

5. Control fronterer, economia, cultura símbols i estereotips

5.1. “Com una ratlla damunt un full de paper”? El control fronterer i el creuament la divisòria

La perspectiva de l'Estat nació implica la cerca de legitimitat i la pugna per mantenir una posició hegemònica en la definició de la realitat. Totes dues passen per la promoció d'una cultura diferencial i la construcció cultural d'uns ciutadans específics (HANNERZ 1997:43), que en el cas de l'Estat nació modern passa ineludiblement per l'escolarització. Tal com l'ha definit Gellner (1988), el nacionalisme modern va lligat precisament a l'Estat nació i al seu projecte de fer coincidir fronteres culturals i fronteres polítiques (o nacionals). La institució escolar és un dels espais ideals per a la realització d'aquest projecte. Segons ha destacat Ruiz Torres (2000), per al cas de la frontera sud de Mèxic, aquesta institució, com totes les altres de l'Estat, serveixen per aplicar dispositius sobre els subjectes, entenent per dispositiu la noció que en té Foucault:

(...) conjunto resueltamente heterogéneo, que implica discursos, instituciones, disposiciones arquitectónicas, decisiones reglamentarias, leyes, medidas administrativas, enunciados científicos; propisiciones filosóficas, morales, filantrópicas; en síntesis, tanto lo dicho como lo no dicho (...). El dispositivo mismo es la red que puede establecerse entre esos elementos (...). En segundo término, lo que quisiera señalar en el dispositivo es justamente la naturaleza del vínculo que pueda existir entre esos elementos heterogéneos (...) dicho con pocas palabras, entre dichos elementos -discursivos y no discursivos- existe algo así como un juego, cambio de posición, modificaciones de funciones que pueden, también ellos, ser muy diferentes (FOUCAULT 1999, citat per RUIZ TORRES, 2000:13)

El nacionalisme d'Estat es vehicula a través d'institucions educatives i culturals, que serveixen per a generar un consens entre la població nacional i a la vegada una forma d'establir i consolidar una imatge de la realitat nacional, vinculada a un

territori. Amb l'aplicació de polítiques educatives, culturals i lingüístiques precoces, aleshores, una cultura nacional⁸⁷.

Una de les primeres conseqüències de l'existència de l'Estat nació és que es té en consideració uns ciutadans als quals cal a la vegada oferir serveis i controlar. Entre les mesures de control dels ciutadans figura l'elaboració de documents nacionals d'identitat i de passaports (BOGGS 1966:106). Aquest tipus de documentació s'havia utilitzat, ja, el segle XIX, però l'ús es generalitzà a partir del 1914. En aquells anys a la Cerdanya es va començar a exigir la *Carte Frontalière* a tot resident al cantó espanyol de la frontera que volgués passar a l'altra banda (BRAGULAT 1969:39). La nacionalitat va esdevenir significativa i es va explicitar en una documentació que permetia el control dels ciutadans quan entraven o sortien d'un territori Estatal. Per altra banda, ja abans s'havien promulgat decrets i normes especials adreçades als habitants de les zones frontereres per evitar que traguessin profit de la separació.

Les fronteres internacionals tenen l'arrel en la lògica de l'Estat nació i són controlades i administrades sovint en detriment de l'interès de les poblacions locals de les zones frontereres (HOUSE 1982:244) que en bona mesura acaben essent conscients de la presència de la línia divisòria (BOGGS 1966:107). Control fronterer, documentació personal, policia, gendarmeria, escola pública i escolarització obligatòria, correus, ferrocarrils nacionals, censos periòdics, servei militar... han fet present el poder de l'Estat en la vida quotidiana per tots els seus ciutadans. El control ha arribat millor a zones perifèriques a mesura que han millorat els transports (HOBSBAWN 1992:90), i a aquests elements se n'han afegit altres, com els mitjans de comunicació o el sistema de sanitat i seguretat social.

⁸⁷ Un exemple d'anàlisi de la relació entre el nacionalisme i les polítiques culturals és el de Richard Handler, per al cas del Quebec (1988). Pel que fa l'educació es pot citar el ja clàssic treball de Eugen Weber (1976), precisament sobre l'aculturació nacional dels francesos o també, el treball de Gellner(1988) i el recent estudi de Ruiz Torres (2000).

A la Cerdanya, creuar la frontera significa percebre un paisatge configurat “nacionalment”. Els cotxes duen unes matrícules específiques, *correos*/“correus” es transforma en *la poste*, calen certs papers per certes gestions, “l'ajuntament” esdevé *mairie*, i entre les banderes de la façana no hi ha la catalana i/o l'espanyola, sinó la francesa. La policia vesteix certs uniformes, i controla un espai determinat. I tot això es pot experimentar simplement recorrent els pocs metres que hi ha entre Puigcerdà i Bourgmadame. Aquesta configuració nacional de dos territoris a la Cerdanya és una conseqüència lògica de la definició de la frontera com a límit de l'espai de sobirania de dos Estats diferents (SAHLINS 1993).

Frontera i control els han estat experimentant els cerdans durant molts anys. Fins ben entrats els vuitanta del segle XX (quan el nacionalisme catalanista ha esdevingut hegemònic), la Cerdanya ha format part clarament, com diu l'himne cerdà, “meitat de França, meitat d'Espanya”⁸⁸. Aquest fet ha comportat que la frontera marqués diferències, però també que generés relacions, de manera que ha pogut facilitar tractes comuns i ha esdevingut un element al qual s'ha acostumat la població que el té a la vora. Aquest fet ha estat propi de les zones de frontera des que les divisòries internacionals van fer acte de presència en els territoris. Així ho explicava el 1935, el sociòleg W. Rose:

L'observació m'ha convençut que la majoria d'aquells que viuen a prop d'una frontera, encara que es tracti d'una de nova, s'acostumen ràpidament a ella, i que esdevé per a ells poc més que la tanca que els separa del seu veí. Equipats amb permisos locals, vàlids per a un any, creuen i tornen a creuar diàriament la línia màgica, en el seguiment de les seves tasques a la granja o a casa; i només en temps de tensió política hi ha perill que els sigui escatimada aquesta llibertat (ROSE 1935:213)

El 1935, a la Cerdanya, ja s'havien conegut tensions polítiques que havien afectat la frontera. L'exemple més important havia estat la Primera Guerra Mundial. En aquells anys es va enfortir el control fronterer. El contraban era una activitat

⁸⁸ Himne escrit a finals de segle XIX pel poeta Francesc Matheu, en honor a la Cerdanya i que es va estrenar en el context de la Festa de l'Estany.

freqüent entre cerdans i no cerdans. Per la seva banda, alguns productors agrícoles de la comarca miraven d'aprofitar les mancances i esperaven l'encariment dels preus per vendre els seus productes, la qual cosa afavoria la inflació però suposava per a ells una forma de benefici (CERETANIA, núm.374, 13-09-1914).

El fet que molts cerdans francesos anessin al front va fer que calgués mà d'obra a la Cerdanya francesa, no només per tirar endavant tallers i explotacions agrícoles, sinó també per seguir amb les obres de construcció del ferrocarril internacional i l'estació de La Tor de Querol, que s'havien iniciat uns anys abans. Diversos articles de la revista "Ceretania", publicats a l'any 1915 posen de manifest l'arribada de nombrosos obrers espanyols a la comarca, que intentaven evitar el control fronterer per traspasar la frontera i fer cap a França amb l'objectiu de treballar-hi. La manca de mà d'obra al país veí i les males condicions de treball a Espanya feien atractiu el pas de la divisòria. Durant el mes de març de 1915, la quantitat d'obers espanyols que van creuar el control fronterer francès de Bourg-Madame en direcció a França va ser de 655. Un mes després, ja era de 1080. En tot el DPO hi havia, el 1917, un total de 20.000 espanyols que hi treballaven. Dels 1.557 espanyols que l'any 1911 residien a Perpinyà, es va passar als 13.626 que hi vivien deu anys després (FRENAY 1989:16). Alguns cerdans van treure profit de la situació ajudant a passar obrers a França a canvi de diners. Un exemple és la següent notícia que publicava un rotatiu cerdà, el 1916:

Con motivo de los abusos que vienen cometiendo algunos alcaldes y secretarios de ayuntamiento de esta y otras provincias, al facilitar la emigración obrera dando certificados de buena conducta a personas desconocidas, el Jefe de policia de este partido, señor Lavin, ha denunciado al Juzgado de Instrucción por los delitos al alcalde de Bolvir que ha ingresado en la cárcel en unión de Francisco Casadesús, por haber expedido 28 certificaciones de buena conducta a otros tantos obreros desconocidos llegados de Barcelona en la noche del 21. También han sido denunciados a los gobernadores de Barcelona y Gerona otros dos alcaldes y secretarios que mediante una retribución expedían certificados a los obreros sin conocerlos (CERETANIA, núm. 511, 30-07-1916)

Per altra part, les guerres posen de manifest explícitament l'exigència de lleialtat a un Estat per part dels seus ciutadans, i tant la Gran Guerra com les confrontacions que la van seguir en són exemples. Es va demanar als cerdans que participessin en una lluita per la defensa dels interessos d'una nació que, per extensió, es considerava que era la de tots els ciutadans d'un mateix Estat. Tota guerra representa una crisi seriosa que posa en perill la pròpia vida. Prop d'una frontera internacional sempre es pot tenir la temptació de desertar i la de cercar o dur els productes que es necessiten a una banda o altra perquè:

Fins i tot quan hi ha guerra o una enemistat extrema entre dos països contigus, hi ha alguna necessitat de flux recíproc de béns, persones i informació entre ambdós (PRICE 1973:44)

En el cas de la Cerdanya, s'ha comptabilitzat que per tot el cantó de Sallagosa, el nombre de desertors i insubmisos de la Primera Guerra Mundial va arribar a 400 el 1916 (SAGNES 1999:301), poc menys del doble del nombre de soldats cerdans que a la fi van perdre la vida a causa de la Gran Guerra (BLANCHON/BÉNÉZET 1971:18). En tot l'Estat francès el total de morts va oscil·lar entre el 5 i el 10% per Departament, mentre que a la Cerdanya va ser poc més del 3%. Pot haver altres causes per aquest fet, però és clar que no es pot desestimar l'oportunitat de desertar que oferia la proximitat de la frontera (VILA 1984:154). Una oportunitat que molts no haurien pogut aprofitar si no hagués estat per l'ajut dels cerdans de l'altra banda de la "ratlla", que els podien rebre a casa seva. I és que precisament durant la Primera Guerra Mundial es va fer palesa l'existència de llaços transfronterers. Els cerdans de la banda francesa es van trobar en una situació delicada que els trasbalsava i els seus familiars de l'altra banda els van donar el suport que els calia (GAY DE MONTELLA 1962:203; BRAGULAT 1969:38-39). La Primera Guerra Mundial no va suposar, doncs, un trencament de les relacions transfrontereres, encara que el control de la frontera havia esdevingut més important.

Un parell de decennis després, la Guerra Civil espanyola i la Segona Guerra Mundial van originar situacions similars i, sobretot, van comportar que la frontera romangués formalment tancada durant tretze anys (1936-1948). En el cas de l'Estat espanyol, es va viure una situació específica després de la Guerra Civil. Entre 1944 i 1955 una àmplia zona del Pirineu va ser considerada "Zona Impermeabilizada", és dir, una zona per entrar o creuar la qual s'exigia un salconduit sense el qual hom era multat⁸⁹. En aquest sentit es va engruixir la línia fronterera per esdevenir, a efectes del seu control, una zona (CLARA 2000). Malgrat aquest control i el que existia a la divisòria internacional, a la Cerdanya novament van aflorar relacions transfrontereres. Desertors, contrabandistes, gent que guanyava diners passant fugitiu a través de la frontera... Com havia passat el 1914, es va treure profit de la manca d'alguns productes, si bé la situació espanyola després de la Guerra Civil no era la idònia, donada la manca de mercaderies. En resum, la frontera va seguir existint com un element important que impedia contactes però que també els promovia.

L'impediment en el creuament de la frontera és una mostra no només de proteccionisme econòmic, sinó també de control per part d'un Estat (o de dos, un a cada cantó de la línia). Això es va posar de manifest de forma extrema durant els anys que van seguir la guerra civil espanyola. A Espanya s'imposà un poder dictatorial d'arrel militar, que exercia una vigilància i control ideològics sobre individus i grups que eren considerats desafectes al nou ordre instituit, tant en el terreny moral com en el polític. A França tot just s'entrava en una Guerra que desembocaria en l'ocupació del territori estatal per part de forces militars, en aquest cas alemanyes. A cada costat de la frontera s'entraria en un període de forta vigilància al pas de persones i materials.

⁸⁹ Com explica l'historiador Josep Clara (2000), l'ús de passaports com a requisit per desplaçaments a l'interior del territori espanyol havia existit ja abans de 1854, any en què s'havia abolit per decret. Així, la utilització del salconduit no va ser una introducció original del període de la postguerra espanyola del segle XX.

El control de la frontera per part de l'Estat espanyol sota el règim franquista és un exemple significatiu de vigilància de límits simbòlics, polítics i físics. L'Estat dibuixava una frontera no només territorial, sinó sobretot simbòlica, que delimitava els continguts del comportament ordenat, de la fidelitat a principis considerats sagrats i intocables. La tramitació d'expedients personals per part del Govern Civil de Girona, sota poder militar aquells anys, reflexa la repressió i el control polític i policial existent a la vora de la frontera. El control s'exercia sobre activitats econòmiques, comportaments morals, expressió d'idees polítiques o, simplement, sobre el fet de creuar físicament la frontera sense la documentació requerida o per indrets no reconeguts com adients. Alguns exemples extrets del material etnogràfic i d'arxiu, poden servir per il·lustrar l'existència d'aquesta frontera simbòlica i física.

El 1940 Francesc N., de nacionalitat francesa, va sol·licitar entrar a Espanya, procedent de França. Seguint l'estil propi dels expedients de depuració elaborats aquells anys, es va endegar una investigació sobre la seva persona. En un expedient personal tramitat tant a ell com al seu pare, Josep N., es qualificava Francesc com a individu d'esquerres “perigroso para la Causa Nacional” motiu pel qual, inicialment, no se li va concedir l'entrada a Espanya, tot i les 125.000 pts. que havia ofert. Posteriorment s'acceptà la petició des del Govern Civil indicant que els diners s'acceptarien si es destinaven a fons benèfics. No s'explica quin motiu modificà la decisió inicial, però hi podrien tenir a veure aquests diners o les coneixences del pare de Francesc N., tant a França com a Espanya, unes coneixences que, com veurem després, van tenir el seu paper en la investigació que es practicaria a Josep N⁹⁰.

Altres persones no van tenir la sort de Francesc, i els seus intents per passar la frontera van ser infructuosos. La ideologia “roja” constituïa un extrem fora del

⁹⁰ Arxiu Històric Provincial de Girona (AHG), Govern Civil, exp. 29, lligall 372.

límit d'acceptació ideològica del nou règim. Així, es perseguia el pas de “propaganda roja” a Espanya, procedent de França⁹¹ i el passat “rojo” de moltes persones els va impedir creuar físicament la frontera en alguna ocasió. El 1945, per exemple, un agent d'assegurances va sol·licitar poder anar a Llívia i Gorguja per motius de treball. La sol·licitud va ser denegada taxativament perquè la persona en qüestió havia participat en la Guerra Civil pel bàndol “rojo”⁹². També era objecte de control, en temps de la Segona Guerra Mundial, la possible presència d'espies americans a la comarca⁹³.

La proximitat a la línia divisòria convertia en subjectes potencialment delictius aquells qui en residien a la vora o que mantenien inversions econòmiques en zones properes a ella⁹⁴. El 1940, per exemple, Josep N. (pare de Francesc N) va sol·licitar que se li concedís el càrrec de cònsul de França a Puigcerdà. El cas va comportar la investigació de rigor en aitals ocasions. A l'expedient corresponent s'explica que Josep és copropietari d'una fàbrica de teixits a Puigcerdà i alcalde de La Tor de Querol, tot i que la major part de l'any resideix a Barcelona. El Cap Provincial de Falange a Girona fa les següents al·legacions:

No realizó acto alguno que pueda reputarse como colaboración a la España Nacional y la opinión general, entre nuestros camaradas me obliga a estimarla persona inadecuada para representar aqui a su pais, pese a la amistad particular que con él me une⁹⁵.

S'adjunta el següent text confidencial:

Alcalde de la Tour de Carol, afiliado a los Rotarios y gran amigo del Prefecto de los Pirineos Orientales. Parece ser trata de conseguir el nombramiento de Cónsul en un pueblo fronterizo con objeto de sacar de España todo el capital que en ella posee, valiéndose de facilidad para pasar

⁹¹ Veure, per exemple, AHG, Fons Govern Civil, exp.36, lligall 374.

⁹² AHG, Fons Govern Civil, exp. 11, lligall 718.

⁹³ AHG, Fons Govern Civil, exp.45, lligall 373.

⁹⁴ Sobre aquesta lògica se sustentava la legislació duanera, que aquells anys impedia que s'establís qualsevol tipus de fàbrica a una distància massa propera a la frontera.

⁹⁵ AHG, Fons Govern Civil, exp. 29, lligall 372.

la frontera que el cargo le otorgaría (...). Es interesante verificar una investigación sobre la fortuna de este individuo en Puigcerdá, en el que es copropietario de una fábrica de tejidos y averiguar en qué Entidad Bancaria española tiene depositados sus fondos (...). Gran amigo del Prefecto de Policía de Perpignan, este franc-masón (...) pretende vender la fábrica de tejidos que posee en nuestro país y con el capital que obtenga, instalar en Francia. A personas de confianza les ha manifestado estos propósitos⁹⁶.

La petició de Josep N. fou denegada. Es tractava d'una persona amb relacions a banda i banda de la frontera, algunes d'elles de pes polític substancial. Josep tenia un cert poder econòmic i una posició política destacable a nivell local. Puigcerdà, Perpinyà, Barcelona, La Tor de Querol.... els municipis en els quals vivia, treballava i, en fi, els indrets pels quals es movia, eren tant a Espanya com a França. La seva nacionalitat francesa no implicava que es moguéss només per territori francès. Es tractava d'un subjecte amb una posició transfronterera. Tot i que sembla que no va ser sancionat arrel de l'expedient, la investigació era motivada pel perill que suposava un individu que podia incórrer en un delictes d'evasió de divises cap a fora de les fronteres espanyoles.

Explícitament, se sospitava de la seva ubicació fronterera (“ nombramiento de Cónsul en un pueblo fronterizo con objeto de sacar de España todo el capital que en ella posee, valiéndose de facilidad para pasar la frontera que el cargo le otorgaría” i, més endavant, “pretende vender la fábrica de tejidos que posee en nuestro país y con el capital que obtenga, instalar en Francia”). Treure diners d'Espanya i invertir a França eren activitats condemnables per les autoritats estatals espanyoles. D'altra banda, Josep N. era condemnat implícitament per ser un individu que es trobava més enllà de la frontera que delimitava el camp de les pretensions i actituds moralment acceptables d'aquelles que eren clarament execrables (“Alcalde de la Tour de Carol, afiliado a los Rotarios y gran amigo del Prefecto de los Pirineos Orientales (...) este franc-masón (...) pretende...”).

⁹⁶ AHG, Fons Govern Civil, exp. 29, lligall 372.

Les relacions socials, i més particularment l'amistat, van tenir el seu pes en aquest cas. L'estreta relació de Josep N. amb el Prefecte de policia dels Pirineus Orientals, a França, feia créixer les sospites sobre la seva persona, però per altra banda hi va haver l'atenuant de l'amistat de Josep N. amb un dirigent de falange ("la opinión general, entre nuestros camaradas me obliga a estimarla persona inadecuada para representar aquí a su país, pese a la amistad particular que con él me une"). De resultes de tot plegat es va denegar la petició de Josep N. En definitiva, traspassava les fronteres que delimitaven allò acceptable dins els límits de la pàtria espanyola. No obstant això, no es va anar més enllà de l'arxivament de l'expedient.

El risc de treure un profit econòmic de la proximitat a la divisòria, de forma il·legal, també va ser motiu d'acusació a un funcionari de duanes de Puigcerdà el qual va ser traslladat a un altre destí perquè traficava amb divises que venia a un particular de Bourgmadame. L'individu, a més, feia tractes amb una coneguda contrabandista de Bourgmadame a qui ajudava a passar correspondència a altres persones entre les quals hi havia un carrabiner i un altre contrabandista ⁹⁷.

Aquestes situacions que els Estats espanyol i francès miraven de controlar, posaven de manifest l'existència de relacions transfrontereres que d'alguna manera escapaven, per via informal, de les pràctiques de control formal. La frontera internacional territorial tenia un corollari en la definició apriorística dels subjectes que la creuaven, en tant que presumptes delinqüents. En el nivell del dispositiu de control de pas de frontera, això es reproduïa a cada situació d'interacció entre vigilant i vigilat, en l'escenificació del seu rol respectiu. Un exemple és el cas d'una dona originària de Guils, resident en una població de la vall francesa de Querol, que va ser empresonada després de ser interceptada mentre intentava passar la frontera amb una cunyada seva que duia un nadó:

⁹⁷ AHG, Fons Govern Civil, exp. 32, lligall 372.

B: Ens volien tancar, sí. I total, jo la vaig anar a acompanyar i portava un nen de vuit mesos i hi havia un sargento molt xinat, eh!, molt! I li vam dir per fer escalfar per aquella criatura i no va pas volguer.

P: Un sargento de què?

B: De carrabiners. I la seva dona li va dir: "home, deixa'ns escalfar una criatura petita...De vuit mesos". I va dir: "*nada, a la cárcel*". A la presó (E-98 [D-Vq-1-Cef] [B])

Els rols estaven definits i la situació formalitzada. L'arrest esdevenia un toc d'atenció sobre la naturalesa "nacional" dels territoris i la presència patent d'un o altre Estat. Això era especialment els primers anys del Franquisme. Un altre informant explica una experiència que va viure a mitjans dels anys quaranta, quan tenia poc més de deu anys i intentava passar la frontera d'Espanya cap a França, amb un paquet d'arròs:

Vem passar per la ribera. Me'n recordi... quan érem joves. I allà amb un prat hi havia els carrabiners. Me'n recordi que portàvem arròs, en va quedar allà perquè ens va fer obrir el d'allò, i amb la pistola apuntant, eh! Em va fer obrir i va fotre l'arròs allà, aquella arròs amb paperina i va quedar tot per allà. I al cap de mitja hora ens van deixar anar. Ens van deixar anar (E-108 [H-Gp-2-Cef])

El poder de l'Estat nació en la definició nacional de la realitat arribava més enllà del control, fins a on abastava l'observació dels vigilants, àdhuc en les pastures d'estiu. Així ho explica el mateix informant. En aquesta ocasió parla sobre una situació viscuda en uns prats, a principis dels anys cinquanta:

Un atre cop vem perdre, ja era pagès, a Valsabollera, eh! Vem perdre ovelles... (...) Teníem un ramat i aquell ramat amb els bolets... els pots pas fer córrer quan estan sacant bolets. Els hi agraden molt. I se'n van anar. I el pastor va dir: "hai perdut al menos cinquanta o cent ovelles"... I vem dir, "cony, doncs deuen ser cap a l'atra banda d'Espanya". Vem dir: "bueno..." ... sí, me sembla que érem quatre o cinc, érem, de Valsabollera, joves, també. Vem dir: "ja les irem a buscar. Irem allà als pastors". I vem anar cap a la banda de Dòrria, i allà hi havia un pastor. I vem anar... diu, "no l'haguera past vist en aquesta..." i al cap d'una mica diu "me cago'n Déu, mira, puja la policia, allà... la guàrdia civil... els carrabiners" (...) Bueno, me cago'n Déu! Em pensava que ens pelarien, eh!, aquells

carrabiners. Que no teníem ni papers. És clar, teníem un sarró amb una mica de berena. I ens van... amb el ligero [tipus de fusell] aquí, que el van treure... I vem estar fins a les quatre de la tarda que no ens volien deixar anar. I no havíem fet pas res, eh!

P: Però per què?

Ah, perquè estàvem a Espanya (E-108 [H-Gp-2-Cef])

Però el desenvolupament final de les situacions no sempre comportava com a conseqüència un arrest o un càstig de les persones que creuaven. Això es pot il·lustrar tornant a dos casos que acabo de presentar. En el primer, una dona era detinguda per uns carrabiners, quan creuava la frontera amb la seva cunyada i un nadó, i en el segon, uns quants vilatans de Vallsabollera creuaven la frontera cap a Dòrria (Espanya) per anar a buscar un ramat que se'ls havia escapat. Tot i que en el primer exemple les dues dones i el nadó havien de fer cap a la presó, no van arribar-hi:

I allavorens quan vem ser a la presó era el dia que inauguraven l'hotel del Doctor Andreu, a Puigcerdà. I la gent diu: "a on aneu família Aluju?", perquè ens dèiem Aluju de nom. I jo dic: "uns carrabiners ens han agafat, el sargento ens ha fet agafar i ens porten a la presó". "A la presó? -diu- Vés immediatament a veure un carrabiner, passa davant, i digues que sobretot no toquin pas a aquestes dones. Que els prenguin declaració o alguna cosa, me que no les tanquin pas a la presó ni que les empipin per res" I aquest petit porteu-lo a dormir que a casa tenim un llit (...) I aixís va ser. I el Dr. Andreu al cap de cinc minuts diu: "aquelles madames que heu agafat de França, deixeu-les en llibertat". I allavores el sargento, com es va posar! Amb quina ràbia es va posar!

P: Ah, perquè vostès coneixien el Dr. Andreu?

B: El capellà de Puigcerdà (...) Va ser ell que ens va fer això i donques arribem allà i ens diuen, una altra parella de carrabiners diu: "aquelles dones que heu agafat són en llibertat". I vem marxar (E-98 [D-Vq-1-Cef] [B])

La relació amb el capellà de Puigcerdà, que al seu temps era amic d'un dels estiuejants il·lustres de la vila (el Dr. Andreu) va transformar la situació. Vincles entre persones situades al context local van entremetre's en l'absència de vincles, ideal de l'Estat nació. Una situació similar va experimentar un dels protagonistes

del segon cas, que era en aquells moments (els anys cinquanta) alcalde de Vallsabollera. Quan ell i uns quants homes més del poble van anar a buscar bestiar que s'havia perdut prop de Dòrria, van creuar la frontera sense autorització prèvia. Uns carrabiners els van aturar:

Jo era alcalde, i quatre dies abantes havia anat a reconèixer les mugues, amb els carrabiners (...) Cada any hi anava. Ara no perquè ja no sóc més alcalde. Anàvem a fotre un bon tec (...) Els alcaldes. Les autoritats civils i militars.

P: De quins pobles?

Cony, de quan te tocava a tu! Ja era a Palau, a Osseja o Vallsabollera, anàvem. Emprés a Er, a Llo i tot allò. I en un dia ho fèiem. I bueno, vem pujar allà. Bueno, me cago'n Déu! Em pensava que ens pelarien, eh!, aquells carrabiners (...) I jo li vai dir que coneixia el capitán Garcia, de Puigcerdà, que havíem fet allò. "Que no!" I vem estar fins a les quatre de la tarda que no ens volien deixar anar. I no havíem fet pas res, eh! (E-108 [H-Gp-2-Cef])

Finalment l'alcalde va demostrar que tenia una relació personal amb el capità dels carrabiners la qual cosa va servir perquè no multessin ni s'enduguessin cap dels homes que havien sortit a buscar les ovelles perdudes. Un cop més els vincles arrelats en el context local servien per a una negociació quotidiana front el control polític. De fet, gràcies a les relacions personals i l'experiència del context local les fronteres han pogut prendre una altra dimensió. En el següent relat un home de Llivia recorda la festa del casament d'un cosí a Eina (Cerdanya francesa), a la qual ell va assistir el 1947, tot i que les fronteres estaven formalment tancades:

Es va casar el meu cosí a Eina. Jo hi vai anar. Era fadrí major, i vai passar d'estranguis per aquí davant de la policia armada. Era el mes d'octubre o per allà (...) Tot aquell dia vem fotre l'animal allà amb parents d'ell i de la seva dona, i vem fotre la jarana tota la nit. Inclús el vem obligar a pujar a llenya per unes escales aixís i li volíem anar a portar caldo al llit i coses d'aquestes. Coses a vegades una mica pesades, eh! I vetaquit que aquest meu cosí volia sortir de viatge i el vem atrapar. I l'endemà diu: "Va, anem a ballar al 'Clos Cerdan', a Montlluís, i ja ens tens a ballar al 'Clos Cerdan'". Arribi allà a on t'hi havia la porta i em vei un tinent de la policia armada i un sargento. Anaven amb dos fulanes d'aquí de França. I jo que dic "ara

t'han fotut aquests. Però vaja, hem d'anar trampejant l'assumpte com puguem". Vai cap en ells i diu: "Oi! Jordana, por aquí?"; Dic "sí", diu, "De Turista?"; Dic: "sí, igual que vosotros!". Vem veure una cervesa junts (...) I vetaquit que vem ballar tota la nit. Jo em via embolicat amb una de Llo i vem ballar tota la nit (E-32 [H-Lv-1-Cee])

La persona entrevistada i els carrabiners havien creuat la frontera i a conseqüència del seu coneixement personal i de la seva llunyania de l'espai a on era lògica l'escenificació del rol de vigilant i vigilat (el territori de la Cerdanya espanyola i sobretot els passos de frontera) van actuar com si no existís cap límit i van deixar de banda els rols que hauria previst l'Estat nació, per un altra context: la seva situació, *a priori* nacional, es va deixar de banda en l'assumpció d'una situació transnacional. Van beure cervesa, van ballar, i van compartir una mateixa posició aliena als interessos de l'Estat nació, consonant amb la lògica del context local.

En relació a l'Estat nació es pot parlar de dues nocions diferents de territorialitat. La primera estableix una vinculació jurídica entre territori i persones que s'hi troben; la segona fa referència a la percepció que els subjectes tenen del territori que és propi, normal i exclusiu de llurs activitats (CAIRO CAROU 2001:32). En el cas precedent, el territori de la Cerdanya francesa era totalment marginal respecte el desenvolupament del paper de participant d'un ordre pretesament orquestrat per l'Estat nació. Si l'Estat ha cercat la localització d'un poder i d'una cultura promovent la seva nacionalització, els subjectes poden impulsar una localització que inicialment contradiu aquests principis. L'arrel d'aquesta forma alternativa són els vincles personals i les relacions de sociabilitat que s'endeguen a partir del contacte i en l'activació de xarxes socials.

En alguns dels casos que acabo de presentar, la vinculació personal passava pel fet d'ésser conegut, amic, veí o familiar de carrabiners o duaners. Els anys quaranta, quan tots dos Estats van passar per conflictes polítics, la situació econòmica d'uns i altres no era bona. Els carrabiners i després els guàrdies civils no han tingut uns ingressos elevats, especialment en la postguerra. Així ho explica un d'ells:

El primer destino fue Ger, Ger de Cerdaña, ¡eh! (...) Allí me destinaron, y allí estuve, pero ahí lo que pasa es que a nosotros, entonces nos daban trescientas pesetas de sueldo, doscientas ochenta, cobrábamos de sueldo doscientas ochenta, ¡eh! (...) Y con doscientas ochenta ¡eh! (...) pues a cualquier sitio a donde fueras a que te dieran la comida, ¡eh! No, te la dieran, no, te la hicieran, ¿no?. Pa pagarla, nadie te quería dar la comida. Nadie quería hacértela (E-67 [H-Pg-1-E])

El fet que el sou d'un guàrdia civil fos baix contribuïa a que pogués tenir certa dependència de les relacions amb els ciutadans que teòricament havia de controlar. Inicialment, l'Estat nació havia mirat d'impedir les vinculacions, fent que els carrabiners fossin de fora de la comarca:

I més que més s'ha fet com una ratlla, damunt d'un full de paper. I bon per protegir aquesta ratlla, van pas fer confiança en els qui tenien família en un band o família de l'altre, quan es va partir. Posem... posem Llivi i Estavar. Sóc segur que hi havia gent d'Estavar que tenien família a Llivi, i gent de Llivi també, que també daven la reciprocitat. No els hi podien pas fer confiança en aquesta gent per defendre la frontera. Van portar gent de fora, i la gent de fora la van tinguere que pagar (E-110 [H-Gp-3-Caf])

Però aquesta gent de fora, va acabar essent incorporada en comunitats locals i en xarxes de relacions que podien tergiversar la situació de vigilància, a través de l'oferta d'una reciprocitat imprevista per part de l'Estat nació:

(...) antes de la guerra (...), a Guils havia pues deu o onze carrabiners. Hi havia un puesto de carrabiners a Guils. I aquella gent pues havien de fer vigilància. I era una època bastant dura, però ells amb això del moviment del bestiar a la frontera feien els ulls grossos, perquè el carrabiner era un ciutadà del poble com una atre, amb moltes necessitats com un atre. I s'adaptava molt. Per exemple, anaven a un pagès, escolta perquè no em deixes tres sacs de patates en aquell camp? Li llauraven, li preparaven el camp i llavorens ell se les cuidava. I allà tenia patates per l'hivern. Després venia lo temps en que tothom anava a buscar llenya i anaven a tallar llenya i et deien, no me iría a buscar una rastra de pinos que tengo en tal sitio? Pues li anaves a buscar aquells pins i li tallaves. Com que guanyaven poc necessitaven del poble (E-27 [H-Pg-2-Cee])

Un funcionari de l'Estat espanyol va acabar desenvolupant relacions de veïnatge, i oferint, a canvi de l'ajuda dels veïns, fer “els ulls grossos” quan ells passaven mercaderies il·legalment d'una banda a l'altra de la frontera. Els vincles i l'economia van tergiversar el disseny de la situació, fet per l'Estat nació. Però això no és tot. L'intercanvi que s'establia, en les noves coordenades, entre els veïns que serien, *a priori*, vigilant i vigilat, es donava més enllà de la legalitat. No es negava explícitament la vigència d'aquesta, sinó que s'establia un escenari paral·lel a on es negociava la situació. Després, les coses quedaven com estaven, i els veïns podien seguir essent, *a priori*, vigilant i vigilat. És així com s'establia el que més endavant caracteritzaré com a formes de paral·legalitat, i que implicaven l'imcompliment dels rols formals en el control, amb el possible afegit d'una simul·lació de la interacció i dels procediments formals, com si realment s'acomplissin. Es podia fer, per exemple com si es regirés al qui creuava, però sense trobar el que en realitat portava.

Però la frontera no era sempre superable. Més enllà de la divisòria hi havia el país veí. La ratlla contornejava l'espai del que era possible, desitjable i ordenat. En alguns dels casos que he exposat més amunt (i quan no servien els vincles entre vigilant i vigilat), es prenia diverses mesures (trasllat, prohibició d'entrada al país...). En altres es decretava l'expulsió de persones més enllà de la frontera internacional. Aquest tipus de condemna es podia aplicar a qui mantenia una actitud considerada indesitjable i desordenada en territori espanyol. Així, per exemple, Marie Marcelle V. fou expulsada de Puigcerdà, i enviada a França per:

Tratarse de una persona de pésima conducta, moral pública y privada (...) Dedicose al trafico de la prostitucion (...). Parece ser que el Ayuntamiento de esta localidad intentó expulsarla por inmoral y ratera hace (...) unos dos años (...). En la actualidad carece de medios de vida⁹⁸.

L'expulsió de Marie anava lligada a la seva nacionalitat francesa, però la seva condició de “desordenada” feia desitjable la condemna. Molts habitants de la

⁹⁸ AHG, Fons Govern Civil, exp. 44, lligall 372.

Cerdanya i d'altres llocs del Principat, eren conscients del que significava creuar la frontera simbòlicament. Les expulsions com la relatada (i també les dels "rojos") posaven de manifest el desig de fer fora del territori espanyol el desordre. Determinades activitats i comportaments eren censurats pel règim, de forma que només podien existir en la clandestinitat o fora de les fronteres del territori espanyol. Voluntàriament es podien traspasar els límits simbòlics i els físics per cercar a l'estranger allò prohibit. Aquesta voluntat transgressora podia provocar desplaçaments a la clandestinitat o a França. Ja a les acaballes del Franquisme, els anys seixanta i setanta, es va donar una idealització del país veí com a indret a on es podia gaudir de certa llibertat que el control moral dificultava, quan no impossibilitava, en territori espanyol:

Ells sempre han estat una mica més avançats, no? Com quan feien les pel·lícules aquestes verdes, que li deien la gent, no? Que hi havia gent de Barcelona que deien que a França es podia veure i aquí no es podia veure encara les pel·lícules aquestes. Tu saps la gent que pujaven i passaven la frontera els dissabtes a la nit per anar a veure a Font-Romeu i a Osseja una pel·lícula d'aquestes porno? No eh! Era una cosa molt en serio, eh! La Emmanuelle i aquesta negra, i la no sé què... (E-42 [D-Pg-4-Cee])

La projecció de films pornogràfics o d'altres que es podien interpretar com de contingut subversiu estava censurada a Espanya. Creuar la ratlla era defugir el control de la prohibició, amb una eixida més enllà de la frontera moral i política, que més que a la Cerdanya, es donava en direcció al Rosselló⁹⁹, com s'explica en la següent cita, d'una informant resident a la Cerdanya, però originària de Pals:

Era d'anar amb cotxe, que a la Costa Brava són molt a prop de Perpinyà, i hi havien cues i cues de cotxes que anaven a Perpinyà a veure pel·lícules pornogràfiques, durant deu anys va ser continu (...) Jo sabia que gent del meu poble, o de Girona... o de Barcelona... sentia gent que anaven a Perpinyà i que els cinemes estaven plens cada vegada que feien pel·lícules

⁹⁹ La cita precedent esdevé l'única referència que tinc del creuament de la frontera internacional per veure, a la Cerdanya, pel·lícules censurades pel Franquisme. Pel que fa el Rosselló, tot i que les referències que he recollit en entrevistes, sobre el viatge de catalans a Perpinyà per veure films censurats són molt puntuals, les refermen, per exemple, Bernardó i Rieu (1973:302).

pornogràfiques o amb una etiqueta eròtica o el que sigui (...) Aquí [a Cerdanya] no... no, clar (...) No hi havia uns costums diguéssim, de passar pel·lícules d'aquestes. I s'anava a Perpinyà a veure-les (E-115 [D-Gp-4-Cae])

El règim franquista vetllava perquè no es creuessin els límits del que era considerat un comportament moralment correcte. Això implicava que calia enfortir les fronteres que tancaven l'espai a on la correcció era bandera. Aquest fet no va ser originari del règim franquista. Ja durant la Dictadura de Primo de Rivera s'havien erigit fronteres morals. Es considerava imprescindible anar a missa i no treballar en diumenge, dia sant. Un antic picapedrer de Dorres (Cerdanya francesa) em va explicar el cas del seu avi, resident aleshores a la Cerdanya francesa, que va necessitar un document especial perquè se li autoritzés de treballar els diumenges i altres dies festius a Isòbol (Cerdanya espanyola) en les obres d'una casa:

El meu pare (...) era d'esquerres cent per cent, eh! (...) I el Primo de Rivera li va fer un paper que podia anar en vint-i-un, que podia treballar en diumenge i en dissabte a Espanya, sense anar a missa. Aquet paper no el trobaria ara ja, eh? Signat pel Primo de Rivera...Que li explico perquè treballaven a Isòbol els hi va dir que havien d'anar a missa, i el meu pare li va dir que havia de treballar...I mai per cap festa...perquè per Sant Josep, van treballar el dia de Sant Josep, i era signat pel Primo de Rivera (...) [i treballaven] el mateix dia. I el capellà ja podia tocar les campanes que ells treballaven, eh! (E-88 [H-Gp-2-Cef])

Deixant de banda la possible relació entre autoritats locals i picapedrer, es tractava d'un francès que anava a treballar a Espanya, que d'alguna manera provenia del desordre però del qual no s'esperava el seguiment escrupolós de l'ordre. Alguns decennis més tard, durant el règim franquista, els espanyols que creuaven la frontera legalment cada dia per anar a treballar a França, tenien problemes si pretenien fer-ho certs dies de festivitat religiosa:

Havies d'anar mot en compte perquè si anaves a França sense el passe... A més, jo et puc dir una altra cosa, a la meva època, el meu nen era jove, però el meu marit sí hi anava. Escolta'm, si anaves a treballar el Divendres Sant,

el sargento ja t'esperava, et vies de presentar al quartel i havies de pagar dos-centes cinquanta pessetes de multa per anar a treballar el divendres Sant allà (E-65 [D-Lv-2-Cae])

Els anys setanta, i especialment després de la mort de Franco, la frontera moral es va anar permeabilitzant, i el control sobre el pas de la divisòria en dies festius es va afeblir. Pel que fa la qüestió del cinema censurat, el tipus de pel·lícules que havien estat prohibides van començar a poder ser vistes sense haver de creuar la frontera. A finals dels anys setanta, a la Cerdanya espanyola es van poder veure pel·lícules pornogràfiques que anteriorment es veien a l'altra banda de la frontera:

Bueno, havia a Puigcerdà, bueno, una liberalisacion de la... bueno, podemos tomar hachix, podemos fumar, bueno, havia una liberalisacion de tota la societat d'Espanya, i, bueno, veies tots los joves de vint anys a tomar marihuana, a tomar el whisky i tot això, los cinemas de Puigcerdà passaven pornographie, i les gents estan molt... és una periode molt, molt especial. I bueno, en el estiu això era més, i hi havien tota la gent que venien... (E-128 [H-Gp-4-F])

La "ratlla" havia tingut, fins aleshores, un component moral relacionat en bona mesura amb una menor secularització a una banda de la frontera, que contrastava amb la que hi havia a l'altra, un element relacionat amb la imatge d'un país avançat o endarrerit. En aquest sentit, s'ha interioritzat una mena de frontera simbòlica entre una banda i una altra:

I allavons en aquí dalt es posava sempre un guàrdia aixís al mig i hi havia un tal Peña (...) Et requisaven de dalt a baix, eh! Si portaves revistes, si portaves bolígrafos, hòstia! era prohibit totalment (...) Sempre hem anat molts anys retrassats, eh! Recordeu-vos bé que us dic això, eh! I poseu-ho i us sortirà sempre això. Aquelles dones que passaven amb els pantalons curts a l'estiu aquí les feien parar aquí en la duana¹⁰⁰ i els hi deien: "feu el favor de posar-vos uns pantalons llargs per passar aquí!" Encara passen però amb els pantalons llargs igual. Ara les espanyoles hasta amb els pits a

¹⁰⁰ A nivell "emic" els termes duana i control fronterer són utilitzats com a sinònims, per bé que en realitat es tractaria de dues coses diferents (l'una destinada només al control legal del pas de mercaderies, l'altra dirigida a la vigilància del pas de persones i de mercaderies).

fora [riu] mira si em guanyat, eh! I aquelles passen igual. Les veus vestides igual. És palpable això, eh! A França primer varen fer la nació i les escoles. Aquí varen dir, primer farem els convents. I les escoles si tenim temps ja les farem! Fixeu-vos en això. Mare de Déu senyor! Apunteu això. A viam si no és així això (E-18 [H-Pg-2-Cee])

Però a més d'un control moral i polític, durant el Franquisme havia existit un control físic de la frontera per impedir que fos creuada lliurement per qualsevol persona sense una autorització o per indrets que no estaven considerats com a passos de frontera. Especialment durant la postguerra, els anys quaranta i cinquanta, es va multar a persones que creuaven per indrets no habilitats com els camins d'Iravals o de La Vinyola, a la zona de la vall de Querol. És el cas de dues dones de Talltendre (Cerdanya espanyola) que van ser multades per creuar la frontera per punts no considerats passos de frontera, quan venien de visitar un germà resident a la Cerdanya francesa¹⁰¹.

Sovint es multava treballadors agrícoles, espanyols nascuts fora de la Cerdanya, residents a Puigcerdà i que tornaven d'explotacions franceses a on treballaven¹⁰². En alguna ocasió es multava, també, pagesos que creuaven la frontera per punts no reconeguts com a passos autoritzats, quan venien de treballar en propietats que tenien a França o a Espanya, o que estaven dividides per la frontera¹⁰³. Es pretenia limitar el creuament de la divisòria als punts concrets definits com a passos, negant així la permeabilitat de tota l'extensió de la ratlla, que el mateix moviment de persones i la vigilància de diversos punts de la línia afirmaven contínuament.

Però la peculiar situació de “la ratlla” la feia difícilment visible i considerablement permeable. Es trobava enmig d'una vall, sense marcadors que la fessin perceptible més enllà de les fites i els controls de presència intermitent, i es podia creuar amb relativa facilitat per punts no habilitats. La declaració d'un individu que es va

¹⁰¹ AHG, Fons Govern Civil, exp. 9, lligall 718.

¹⁰² AHG, Fons Govern Civil, exp. 25, lligall 718; AHG, Fons Govern Civil, exp. 38, lligall 718.

¹⁰³ AHG, Fons Govern Civil, exp. 43, lligall 718.

lliurar voluntàriament a la gendarmeria francesa, l'hivern de 1964, és un exemple de la poca dificultat amb què es podia creuar la frontera per punts no establerts com a duanes. En aquest cas la persona expedientada era un mecànic de Barcelona que va marxar a Puigcerdà per buscar feina. Després d'arribar al poble en autostop, hi va passar la nit. La següent cita correspon a un fragment de la declaració del mecànic, referent al dia en què es va lliurar a la policia francesa:

Tras dar una vuelta por el Pueblo, buscó alojamiento en una Pensión (...), y al día siguiente sobre las diez, la abandonó pasando por el puente de la Granota en dirección a Aja [Cerdanya espanyola], pero que en lugar de tomar el camino que conduce a dicha población, fue hacia la izquierda, penetrando en Francia sin darse cuenta, y llegando a Bourg-Madame, donde al pedir trabajo y respondersele en frances, se presentó a la Policia Francesa para que le llevaran a España, siendo presentado y entregado inmediatamente por la gendarmeria al Policia Armado que presentó a su vez en esta Dependencia (...) ¹⁰⁴.

Sigui declaració certa o justificació “innocent” d'un creuament conscient i il·lícit, la invisibilitat de la divisòria a la Cerdanya va ocasionar aquest cas peculiar. En principi el mecànic de Barcelona va ser detingut. I és que els espanyols que venien a la Cerdanya des de zones no considerades frontereres i volien passar a l'altra banda de la ratlla havien de dur un permís d'estada temporal al país veí. Els anys quaranta i cinquanta el permís havia d'anar acompanyat d'un aval signat per autoritats i persones residents a la Cerdanya espanyola, en què constés que la persona en qüestió era addicta al règim franquista i no tenia un passat delictiu o “rojo”. Un dels motius de denúncia per part de la Policia Armada, primer, i la guàrdia civil, després, era creuar la divisòria sense l'aval o avalar persones que després de creuar la frontera no tornaven a entrar i/o individus que hom no coneixia, i la integritat moral i política dels quals no podia, doncs, garantir ¹⁰⁵.

¹⁰⁴ AHG, Fons Govern Civil, exp. 23, lligall 801.

¹⁰⁵ AHG, Fons Govern Civil, exp. 56, lligall 700; AHG, Fons Govern Civil, exp. 21, lligall 718.

Fotografia 1 Camí entre Age i Palau. Al fons, Puigcerdà (1999)

Un llistat de les 1.087 persones detingudes a la frontera franco-espanyola en les zones de la província de Girona, entre març de 1943 i novembre de 1944, mostra com de freqüent era el pas clandestí de francesos i, en menor mesura, espanyols, però també d'individus d'altres nacionalitats (els més nombrosos, polonesos i italians, però també canadencs, belgues, anglesos i alemanys, entre d'altres). La relació del llistat conté la nacionalitat, l'ocupació, el nom i cognoms i l'indret per on les persones registrades van creuar la ratlla. La Segona Guerra Mundial probablement motivava la mobilitat de bona part d'aquelles persones. Si bé aquest fet no es pot confirmar amb les dades d'arxiu que he obtingut (no apareix el motiu al·legat per la persona que creuava la frontera), seria una raó lògica del pas fronterer de persones de nacionalitat i ocupació tan diversa i que en alguns casos constaven com a senadors, militars (soldats o oficials) o funcionaris. Per creuar es passava per muntanyes, colls, pics, ponts, en algun cas per la via fèrria, en algun altre per un prat i, en la majoria dels casos, per carreteres i camins ¹⁰⁶.

¹⁰⁶ AHG, Fons Govern Civil, exp.4, lligall 340.

Val a dir que només 92 de les persones interceptades ho van ser mentre creuaven la frontera per la Cerdanya (i principalment per les proximitats de Llivia). Aquest fet podria tenir a veure amb l'orografia dels voltants de la comarca, que la feien menys accessible que altres zones, o amb la facilitat amb que es podia defugir el control fronterer. D'altra banda és clar que la línia divisòria té una extensió considerable, i que hi ha molts altres indrets per creuar-la.

Com es pot veure en els següents quadres, la majoria dels detinguts a la Cerdanya eren de nacionalitat francesa o espanyola, i es dedicaven a tasques agropecuàries, a professions artesanals (cerralleria, mecànica, barberia, perruqueria, carnisseria...) o al comerç. Es desconeix el destí de moltes de les persones detingudes, però en alguns casos apareixen expedients personals en els quals s'especifica l'expulsió del subjecte expedientat¹⁰⁷.

NACIONALITAT	QUANTITAT
Francesa	57
Espanyola	20
Polonesa	4
Anglesa	3
Alemanya	2
Belga	2
Andorrana	1
Canadenca	1
Iraqüiana	1
Italiana	1
Total	92

Taula 5: Persones detingudes per la guàrdia civil a la frontera franco-espanyola, a la Cerdanya, segons nacionalitat.

PROFESSIÓ	QUANTITAT
Artesans	21
Activitat agropecuària	17
Altres	15
Mestresses de casa	12
Comerciants	9
Jornalers	5
Estudiants	4
Metges i infermeres	4
Comptables	3
Empresaris i industrials	2
Total	92

Taula 6: Persones detingudes per la guàrdia civil a la frontera franco-espanyola, a la Cerdanya, segons ocupació.

¹⁰⁷ AHG, Fons Govern Civil, exp. 20, lligall 372.

Però no tots els que miraven de creuar la frontera eren detinguts. Hi havia qui reeixia en l'intent, moltes vegades amb el guiatge de persones que l'havien ajudat a travessar-la. Aquest tipus de col·laboració, efectuat per militància política, com a favor personal, en la recerca d'un guany econòmic o per totes tres o dues de les tres coses a la vegada, era una activitat perseguida per l'Estat espanyol¹⁰⁸. El guiatge a voltes es relacionava amb la dedicació al contraban i/o el contacte amb individus d'ideologia esquerrana. En un cas, per exemple, s'intervé contra un antic carrabiner associat amb diversos individus que havien format part del mateix cos de guàrdies, dedicats tots ells a activitats de contraban i pas de persones i establerts a Puigcerdà i Bourgmadame. La següent cita és una transcripció literal de part de l'expedient:

Durante su estancia en la citada villa de Puigcerdà se ha venido dedicando de lleno al contrabando, repasando a tal fin la frontera frecuentemente. En estas actividades ilícitas hizo contacto hace unos dos años con un significado elemento rojo huido a Francia Ciriaco (...) que fue Teniente Coronel de Carrabineros, residente en Bourg-Madame (...), en cuyo punto viene actuando como agente del gobierno republicano español y al mismo tiempo de distintos Servicios franceses, teniéndose la convicción moral de que el citado Pedro (...) es uno de sus enlaces en sus manejos contra España (...). Con el informado residen en la referida localidad de Puigcerdá varios individuos, expulsados todos ellos del extinguido Cuerpo de Carabineros, emparentados con aquél, con quien veladamente vienen cooperando en sus actividades (...) Como no ocultará a su acertado criterio, la presencia de los citados individuos en la villa fronteriza de Puigcerdá representa un peligro latente para la seguridad del Estado Español, ya que amén de sus actividades ilícitas de contrabando, es obvia la facilidad con que los mismos pueden ser aprovechados ventajosamente por el referido Ciriaco (...). Un titulado Teniente Coronel de Carabineros rojo tiene a menos de un kilómetro de distancia un grupo de individuos

¹⁰⁸ I també pel règim de Vichy. La manca de fonts i sobretot d'espai, i l'interès específic del control fronterer en un Estat dictatorial, em duu a centrar-me específicament en el cas espanyol, però això no significa que no existís control a l'altra banda. Jean Larrieu (1994) fa una interessant síntesi de la situació del control i el pas de la frontera en aquells anys de la Segona Guerra Mundial i especialment de l'ocupació alemanya. En aquest mateix llibre es pot trobar una referència a la Resistència a la Cerdanya i la seva activitat en el guiatge de fugitius de França. Aquest darrer aspecte ha estat treballat també per Lucien Mauri (1980).

que fueron subordinados suyos y con los cuales le ha de ser facilisimo relacionarse para todos los efectos (...). Pedro (...) llegó a esta Villa (...) hace unos tres años, por indicación de un hermano político carabinero de malos antecedentes (...). Trabajó dos o tres años como corredor de frutas y a partir de esta fecha se dedicó de lleno al Contrabando (...). Es hombre decidido y puede considerársele capaz de cualquier otra clase de actividad contraria a nuestro Régimen. Vive bien y es jugador habitual¹⁰⁹.

La dissidència dels subjectes acusats era doble perquè a més d'espanyols havien estat carrabiners, la qual cosa suposava una traïció moral i política a l'ordre estatal que, de fet, ja s'havia mig castigat amb l'expulsió dels individus expedientats del cos de carrabiners. La seva condició de "rojos" i alguns altres elements ("de malos antecedentes", "es jugador habitual", "puede considerársele capaz de cualquier otra clase de actividad contraria a nuestro Régimen"...) feien d'aquell grup de persones "un peligro latente para la seguridad del Estado Español". Com a resultat de les investigacions, en el mateix expedient es proposà l'empresonament de tots els antics carrabiners amb historial "rojo" i no originaris de la Cerdanya, que es trobessin a la comarca¹¹⁰.

En molts casos el moviment de persones i de mercaderies, no ha estat tan realitzat per iniciatives individuals, com per xarxes organitzades. Els anys quaranta, el control de les fronteres i l'activitat policial era suficient per obtenir informació en relació a algunes xarxes que operaven a la Cerdanya. Com expliquen Aguilar, Maymí, Ros i Turró (2001:34-35), era una tasca assistida per la col·laboració de delators que denunciaven futures operacions a canvi del cobrament d'un percentatge de la multa imposada als contrabandistes¹¹¹. Si en l'anterior exemple s'intuïa l'existència d'una xarxa conformada per vigilants, un altre expedient personal del Govern Civil de Girona, datat el 1940, ens presenta el cas d'una xarxa més àmplia. L'expedient en qüestió es va obrir a tres homes: un comandant de

¹⁰⁹ AHG, Fons Govern Civil, exp. 5679, lligall 928.

¹¹⁰ AHG, Fons Govern Civil, exp. 5679, lligall 928.

¹¹¹ Aquest detall l'apunten arrel de l'estudi de AHG, Fons Hisenda (denúncies secretes de contraban).

gendarmeria de Perpinyà i dos jornalers agrícoles espanyols, residents a Enveig i Iravals (Cerdanya francesa). Per les dades significatives que aporta el document, val la pena transcriu-re'n una bona part:

De la Gendarmería de Perpignan, cuyas actividades en materia de contrabando son conocidas, tiene constituida una banda de contrabandistas que además son informadores de la policia francesa (...) y trafican con judíos en el paso clandestino de fronteras. De dicha banda que actúa entre Barcelona y Perpignan forman parte: Juan (...), residente en Enveig (Pirineos Orientales), español, de 31 años, agricultor (...) y B. (...) antiguo alcalde de Orgañá (Lérida) en época roja residente en Iravals (...) obrero agrícola (...) de unos 33 años de edad. Estos dos individuos son los que reciben la mercancía y se cuidan de entregarla a los recaderos de Puigcerdá. Hace unos quince días unos seis recaderos hicieron cinco viajes entre Enveig y Puigcerdá llevando tejidos de seda (...). Las mercancías que salen de Puigcerdá son transportadas en camión, en cuyo estribo va un guardia de la Policía armada (...). El conocido contrabandista Juan (...) que ha organizado una partida con ciento cincuenta hombres, ha creado tambien una Sociedad o Asociación mútua con los demás contrabandistas andorranos, la cual corre con el riesgo de todas las aprehensiones que efectuan los Carabineros españoles. La Organización en la que está complicado un Jefe local de Falange de un pueblo fronterizo, es tan perfecta que las ofertas se efectuan en Barcelona encargándose ellos mismos de hacer la entrega a domicilio y cobrando a la recepción del género sin riesgo de ninguna clase por parte del comprador¹¹²

El cas és un exemple paradigmàtic de xarxa transfronterera. Organitzada en els anys de la postguerra civil espanyola i de la Segona Guerra Mundial, implicava gendarmes francesos, membres locals de Falange, espanyols amb un passat qualificat pels funcionaris del Govern Civil com de "rojo", andorrans, policies espanyols... i fins un total de cent cinquanta persones, i incloïa una associació formal. El mateix fons d'arxiu a on es troba aquest expedient ofereix altres casos de xarxes organitzades que implicaven carrabiners, comerciants, empresaris de transports o jornalers de Barcelona, Andorra, Puigcerdà, i que a voltes utilitzaven

¹¹² AHG, Fons Govern Civil, exp.35, lligall 374.

empreses de transport legalment constituïdes, hotels i altres establiments i activitats que a la vegada servien de mitjà i del tràfic i de tapadora de l'activitat ¹¹³.

El següent relat fet per un puigcerdanès que va viure els anys de la postguerra il·lustra l'existència de transaccions de contraban en què es veia implicat més d'un cerdà. Entre els tractes explicats per l'entrevistat hi ha el pas clandestí de jueus a través de la frontera, que també s'anomenava en la cita precedent:

Sí, bueno, cafè, no sé, coses... peces de bicicleta, coses. A mi em van fumbre una enredada una vegada amb cinc cents radis de bicicleta. Em van oferir cinc-cents radis de bicicleta, encara que no me'n recordo gaire bé, el canvi el vam fer a la nit. El tracte és que havien de ser niquelats, quan van ser aquí van ser cromats. Allavorens vai demanar en el sastre que havia fet el servei, que era sastre que era un ciclista, i li vai dir, mira m'has de comprar això perquè m'han enredat. Passa, hom! això cromat ja no es posa. Passa que ho arreglarem. Bueno, ja me'ls quedaré però no ho fagis pas mai més i se'ls va quedar. Sempre es feia alguna coseta. Bueno, n'hi havien que en feien molt, eh! i n'hi ha gent que n'ha fet molts duros. Jo en una ocasió em van oferir una cosa per guanyar molts duros, eh! Passar onze jueus a onze mil pessetes cada un, eh!, que eren diners, eh! (...) De França cap a Espanya quan els alemans. Lo que passa que el quin ho va procurar després va tenir por, al costat de la frontera. I jo no tenia gaire goig i ho vem deixar estar i ja està (E-25 [H-Pg-2-Cee])

En la següent cita, un antic ramader de Llivia relaciona amb el negoci del pas de jueus, el cobrament de grans quantitats de diners en joies, i la perpetració d'assassinats:

A Llivia de maletes d'or les que vulguis eh! amb els pobres jueus (...) Sí, els jueus s'amagaven en allà a Llivia i en varen pelar molts, eh! Pels quartos, eh! I varen sortir [els diners], bueno, a la tercera generació. A la primera la meitat es varen penjar o matar. (...) Vàrios varen fotre bestieses (E-18 [H-Pg-2-Cee])

¹¹³ Alguns exemples es poden trobar a AHG, Fons del Govern Civil, exp. 45, lligall 373; exp. 5679, lligall 928 i, per casos no exclusivament de la Cerdanya, a AHG, Fons d'Hisenda (denúncies secretes de contraban), 1958.

Aquests actes constitueixen una llegenda negra sobre el creuament de la frontera, els anys de la Segona Guerra Mundial. Siguin o no realitat, en general és cert que hi hagué qui tragué profit del tancament fronterer i de la situació conjuntural i que, amb l'establiment del règim franquista, la frontera servia per delimitar un ordre simbòlic (moral i polític) i es considerava que existia una zona fronterera com zona de risc. A partir dels anys quaranta, la frontera va continuar tancada i aquells límits marcats. Així ho explica un comerciant que va viure aquells anys a la Cerdanya espanyola:

Va començar a canviar aquí des del juliol del trenta-sis, que és quan va estallar la revolució. Fins allavores es passava com ara. Passava tothom com volia, la gent d'aquí. El que passa que no anaven amb cotxe, ara van en cotxe. Jo visquia a Age i la gent d'aquí passaven al mercat a Puigcerdà el diumenge, venien per Age, es quedaven, jo tenia la meva padrina que tenia una botiga i allà feien el gran berenar... Es passava bé, eh! Vull dir, com ara. Quan va estallar la guerra va haver un canvi fins la mort del Franco. Després es va obrir una mica, però fins que es va acabar la dictadura diguéssim... (E-83 [H-Gp-3-Cee])

Un vilatà de Puigcerdà ressalta la perillositat de la frontera els anys de la postguerra, una situació caracteritzada pel control ferri i fins a cert punt violent dut a terme pels guàrdies civils:

Allavontes la frontera era violenta, no sé, jo crec que inclús tenien ordres de donar l'alto i disparar. Era violenta, no es podia passar la frontera. Després també era l'època dels alemans. Nosatres vem anar a un casament a la Tour de Querol i escolta gràcies a que era ex-combatent perquè sinó... però tan ple de policies i coses, després interrogant tothom, vigilant l'estació els alemans. Era una complicació. I això va durar molts anys. Llavontes ja va venir que els carrabiners¹¹⁴ ja van ser... siguent bones persones, vivien en refugis, ja no es barrejaven tant, ja els van anar separant, els hi van dant pedres i coses i van poder viure més bé (E-27 [H-Pg-2-Cee])

¹¹⁴ L'informant empra el mot "carrabiner" però fa referència als guàrdies civils, que en aquells anys havien reemplaçat l'antic cos en les tasques de vigilància de la frontera.

Val a dir que, com ha quedat palès en algun dels casos relatats més amunt, no sempre els guàrdies civils mantenien una postura dura i inflexible com la que relata l'informant. En qualsevol cas, a la Cerdanya no es discuteix el tancament de la frontera entre 1936 i 1948 ni el control ferri exercit sobre la ratlla els anys cinquanta, per part de les forces policials del règim franquista. Anys més tard es flexibilitzaria una mica el control de la frontera amb mesures de regulació. D'entrada, la necessitat de creuar la frontera clandestinament per cercar refugi es reduí en una situació que no estava marcada pel conflicte bèlic. Altrament, si abans he explicat que es vigilava el pas de persones que volien anar a França a treballar, i que ho feien clandestinament, des dels anys seixanta l'entrada d'aquestes persones a França es va regular legalment.

Es van expedir permisos de treball que implicaven l'autorització de creuar la frontera diàriament per poder treballar a la Cerdanya francesa, i que incloïen documentació francesa i espanyola. Un exemple és l'expedient de Joan Blasi, de Bellver, autoritzat per a treballar a la Cerdanya francesa primer, com a especialista en desbrossar i tallar arbres i posteriorment com a paleta. L'expedient conté informació relativa al període 1962-66 i evidencia el control i regulació existent del treball fronterer així com que a voltes les dedicacions eren diverses¹¹⁵. L'exigència de certa documentació (avals, passis, salconduits...) ha estat, durant el segle XX, un element indestriable del pas de la frontera i un dels aspectes característics de la memòria que tenen els cerdans del control de la divisòria i el seu creuament :

Podes anar a Puigcerdà, podes anar al mercat. Quan anaves al mercat mateix, també et calia un resez pissier. Si volies passar pel pont vies de menester un resez pissier (...) Si volies passar per un camp no el vies pas de menester. Només que allavons perillaves que si et demanaven a Puigcerdà, o en un atre puesto, et demanaven papers i no els tenies, se't guardaven vint-i-quatre hores o quaranta-vuit hores (...). [Si eres de fora] podies demanar el resez pissier quan vies d'anar a Puigcerdà, però vies de

¹¹⁵ AHG, Fons Govern Civil, exp. 230, lligall 851.

demanar un paper per venir... Com te diré, jo? Al que era país frontalier (E-103 [H-Gp-2-Cae])

Els anys seixanta, per exemple, per anar a ballar a Puigcerdà des de qualsevol poble de la Cerdanya francesa, calia esperar vigilància, especialment si es passava pel pont de Bourgmadame o pel de Llivia:

Si passaves el pont de Bourgmadame tenies de portar els papers, i al cotxe, la frontera es tancava no sé si era a les vuit o les nou de la nit. Baixaven la barrera i no gicaven passar cap cotxe (E-113 [D-Gp-3-Cef])

Quan a la condició d'estranger s'afegia la minoria d'edat, es feia imprescindible acompanyar d'una autorització paterna la documentació acreditativa d'identitat:

Cada cop paràvem atenció quan passàvem per la duana, eh! Sempre fèiem atenció, ens aturàvem (...) Sentíem que hi havia més opressió del costat d'allà... Entre els duaners, eh! (...) A la frontera, demanaven el document d'identitat, però calia l'autorització paterna per sortir. Perquè a França, per venir de França a Espanya, quan es tenia menys de divuit anys calia una autorització paterna. Així que teníem l'autorització paterna per sortir del territori i no hi havia cap problema a la frontera, eh! A les sis, no... (E-131 [D-Gp-3-Cef])¹¹⁶

El control que hi havia per entrar i sortir de l'enclavament espanyol de Llivia era un cas peculiar pel que fa la qüestió del control i vigilància de la frontera:

Hi va haver una frontera fins el dia que hi via la duana aquí a Bourgmadame i a Llivia. Això és la frontera. Parce que cada vegada que passaves tenies de fer veure els papers, i hasta per Llivia calia fer veure el paper de la voiture. Un paper especial que eri donat a tots els veïns de Llivia i a les comunes que eren tocant de Llivia. Sallagosa, Bourgmadame, Ur, Santa Leocadia, Dorres, Angostrina, i... Càldegas... i Estavar. Me els

¹¹⁶ "Chaque fois on faisait attention en passant la douane, eh! Toujours on faisait attention, on s'arrêtait (...) On sentait qu'il y avait plus d'oppression de ce côté là que de... chez les douaniers, eh! (...) À la frontière on demandait la carte d'identité, mais il fallait l'autorisation parentelle de sortir. Parce que en France, pour venir de France en Espagne, quand on a moins de dix-huit ans il faut une autorisation parentelle. Donc, on avait l'autorisation parentelle du sortir du territoire et il n'y avait pas de problème à la frontière, eh! À six heures, non..."

altres no tenien el dret de travessar i aqueta autorització eri únicament per travessar sense el dret de se restar a Llivia (E-101 [H-Gp-2-Caf])

El cas de Llivia és força peculiar. És sòl nacional espanyol a dins de territori francès, una illa que trenca la continuïtat ideal de dos territoris estatals. L'enclavament està unit amb Espanya per una carretera internacional i fins el 1995 ha estat considerat lloc de pas per tota persona que provingués de França, per anar a Espanya, o a l'inrevés. Tot i que Llivia també era Espanya, calia passar pels controls de frontera de Bourgamdame i Puigcerdà, per tenir dret a aturar-se al poble. És clar que ni els lliviencs ni molts altres cerdans seguien aquesta prescripció, com ho posa de manifest la cita anterior.

Fotografia 2 Pas de frontera entre Puigcerdà i Llivia (2001)

En els controls fronterers, i més enllà dels punts de control, els vigilants havien d'inspeccionar el pas d'animals, mercaderies i persones a través de la frontera. La seva feina es considerava cabdal per la protecció de la integritat del país. En aquest sentit, des que es van establir els passos de duanes i els controls fronterers, la divisòria ha estat considerada un mur protector per l'Estat. Com he explicat amb nombrosos exemples, es mirava d'evitar el desordre moral, polític o econòmic, l'evasió i la dissidència, la salut moral i, també, la física. En la cita

següent un informant relata el record que té de la desinfecció de vehicles en el punt de control de Bourgmadame, els anys setanta:

(...) això era quan hi havia problemes de febre aftosa, de brucelose i coses aixís, eh! Brucelose no, però febre aftosa. Que a la frontera em recordi hi vien posat en el pont, quan els cotxes passaven hi havien posat una d'això dintre amb desinfectant (...) Me'n recordaré sempre que no servia res, però... al pont, era. Devien dir "estan infectats i a nosaltros ens infectaran" (...) Sí, al pont hi havia una bassa i passaves i les rodes se't netejaven amb no sé què hi via. Un producte per desinfectar. Hi havia alguna malaltia em sembla a Puigcerdà i aquí no hi era i donques... I és veritat que venia d'aquell band allavorens, però ja haguera pogut venir d'aquest band a l'altre (...) Jo devia tenir més de dotze anys, això segur, eh! Sí, el mil nou-cents seixanta, devia ser, o setanta, per aquí, eh! (E-106 [H-G-3-Cef])

El control fronterer contra l'entrada de malalties a l'Estat no ha estat una novetat del segle XX. El 1884, per exemple, ja s'havia establert un cordó sanitari a la frontera franco-espanyola per evitar la propagació del còlera tant a França com a Espanya:

Las autoridades del vecino departamento francés están tomando (...) precauciones y medidas higiénicas a fin de evitar la propagación del cólera en su país, en el caso de que desgraciadamente tomara este terrible azote un carácter de invasion (...) Tambien las autoridades de esta villa, asi por propia iniciativa, como obedeciendo á las terminantes órdenes que han recibido del señor Gobernador civil de la provincia, están tomando enérgicas precauciones y medidas, no permitiéndolo además la entrada de géneros procedentes de la vecina República sin que antes sean previamente desinfectados. Tambien se ha puesto cotapisas á la entrada de gentes (...) A causa de la aparición del cólera se ha establecido un cordon sanitario en la frontera de Francia y los pasajeros procedentes de dicho país deberán sufrir siete dias de cuarentena en los lazaretos que se ha establecido, asi como tendrán que sanearse y fumigarse las mercancías y bagajes. La entrada de toda clase de aves, vivas ó muertas, ganado bobino y lanar, lanas súcias y pieles sin elaborar está rigurosamente prohibida (LA VOZ DEL PIRINEO, núm.25, 6-07-1884)

La situació d'acordonament va comportar certa incomunicació entre pobles de la Cerdanya espanyola i la Cerdanya francesa. que va ser llegida negativament pels

perjudicis que comportava. Especialment dura va ser la posició en què va quedar l'enclavament de Llívia, fora del cordó sanitari, tant per les autoritats espanyoles com per les franceses. En general es considerava el poble lloc de pas per als francesos, sempre i quan no se'ls autoritzés a aturar-s'hi. Però en aquella ocasió, es va convertir clarament en una illa:

La villa de Llivia (...) es española; bien que por la calle mayor (...) tengan espedito el paso los franceses, sin derecho no obstante para entrar en las casas, ni atravesar la plaza pública, cuando asi nuestra autoridad lo ordene. Sus habitantes son (...) buenos españoles, habiendo alcanzado preeminentes puestos en el Parlamento, en la Gerarquia eclesiástica, en las ciencias, en el comercio y en la banca. Contribuye Llivia á las cargas del Estado (...) y al servicio de las armas en la proporcion que corresponde (...) ¿Qué nefando crimen ha cometido Llivia para que España la expulse de su seno, para condenarla á la invasion colérica que para los restantes españoles se trata de evitar? (...) Llivia sin la proteccion de España; Llivia sin la proteccion de Francia; Llivia sola, abandonada, sin servicios públicos, pero tributaria de España en 24000 pesetas anuales y, como las demás poblaciones de la nacion, en el servicio de sangre! (...) El conflicto (...) lo creó la siguiente comunicación del Sr. Inspector general de salud pública: “(...) En virtud de las atribuciones que me ha conferido el Gobierno de S.M. y de acuerdo con el mismo, he dispuesto hacer retroceder el cordon sanitario al puente de Llivia, y declarar en su consecuencia cuarentenaria á esa villa y su distrito (...) debiendo las procedencias de esa localidad entrar por el puente de Bourg-Madame, para ser sujetas á las disposiciones sanitarias, esceptuando únicamente la manteca y tejidos de fabricacion nacional que tendrán entrada por le puente de Llivia, para ser acompañados al lazareto respectivo (LA VOZ DEL PIRINEO, num.35, 14-09-1884).

En aquest cas va quedar palesa la liminalitat de la frontera, el seu caràcter ambigu i perillós, subjecte a control per possibles contactes contaminants. Pel que fa Llívia, l'existència de l'enclavament esdevé tota una paradoxa. Es troba a una banda de la frontera, però al mateix temps se la considera part integrant del territori de l'altra. Situacions com la del cordó de 1884, posen de manifest aquesta

naturalesa paradoxal i fins la de la ratlla mateixa. Si per un cantó es dóna el control i la vigilància, la reglamentació de les relacions entre ciutadans de dos Estats, altrament la divisió motiva relacions transfrontereres, contactes entre gent de banda i banda de la demarcació fronterera. De fet, membres de societats locals no deixen de mantenir relacions socials entre ells, pel fet que existeixi una frontera internacional que aparentment els separi de forma irremeiable. Per això, si bé hi ha innumbrables casos que podrien il·lustrar el control i vigilància de la frontera física i simbòlica, construïda per l'Estat, hi ha matisos a tenir en compte.

D'entrada, sempre ha estat possible negociar el control a partir de l'establiment de certa reciprocitat amb el duaner o guàrdia civil de torn, encara que els intercanvis que s'han establert hagin suposat un risc, sobretot quan també el vigilant era controlat per algun inspector. Aquest fet val tant pels controls de Puigcerdà i Bourgmadame com pels llocs de pas a través dels quals es podia anar a Llivia:

Quan hi havia la duana a l'entrada d'aquí de Rô amb dos o tres douaniers a la salida de l'altra banda, hi havia també una caseta amb dos o tres douaniers, i si al moment que passaves tenia l'autorització de Perpinyà, per le chef de douanes de Perpinyà que deia "la voiture tal de tal número té el dret de passar", allavonses el douanier d'aquí et treia un cahier i sobre el cahier hi posava quina hora és. A tres hores quaranta el cotxe de tal número va entrar aquí. Allavons lo que estava a l'altra banda tenia un cahier també i hi tenia de posar "el cotxe tal va sallier a tal hora". Si al cap de l'hora d'entrada, a l'hora de salida hi havia massa temps, és que el paio s'havia restat aquí i allavonses la douane "boum!" li fotia garrotada. I hasta li treien l'autorització (...) Allavonses quan un volia anar a Llivia calia conèixer el douanier i dir: "me'n vai a Llivia, no ho posis al cahier". I bueno, li tenies de portar una vinyoneta de pastís o altre, eh! I te deixava passar (...) Me hi va haver inspecteurs de Prada que pujaven i que se posaven aquí a dreita, a tocant de la lleteria i amb les lumières espiaven i veien tala voiture que passava, tala voiture que passava. I después se'n naven a atrapar al douanier que eri en aquí. I miraven al cahier: "aqueta voiture ha passat i no ha set posada". I allavons eren ellos que se feien... I això va passar... Me sembla que l'autorització va ser fins el setanta-nou o una cosa així (E-101 [H-Gp-2-Caf])

El cas anterior exemplifica l'ambigüitat de duaners i guàrdies civils. Persones amb qui hom pot establir relacions de reciprocitat, però que a la vegada representen l'autoritat de l'Estat i el seu control sobre les poblacions cerdanes. Un antic guàrdia civil descriu com segueix el que considera l'objecte de la seva tasca:

Estudiar aquello, incluso a la gente, para saber de qué pie cojean. Porque aquí en Puigcerdá vosotros que sois jóvenes no dais importancia a nada y uno que ha sido policía ve a la gente y entonces se distingue quién es el que va con el mal hacer y con el trapicheo, bien sea de drogas, bien sea de contrabando, bien sea de plan político, incluso (E-77 [H-Pg-2-E])

L'autoritat de duaners i guàrdies civils s'ha fet palesa en nombroses situacions, en alguns casos de forma més o menys arbitrària i en relació al control de pas:

Jo una vegada me'n recordo que no m'havien deixat passar el dia de fi d'any, que érem a "la Gatzara", fèiem (...) el fi d'any (...) I hi ha una noia que em va dir "em portes a casa" que eren les tres, ja. La vaig portar a casa i de tornada no em va deixar passar.

P: I per què no et va deixar passar?

No sé, "porqué me da la gana". Jo estic aquí i tu allà (E-132 [H-Fr-2-Cef])

En altres ocasions el guàrdia civil pot representar un personatge perillós, que causa por i respecte. És el cas del següent exemple relacionat, com l'anterior, amb el creuament de la frontera per part de gent jove que anava o tornava de la "Gatzara", popular discoteca puigcerdanesa inaugurada a finals dels anys seixanta. Concretament explica una experiència que va sentir explicar sobre unes noies que creuaven la frontera:

Bé, hi va haver problemes, si tu vols, però això va ser... jo no ho puc pas certificar, eh!, però hi va haver joves que havien tingut problemes amb els carrabiners perquè els havien aturat a la frontera i els havien espantat. Eren unes noies joves (...) franceses. No sé a on va passar però ells les van aturar i es van sentir uns sorolls com d'un tret (...). Això va ser cap a les tres de la matinada (E-131 [(D-Gp-3-Cef)]¹¹⁷)

¹¹⁷ "Bon, il'y a eu des problèmes, si tu veux, mais ça c'était, moi je peux pas les certifier, eh!, mais il'y a eu des jeunes qui avaient eu des problèmes avec les carrabiniers parce qu'ils les

Els anys setanta, la guàrdia civil era considerada més rígida i perillosa que els duaners francesos, més permissius en determinades situacions:

Mare de Déu, recordo els anys en què passava la frontera espanyola i em deien: “*hable usted en cristiano*”, fins el moment en què ni et miren i passes per allà. O sigui que he passat l'època en què et demanaven els papers sistemàticament, que al final quan passes sovint, et coneixen, devien conèixer la gent d'aquí perquè no s'en paraven molts, perquè fa quinze o deu anys no n'hi havia tants d'habitants de la Cerdanya que passessin la frontera regularment. Doncs, quan passaves la frontera, arribaven a conèixer el teu cotxe, de tant en tant et controlaven per si passaves alcohol o alguna cosa així i ja està (...) Devia ser els anys setanta (...) Però, encara que era tant d'una banda com de l'altra, els que feien por, entre cometes, eren la policia espanyola, que no sabies mai... havies de ser molt prudent. O sigui que, mirat des d'aquí, els policies i douaniers francesos passaven pels bons, i els altres eren els dolents, els que podien fer qualsevol bestiesa, fins agafar-te i portar-te a Girona, a la presó, o a on fos (...) Alguna vegada havia passat, sí. I... tothom se'ls mirava amb molt de respecte i sense dir una paraula més alta que l'altra, eh! No bromejaven aquesta gent (E-113 (D-Gp-4-Cae))

El caràcter intransigent que podien manifestar els vigilants de frontera espanyols és congruent amb el disseny de les seves funcions per part de l'Estat nació. La definició que fa de la realitat comporta l'assignació d'uns rols ideals als qui es consideren funcionaris. Burocràcia, duana, escola, policia, control de frontera, moneda, banderes, senyalització... hi ha tot d'elements, símbols i institucions que ajuden a definir en termes nacionals el context en què interactuen els cerdans. En aquest cas té un pes específic el territori. El poder dels Estats espanyol i francès té el seu espai d'acció essencial en el terreny delimitat per les fronteres internacionals. Un primer escenari és, doncs, aquell que defineix formalment l'Estat nació. Davant un duaner, un mestre, un funcionari de correus... la interacció pot estar fàcilment governada per la finalitat de realitzar una transacció les condicions de la qual estan formalitzades, *a priori*, per l'Estat nació.

ont arrêté à la frontière et ils les ont fait peur, des jeunes femmes (...) françaises. Parce qu'on passait, je sais pas où ils les ont arrêté mais ils on fait des bruits comme un coup de feu (...) Ça a été trois heures du matin, à peu près”.

Al punt de control de pas hom té un rol formal difícil de defugir en el moment concret. Abans de l'obertura de les fronteres, hi havia un temps (un horari), un indret (els passos i els punts de control) i una manera (amb certa documentació) per creuar la frontera. La situació d'interacció amb els vigilants fronterers ha estat marcada, durant molts anys, per la definició formal de la posició dels actors en funció de l'ideal definit pels Estats nació francès i espanyol. L'existència de vincles entre les persones que creuaven i les que vigilaven la ratlla hauria tergiversat aquest principi (de fet passava en més d'una ocasió) ja que la relació entre el ciutadà francès o espanyol i el duaner o el guàrdia civil o carrabiner es caracteritzava, a priori, per la inexistència de vincles.

Actualment es pregona la desaparició dels controls i de la seva funció, però hi ha algunes situacions que impedeixen afirmar que hagin desaparegut completament. Un jove d'Osseja (Cerdanya francesa) explica així la seva sensació cada cop que veu un policia i, especialment, al corredor delimitat pels passos fronterers de Bourgmadame i Puigcerdà:

Encara avui tinc una por enorme a tots els que porten gorra. Als que representen l'autoritat. Algun cop estic a la carretera que va a la frontera de Puigcerdà, prenc la rotonda, i quan veig que hi ha controls vaig a passar per Llivia (...) per evitar els controls, per evitar de passar per davant d'algú que dugui una gorra. I passo més sovint per Llivia que per la frontera, perquè per mi la frontera és aquell passadís a on hi ha aquells que porten la gorra al cap i que em demanen els papers. Per mi no és més que això. Réalement la frontière per mi no representa res més que aquell passadís.

P: Hi ha hagut alguna vegada que t'han demanat els papers molt sovint?

Ah sí, sí, sí. Quasi cada vegada que passo, sí. En fi, deu ser això, casi bé.

P: Però encara avui?

Ah sí, avui. Però penso que em veuen la cara, perquè estic tant espantat de veure'ls que... si els veig estic segur que em demanen els papers (E-125 [H-Gp-4-Cef])¹¹⁸

¹¹⁸ Maintenant déjà j'ai une peur énorme à tous qui portent une casquette. Tous qui représentent l'autorité. Quelque fois je suis dans la rue qui va à la frontière de Puigcerdà, je prend le rond-point et quand je veux qu'il y a des contrôles je passe par Llivia (...) pour éviter

La referència a l'autoritat era en resposta a una qüestió sobre el fet de creuar la frontera. Quan vaig anar per primer cop a la Cerdanya, el 1995, els controls de pas francès i espanyol es reconeixien clarament per l'existència de barreres i la presència constant d'individus uniformats vigilant-los. No es demanava sistemàticament documentació, però a tot aquell qui passava se li recordava, indirectament, que estava creuant un pas. Avui no hi ha barreres, i és relativament fàcil creuar sense veure cap policia francès o espanyol vigilant. Ara bé, dos cartells convenientment situats, anuncien que hom entra a França o a Espanya. La bandera francesa oneja a la façana de la duana de Bourgmadame, i l'espanyola continua penjada a la comissaria de la policia nacional, que custodia el pas de França a Espanya. La majoria de vegades es poden creuar tots dos controls sense ni tan sols aturar-se, però de tant en tant una petita cua de cotxes sorprèn el transeünt. En els cops que m'hi he trobat, la filera l'originava un control policial espanyol, o simplement un policia que havia aturat algun cotxe per preguntar al conductor a on es dirigia i per què. Jo mateix he experimentat aquest fet en més d'una ocasió, generalment entrant a França. O s'atura un vehicle per fer preguntes, o es fa un control ocular:

Avui he presenciat un control a un camió a la sortida de França. Concretament dos duaners francesos demanaven els papers al conductor d'un camió matrícula de Barcelona. Per contra, han fet passar els cotxes del darrera. Al vespre, cap a les vuit, hi havia control policial a l'entrada d'Espanya per Bourgmadame. Es limitaven a mirar dins el cotxe. Ahir a la tarda també hi havia moviment al control espanyol. Dos joves feien enquestes a la gent que entrava hi sortia. Preguntaven per què es passava i durant quants dies estarien passant per la zona (DIARI DE CAMP, Dimarts, 28.11.00)

les contrôles, pour éviter de passer devant quelqu'un qui porte une casquette. Et je passe plus souvent par Llivia que par la frontière, parce que pour moi la frontière c'est petit couloir où il'y a tous ces qui portent une casquette sur la tête et qui me demandent des papiers. Pour moi c'est que ça. Réalement la frontière pour moi représente que ce couloir.

P: Est-ce qu'il y a eu un temps qui t'ont demandé beaucoup des fois les papiers?

Ah oui, oui, oui. Quasiment chaque fois que je passe, oui. En fin, ça doit être, ou quasiment.

P: Mais aujourd'hui, aussi?

Ah oui, aujourd'hui. Mais je pense que ils voient ma tête, parce que je suis tellement peur de les voir que... si je les vois c'est sure qu'ils me demandent les papiers".

Els controls continuen tenint sentit en la frontera franco-espanyola. Tant els qui els passen com els qui els vigilen saben molt bé que hi ha un límit internacional. Pel que fa als primers, quan es tracta de persones en trànsit creuen que hi ha un perill. En una ocasió, a finals de 1997, vaig presenciar la conversa entre una empleada de l'oficina d'informació i turisme a Bourgmadame i una parella de turistes vinguts de l'interior de França. Una de les preguntes dels visitants era si calia passaport per creuar la frontera. Unes setmanes abans, un familiar meu que volia venir a la Cerdanya m'havia preguntat el mateix. Ambdues persones desconeixien la "desaparició" dels controls al pas de ciutadans "comunitaris".

A més dels turistes, hi ha uns altres subjectes en trànsit plenament conscients de l'existència de la frontera i dels límits "nacionals". Es tracta dels immigrants estrangers. Novament em remeto al diari de camp pel relat d'una situació "nacional":

A Bourgmadame (...) he mirat d'entrar a la oficina de turisme, però estava tancada. Un cartellet aclaria que la persona que atèn el públic tornaria en 15 minuts. He esperat una mica davant de la porta, al costat d'un home que anava vestit amb pantalon de xandall negre i amb caçadora texana. Al cap d'una estona d'estar allí ell m'ha preguntat si parlava anglès. Li he dit que una mica. M'ha demanat com ho podia fer per anar a Barcelona. Li he explicat que Espanya estava molt a prop, i que per anar a Barcelona hi havia una carretera no gaire lluny. Li he indicat el carrer que mena al pas de frontera per explicar-li per on s'anava a Espanya. M'ha preguntat si no hi havia policia. Li he dit que moltes vegades no i que era prou fàcil passar a peu. Ha comentat si no podia passar en cotxe i li he dit que també. Pel que ha dit, no duia papers i la policia francesa l'havia registrat en una ocasió. Ara tenia por de creuar la frontera sense documentació. Ha dit que esperaria que el sol baixés per creuar a l'altra banda (DIARI DE CAMP, Divendres 25.05.01)

Casualment la mateixa oficina de turisme va ser escenari de dues situacions amb actors diferents. Turistes i immigrants nouvinguts o en trànsit són, com apunta Oscar Martínez (1994) en el cas dels segons, subjectes fronterers "nacionals", un

caràcter vinculat a l'existència de l'Estat nació territorial que en les zones de frontera fàcilment esdevé evident.

Fotografia 3 Pas de frontera de Bourgmadame (2000)

Fotografia 4 Pas de frontera de Puigcerdà (2000)

Els controls policials eventuals s'estenen arreu del territori francès i espanyol, plasmant la naturalesa idealment panòptica del control estatal. En diverses carreteres de la comarca es poden trobar punts de vigilància per part de cossos

policials, en situacions que novament recorden l'existència de l'Estat nació. La vigilància esporàdica es dona també en punts de la línia fronterera a on no hi ha formalment un control, però que poden servir com a lloc de pas motoritzat a França o a Espanya. El camí de la Vinyola, al qual he fet referència en el capítol anterior, n'és un. En aquest cas hi ha només algun senyal que s'està creuant la frontera. A banda d'una fita fronterera, amagada al marge del camí, hi ha un piló i un indicador. A les fotografies següents es poden veure tots dos elements.

Fotografia 5 Piló indicador de límit municipal i nacional al Camí de la Vinyola(1997)

Fotografia 6 Cartell indicador de prohibició de pas a estrangers extracomunitaris (1997).

En el cartell es recorda als estrangers extracomunitaris que no poden creuar la frontera sense autorització. Pel que fa el piló de la fotografia 5, crida l'atenció la claredat amb què està pintada la bandera francesa al costat de la superposició d'una lletra "e" i quatre barres que semblen formar una senyera, sobre el que anteriorment havia estat una bandera espanyola. El piló plasma metafòricament la

superposició simbòlica (nacional) a una banda de la frontera. Quatre anys després no es pot contemplar la mateixa imatge. Al febrer del 2001, passant pel camí, vaig trobar el cartell intacte però el piló havia sofert un canvi curiós. A la fotografia 7 es pot veure com algú va tapar algunes parts del que hi havia escrit i dibuixat, en una clara mostra que el piló no passava desapercebut¹¹⁹. Ara el piló indica clarament la seva situació al límit del terme comunal d'Enveig, i deixa d'anomenar un poble proper, (La Tor de Querol). A més, resta només una bandera francesa, indicant també que no només s'acaba un territori municipal, sinó també nacional.

Fotografia 7. Piló indicador de límit municipal i nacional al Camí de la Vinyola (2001)

Aquests elements connoten la superposició d'identificacions simbòliques de caràcter nacional, però no denoten la demarcació nacional com a lloc de pas com

¹¹⁹ Darrerament encara hi ha hagut nous canvis. El darrer ha estat l'aparició d'unes ratlles blaves i una signatura, al mig del piló.

en el cas del control fronterer de Bourgmadame. Vol dir això que aquest no és un indret de control? Tot i que la majoria de vegades no hi ha vigilància de policia francesa o espanyola, no sempre és així. Uns metres enllà del piló i el cartell, amagats en un prat, dins un 4x4, algun cop es pot veure un parell d'agents de la guàrdia civil vigilant el camí. Amb tot, el pas de la Vinyola, amb l'exemple del piló de límit municipal, indica que és més en el nivell simbòlic que no pas en l'incipient i puntual control a on es manifesta l'existència de fronteres nacionals.

Però Estat no només implica el control i les seves manifestacions simbòliques i més o menys visibles. La definició del territori nacional es correspon també amb una burocràcia específica que marca diferències i a través de l'acció de la qual hom es pot acomodar a la mateixa existència de l'Estat com a font de resolució de situacions, i al seu poder. En el cas de l'Estat francès, per exemple, ha tingut un paper significatiu l'extensió de polítiques de benestar i, concretament, de protecció social:

I trobi que ens hem... bueno, alguns francesos tenen la cosa administrativa, estan aferrats a... el meu marit diu les pantufles, només les pantufles. Aquí a França ara estem a un moment que ens hem tornat tots uns funcionaris, esperant que tot caigui com si fos... el pare l'Estat providència, que ha de pensar en tot, com un pare de família. Això és un excés, i això és una mica com l'Estat cortesià, que arriba un moment... és prou bo, però arriba un moment que bueno, ara l'Estat ha de pagar tot, ha de pagar els chômeurs, ha de pagar els arrendistes, ha de pagar les dones que són abandonades, ha de pagar les vaques, que són boges, ha de pagar... home! Bueno, eh!, l'Estat ha de pagar tot.

B: Sí... jo sempre ho veï, que a França l'Estat francès, dic, és el meu segon pare, el meu segon pare! Sempre ho dic, sempre (E-113 [D-Gp-3-Cef] [H-Sl-3-Cef] [B])

De fet, alguns informants han trobat que cerdans espanyols i francesos tenen una diferent actitud a l'hora de prendre iniciatives. Mentre uns s'han identificat amb l'Estat i han confiat en les seves accions, d'acord amb una idea de solidaritat col·lectiva, els altres han vist aquest darrer com un ens més aliè, en el qual no

sempre es pot confiar. Això té a veure amb els esdeveniments històrics de la segona meitat del segle XX, i concretament amb el fet que quan a un cantó de la frontera es desenvolupava l'Estat del Benestar en forma de República democràtica, a l'altra banda hi havia un Estat dictatorial. Així ho explica, per exemple, un polític de la Cerdanya francesa, en relació a la qüestió de la fiscalitat:

Tenim coses que ens han separat, que són la fiscalitat a Espanya, que no és la mateixa que aquí, que són una cultura. Catalunya té una cultura més forta, diríem, que jo dic d'empresa. És a dir que nosaltros administratius... voldria tornar a dir-ho, això, perquè em sembla molt important. Era un valor molt gran, per un català de resistir a Franco. Resistir a Franco és donar-li el menys pessetes possible. Donques, cada cop que feies pessetes negres et donaven casi una medalla, una medalla perquè no donaves sous a l'Estat espanyol, al Franco. Això culturalment és en els esperits de la gent, era... era molt bé de fer-ho això. Nosaltros aquí tenim un policia rera cada nosaltros, un control dels impostos darrera de nosaltros i no estava bé de fer-ho a l'Estat francès, perquè li robaves quartos. Són dos cultures diferents. Allà no robar quartos a l'Estat espanyol era molt bé, et donaven algo. Ara aquí robar a l'Estat francès, no és bé això, perquè hi ha la solidaritat nacional, hi ha tot això. (...) Són organitzacions diferents i trobar com equilibrar aquestes dos organitzacions no és molt fàcil (E-106 [H-G-3-Cef])

Sigui o no del tot certa la diferent escrupolositat en el pagament d'impostos, com veurem després, a la Cerdanya francesa es dóna una major adhesió a l'Estat relacionada, en part, a la seva identificació amb una idea de nació.

En un altre ordre de coses, l'existència de la frontera política suposa que hi hagi legislacions diferents. En el tema de les pastures, per exemple, això té el seu pes quan es detecten malalties entre el bestiar:

Sempre ha estat un problema de les legislacions. Ara hi ha un xic això amb la brucelose que feieu una vacunació (...) en noranta-un (...) que vol dir que inoculen la brucelose quan són vedelles (...) És com si et posen la brucelose i allavons el teu organisme reegeix i si la tens tens la defensa, però si la tens, allavorens (...) la dónes de la mateixa manera. Donques avui són vacunats, i si es feia un control sanguini allà, segurament trobaríem que de tot el bestiar,

molt bestiar, té aquesta malaltia (...) perquè també li han inoculat (...) Aquí, quan hi ha un bestiar que està malalt, el pelen i no el vaccinen més. Donques és dos maneres (...) En aquell temps hi havia la febre aftosa, donques... Devia ser el mil nou-cents setanta, això, perquè al meu pare li van pelar el bestiar dos cops. Perquè el teníem a Palau, donques érem a la vora, vull dir, no ho podíem fer de cap més manera, es barrejaven (E-106 [H-G-3-Cef])

És pertinent, en aquest punt, avançar un argument sobre la reproducció de les identitats nacionals a través de la interacció, qüestió a la qual tornaré en un punt posterior. Quan hom té un bestiar que pastura, el fet d'ésser espanyol o francès pot tenir un pes considerable. Alguns pagesos de França i d'Espanya es creuen acusacions quan el seu bestiar es posa malalt. Les vaques no coneixen fronteres, i els contactes en les pastures d'estiu són freqüents (de fet hi ha més d'un poble d'una banda que té drets de pastura al territori de l'altra). Gràcies a aquesta situació es pot refermar la definició nacional de l'altre (el pagès del poble veí) com a francès o espanyol, sigui en situacions d'interacció entre pagesos d'una banda o de l'altra, o en reunions i conferències celebrades per tractar qüestions que afecten la ramaderia. D'aquesta manera la definició nacional de la realitat, promoguda des de l'Estat nació, arriba a reproduir-se en el nivell de la interacció i del discurs localment situat.

Així, el pes de l'Estat nació es fa sentir sobre el context local, a través de l'ús del referent nacional per a la interpretació de la realitat concreta. Això és així perquè l'àmbit nacional esdevé el de les nocions i les imatges utilitzades quotidianament (BILLIG 1995). En les situacions d'interacció, això qualla en la definició dels escenaris en què es desenvolupen les relacions socials, i una caracterització dels actors implicats. És aleshores quan cal tenir en compte, més que la posició en funció del territori (a on hom treballa, viu, compra...), el desenvolupament d'una perspectiva nacional en la relació entre subjectes i la reproducció quotidiana de la identitat nacional. És necessari aproximar-se a situacions locals, entre persones concretes, que podran reproduir de forma inconscient o conscient la pertinença a

un context nacional, seguint el que Peter Sahlins (1993) denominà nacionalització de l'interès, o simplement, manifestant una adhesió més o menys emocional.

Efectivament, la definició nacional del territori per part de l'Estat pot atorgar atributs als contextos locals i a les relacions, i permet establir un discurs sobre un "altre", una referència a l'alteritat que comporta parlar directament o indirecta de "nosaltres". Aleshores la pertinença a un context nacional es reproduïx amb les pràctiques i discursos que desenrotllen els subjectes en interacció. Quan el ramader cerdà anomena el seu veí "espanyol", s'afirma ell mateix com a "francès". La reproducció de la frontera nacional està servida. Altres sectors professionals, com ara comerciants, empreses de construcció o tècnics, es poden trobar en una posició similar, donada una diferent situació de preus i de producció, especialment després que el Tractat de Schengen ha facilitat que empreses d'una banda de la frontera efectuïn treballs més enllà del territori nacional¹²⁰.

Ara bé, es pot aturar ací l'anàlisi? Si així fos, la conclusió ineludible seria que el pes de l'Estat nació determina que només hi hagi una versió nacional de la realitat, fonamentada en la legalitat i l'ordre formalment establert. Però la situació és més complexa del que mostren les aparences. D'algun dels exemples presentats en aquest apartat es desprenen dos factors importantíssims: 1) L'existència de vincles entre vigilant i vigilat; i 2) L'establiment de transaccions i intercanvis de béns i/o favors entre vigilant i vigilat, més enllà de l'estricta legalitat, que, seguint Miquel Àngel Ruiz Torres (2000), anomenaré paral·legalitat.

Des de la lògica local, les transaccions es poden classificar en una tipologia en funció de què és el que es trasllada i del caràcter més o menys inofensiu de les activitats. Ras i curt, el contraban no és un exercici il·legal des del punt de vista

¹²⁰ La situació paradoxal de competència econòmica que ha generat, inicialment, "l'obertura" de la frontera, i l'economia com a element amb connotacions "nacionals", seran analitzades en el proper punt d'aquest capítol (apartat 6.2).

dels cerdans. Ara bé, depèn de quina sigui la mercaderia objecte de tràfec i de la participació de cerdans en les operacions. A grans trets tres són les categories de les transaccions:

1) El petit contraban de productes de primera necessitat, efectuat per infants i dones que creuen la frontera per a fer petites compres, o realitzat per treballadors/es fronterers/es que aprofiten el viatge diari per transportar algun producte (sucre, oli, llaunes de conserva, sal, pebre...). Amb l'entrada en vigor dels acords de Schengen aquest tragí ha deixat de definir-se com contraban, i s'ha traspassat al context de compres quotidianes en establiments comercials. Només segueixen caracteritzant-se així les compres fetes a Andorra que inclouen la compra de tabac i alcohol.

2) El contraban, sense qualificatiu, consisteix a dedicar-se de forma sistemàtica al tragí de productes a través de la frontera, sense l'autorització pertinent. És una activitat subjecta a una organització que ha d'incloure més que un sol individu, i que es dedica (exclusivament o com a complement d'altres feines) a la compra-venda de mercaderies. Els negocis de compra-venda de maquinària i bestiar s'inclouen en aquesta segona categoria, i tenen en comú amb les altres transaccions la definició com a il·legals, per part de l'Estat, mentre els subjectes les consideren completament lícites.

3) El tràfec més il·legal, en la lògica local "tràfic de drogues", inclou les transaccions caracteritzades de drogues sintètiques i estupefaents i, en altre temps, per una activitat específica que no consistia en el tragí de mercaderies, sinó de persones. Concretament se sanciona negativament que els anys quaranta hi hagués qui enganyava a refugiats i fugitius (sobretot jueus) fent-los creure que se'ls ajudaria a creuar la frontera, i matant-los o entregant-los als alemanys després de robar-los totes les pertinences. En aquesta línia hi ha la llegenda negra sobre l'assassinat de jueus a les muntanyes pirinenques. Es parla també sobre el

contraban d'immigrants (sobretot africans, "negres"), una activitat que s'inclou en aquesta darrera categoria, i a la qual es fa poca referència. En aquest tercer punt, doncs, incloem transaccions que una gran part dels entrevistats ha condemnat com a moralment il·lícites i repudiables, a diferència del contraban que es considera que no implica un perjudici físic o moral a terceres persones.

Per tant, des d'un punt de vista "emic", i d'acord amb un judici moral fet pels actors, la majoria de transaccions que els Estats defineixen com a il·legals, no ho són pas. Com han repetit molts informants amb aquestes o altres paraules similars: "el contraban no és defès [prohibit], el que és defès és deixar-se agafar"¹²¹. Algunes operacions ni tan sols es consideren contraban. En una ocasió, estava bevent un vermut amb tres cerdàns, i vaig presenciar el que després un d'ells va qualificar amb l'expressió: "això és un tracte i el que està fet, ja està fet"¹²². Aquest cerdà, que anomenarem Joan es originari de Cerdanya espanyola, resideix a la banda francesa, però fa operacions indistintament a un costat i l'altre de la frontera. Aparentment es dedica a la ramaderia pel seu compte, però en realitat la seva activitat principal consisteix a fer d'intermediari en la compra-venda de bestiar cobrant comissions sense pagar impostos. Treballa, com ell mateix diu, "amb negre". Joan resumeix amb la següent màxima, la seva feina: "el que veus no té re que veure amb el que passa"¹²³.

El tracte que va lligar tot bevent el seu vermut, va ser la compra d'una màquina de dallar i d'unes quantes bales d'herba a un ramader de la Cerdanya espanyola. La màquina la farà servir sense cap mena d'assegurança ni documentació acreditativa. A simple vista, serà com si sempre hagués estat seva, però aquella màquina ja haurà creuat la frontera. Això no es considera contraban. De fet, des de 1995 gran part de les transaccions que abans implicaven una declaració duanera,

¹²¹ Comunicació oral de l'informant identificat amb el codi E-86 (H-Gp-2-Cef).

¹²² Comunicació oral de l'informant identificat amb el codi E-90 (H-Vq-3-Cee).

¹²³ Idem.

han deixat de menester aquest requeriment. La compra de la màquina de dallar i la compra-venda de bestiar estaria entre elles.

Abans de l'entrada en vigor dels acords de Schengen quan, per exemple, s'havia de comprar un cap de bestiar a la Cerdanya francesa des de l'altra banda de la frontera, o a l'inrevés, calia anar a la duana per declarar l'intercanvi, per estalviar-se l'operació (que tenia costos, i que implicava una tasca extra), comprador i venedor es posaven d'acord. El qui comprava l'animal s'assegurava que s'assemblés a algun dels que tenia, i que havia mort o venut per sacrificar. D'aquesta manera podia aprofitar la "guia" (document d'identificació de l'animal mort) per al nou animal. A ulls dels dos Estats, s'acomplia la legalitat. De fet, simplement s'actuava com si s'estigués acomplint rigorosament. Aquesta forma d'actuar forma part de les estratègies paral·legals, caracteritzades perquè no soscaven la legalitat i el seu funcionament, sinó que estableixen un marc paral·lel de què dues o més parts treuen profit i que se sosté guardant les aparences. No és altra cosa que seguir aquella màxima d'en Joan: "el que passa i el que veus no té re que veure". Els pactes paral·legals es donen especialment quan hi ha acords entre vigilant i vigilat.

Hem vist que les relacions entre funcionaris estatals i ciutadans comporten inicialment la pressumpta absència de vincles entre ells. Això és així en el disseny d'aquest tipus de relació per part de l'Estat nació, però no ho és exactament en la realitat. Si el pes de l'Estat nació condiciona el desenvolupament de rols formals, el pes del context local, de l'experiència concreta de relació amb persones conegudes, contorneja un tipus de relacions diferents. Especialment interessant és el cas de la relació amb duaners i carrabiners. Hem vist que va ser així, abans de mitjans de segle, i fins i tot quan la frontera internacional estava fortament controlada. La inclusió dels vigilants de la frontera en xarxes socials, en tant que veïns, amics, parents o coneguts ha permès que contradiguin el seu rol teòric de vigilants desconeguts. Això implica que en ocasions s'hagin limitat a simular la

vigilància en el punt de control habitual o extraordinari, fent com si no veiessin el que passava. En el cas del control en punts habituals, simplement es tracta d'escenificar la vigilància sense acomplir, en realitat, la funció prevista. D'aquesta forma es genera una redefinició de la situació, sense arribar a negar el rol formal previst per l'Estat nació. Es tracta, doncs, d'una forma de no controlar, controlant. Es tracta d'una pràctica local de paral·legalitat. Un exemple serveix per veure com la coneixença dels vigilants de la frontera implica poder-la creuar amb més facilitat. Una dona de la Cerdanya espanyola explica una anècdota que va viure al punt de control de la carretera de Puigcerdà a Llívia:

Estaven allà a la duana el Manolo i un altre noi. I el Manolo segur que li va dir "párala ". I jo amb el kadett del meu germà: "para a esta". I em para... i el mamón: "ábreme el maletero". I quan ja m'ho havia mirat tot, el asiento de radera i tot: "bueno (...) ya puedes tirar. Nos vemos esta noche". I el nano "cabrones", dient-los-hi cabrones. Li van cardar una putada en ell, en el Guàrdia nou. Macho, a mi em fas això el primer dia que estic en una garita d'aquestes perduda al mig de la carretera i et mato.

P: Què passa que els guàrdies civils te'ls trobaves per la nit i tot?

Clar, els coneixes a tots. Són nanos joves igual que tu, que també es posen del revés. Com vols que haguessin donat part. Que sí que poden fer-ho, estan en tot el dret de fer-ho... I a mi no m'han parat mai. Coneixent-los... jo no hai tingut cap problema (E-145 [D-Pg-4-Cee])

La noia i el guàrdia civil ("Manolo") es coneixien personalment i es trobaven per Puigcerdà quan sortien a la nit. Hi havia una relació informal que era molt diferent a la que es podia mantenir amb un guàrdia civil desconegut, com seria el "guàrdia nou", que regira el vehicle. El fet de conèixer el guardià fa que hom no tingui "cap problema". Si abans he fet referència a les aturades puntuals de vehicles al pas de Bourgmadame, per inspeccions oculars o per preguntar a on es va o d'on es ve, aquest exemple suggereix que hi ha un altre tipus d'aturada: una persona que coneix el vigilant s'atura per xerrar amb ell una estona. Pot ser un company de la coral, a qui se saluda, un veí, un conegut, un familiar, un amic... La conversa està lluny d'un control amb fonament "nacional" i evidència, en canvi, l'existència de vincles personals locals que permeten superar la frontera.

Ara bé, el simulacre no deixa de ser una representació dels procediments definits per l'Estat nació (RUIZ TORRES 2000:147), que posa de manifest el seu reconeixement: el vigilant controla, el vigilat és regirat. Per una banda, es reproduïx l'existència de la frontera i el control, però per una altra es socialitza a un nou participant (el nou vigilant) en les regles del joc local i, particularment, en les relacions socials. En la situació descrita, tothom menys ell sabia que no hi havia cap mercaderia il·legal a passar per la frontera ni cap situació a vigilar. Era una forma de recordar al mateix temps que el control existeix, però que en certes condicions "ja se sap" que no cal aplicar-ne. El cas presentat mostra com en el context local es reproduïx el pes de l'Estat nació, tot i que es pot donar la subversió aparent del seu ordre, la contradicció de l'ideal que ha generat, a través dels vincles i les relacions socials. La urgència, la necessitat, el coneixement de la possibilitat de treure profit de la frontera condicionen les pràctiques locals, facilitant situacions transnacionals, per bé que precisen de l'assumpció de l'existència d'una diferenciació territorial en termes "nacionals".

La superació de la frontera representa un distanciament dels Estats que la sustenten. En el seu anàlisi del cas de la Cerdanya, Joan Josep Pujadas presenta els factors que han contribuït a aquest distanciament:

(...) la experiencia constante de vivir en la liminalidad de un espacio dual, el hecho de interiorizar la frontera internacional como una frontera interior, el hecho mismo de convertir la frontera en un medio más de subsistencia y, sobre todo, las facilidades de trascender las fronteras (...) para abstraerse de los penosos deberes que impone el estado a sus ciudadanos, especialmente el servicio militar y el reclutamiento forzoso en caso de guerra (PUJADAS 1999:17)

Però des del primer quart del segle XX altres factors han operat perquè el distanciament no sigui absolut i perquè s'accepti la presència dels Estats nació i les seves fronteres. Hi ha hagut una inculcació del valor de lleialtat a l'Estat i la nació, s'han ampliat els serveis públics i de protecció per part de l'Estat, els joves s'han orientat cap als mercats de treball nacionals (francès i espanyol) més que no pas al

cerdà i, per últim, hi ha hagut un procés d'immigració d'espanyols i francesos envers les dues Cerdanyes, els quals s'han adscrit a una identitat nacional francesa o espanyola (PUJADAS 1999:19). A tot això cal afegir el pes dels mitjans de comunicació de masses, també nacionalitzats.

Per concloure aquest punt recordaré els aspectes centrals de l'argumentació, alguns dels quals seran fonamentals en la resta d'aquest capítol:

1) El control fronterer ha estat dissenyat per l'Estat nació com un dispositiu aplicat per impedir el pas d'una línia divisòria, físicament, ideològicament o moralment. El rol ideal de la relació entre vigilant i vigilat pressuposa la repetició d'un tipus d'interacció altament formalitzat (fins i tot ritualitzat) i la inexistència de vincles entre les parts implicades;

2) En certes condicions, el control s'endureix en el context d'un enfortiment de la via coercitiva de legitimació del domini per part de l'Estat nació, cara endins, o d'acord amb una actitud de defensa davant el que es veu com una amenaça forana a la mateixa existència del poder central. En són exemples clars les guerres mundials i la guerra civil experimentades a la comarca, i les dictadures de Primo de Rivera, i sobretot, de Franco;

3) La realitat local inclou la possibilitat de creuar la frontera com un element més de la vida quotidiana. El creuament pot ser motivat per circumstàncies conjunturals (manca de mà d'obra o mercaderies a una o altra banda, en moments determinats) o estructurals (diferencial profund i perllongat en una situació a una i altra banda de la frontera o funcionament socioeconòmic compartit a tota una regió dividida);

4) Pot existir un creuament de la frontera per voluntat de transgredir la prohibició mateixa de creuar-la. La frontera es pot creuar, també, per cercar un ajut a l'altre

cantó, en determinades circumstàncies. La frontera esdevé, doncs, un recurs. Les relacions locals a la Cerdanya (que poden implicar vigilant i vigilat) es basen en l'existència de vincles entre els subjectes els quals, doncs, poden arribar a contradir la impermeabilitat del control fronterer dissenyada per l'Estat nació (encara que no el control en ell mateix);

5) Des de la lògica local, el contraban no es considera il·legal ni prohibit. En les entrevistes efectuades es dona una condemna moral quan implica tràfec de "drogues" o la mort o robatori a persones (com en el cas dels jueus). A nivell descriptiu, i com a concepte analític, es pot parlar de formes de paral·legalitat, definides com a pràctiques locals basades en acords entre vigilant i vigilat, i en simulacres de legalitat. Aquests darrers poden consistir en una escenificació del control fronterer o del compliment de la burocràcia de duanes, que amaguen la realitat de transaccions formalment (des del punt de vista de l'Estat) il·legals;

6) En l'actualitat, es mantenen elements simbòlics que recorden puntualment l'existència de la "ratlla" (banderes, controls esporàdics...). Les duanes han perdut pràcticament totes les seves funcions, però el ritual del control de persones no ha desaparegut del tot de la comarca;

7) Els habitants de la Cerdanya han interioritzat l'existència de dues bandes, la qual cosa es posa de manifest en la consideració d'allò que ha estat possible fer en un cantó o en un altre. És així en el nivell econòmic (què es pot o no comprar) o ideològic (què es pot fer o no fer);

8) La implantació de l'Estat del Benestar a una i altra banda no ha estat idèntica. Hi ha polítiques socials diferents, la qual cosa té repercussions econòmiques (per exemple, en el nivell dels impostos) i implica, de nou, que es percebi que hi ha dues bandes;

9) Per últim, arrel de la diferent legislació, per exemple en el tractament i previsió de les malalties dels ramats de vacum, es poden donar situacions d'interacció i interpretacions de conflictes, en què "l'altre" es percep com a "nacional" ("francès" o "espanyol"). En aquest sentit, persisteix un nacionalisme (perduren, també, els elements propis del dispositiu nacionalista) i per això no es pot dir que no hi hagi frontera.

El pes creixent de l'Estat nació s'adiu a un control considerable de la frontera internacional i la nacionalització dels cerdans ajuda al seu subratllat com a línia divisòria, per bé que el control i la vigilància s'ha dissenyat més des de l'Estat que des de la zona fronterera. La legislació, la burocràcia i la vigilància de la frontera són elements nacionals i, per definició, alguns d'ells (els que tenen relació directa amb el control fronterer) no poden tenir aspectes transnacionals i els altres no els tindran mentre no hi hagi un poder que transcendeixi la ratlla (les institucions europees fins el moment no aconsegueixen aquest paper). La seva superació l'efectuen subjectes que mantenen relacions en part alienes al disseny de la realitat fet per l'Estat nació, darrera les quals, com hem vist, hi pot haver interessos econòmics. L'economia serà, precisament, el proper aspecte d'anàlisi.

5.2. "El sou no té fronteres". La frontera de l'economia i l'economia de frontera

Un element central en aquesta investigació és l'economia. Salaris, monedes, preus... es reconeixen com a clarament divergents a una i altra banda de la frontera, i aquest fet marca diferències¹²⁴:

¹²⁴ Quan aquest treball es presenti, el franc i la pesseta hauran estat substituïts per l'Euro. L'adopció de la moneda única pot permetre que s'abandoni el discurs sobre el canvi de moneda, que fins l'actualitat ha estat un dels elements utilitzats pels entrevistats per descriure l'existència de diferències entre un costat i altre de la frontera. No obstant, si els preus no s'unifiquen a una i altra banda de la "ratlla", seguirà existint una percepció diferenciada i, per tant, se seguirà pensant en dues bandes en termes nacionals. El cas de la Cerdanya pot ser una demostració més del poc caràcter polític de l'actual procés d'unificació europea i de la seva coherència amb interessos financers, i amb la continuïtat de l'existència d'Estats nació en la seva concepció moderna. La moneda única proporcionarà un punt en comú als cerdans de tots

A Cerdanya mai no hi ha hagut cap frontera (...) no parlaríem de ratlla si hi hagués una frontera. Una frontera és una muntanya, és una paret (...) Aquí no n'hi ha cap. Hi ha una ribera de temps en temps i encara no sabem que sigui la frontera, perquè sempre la pots travessar. Donques parlem de ratlles, i no de frontera. Però hi ha una frontera que és administrativa, econòmica... Aquesta sí que l'han fet els homes, i aquesta sí que és forta perquè cada país ha tingut la seva experiència personal i diferenta (E-106 [H-G-3-Cef])

Aquesta experiència contrastada es manifesta de forma privilegiada en el terreny econòmic. Un primer àmbit a tenir en compte és el mercat de treball. Residir en la proximitat d'una frontera internacional pot servir per aprofitar l'existència d'un diferencial econòmic. Per exemple, hom pot percebre un salari millor en un costat de la frontera mentre resideix en l'altre, a on el cost de la vida és inferior. A la Cerdanya, des dels anys seixanta i vuitanta aquest tipus de moviment transfronterer ha estat força freqüent, des de Cerdanya espanyola (lloc de residència) a Cerdanya francesa (lloc de treball). El 1981, per exemple, es calculava en 570 persones al dia (TULLA 1981:825).

Aquest moviment de mà d'obra té un paral·lelisme relatiu amb una situació anterior que s'havia donat coincidint amb la Primera Guerra Mundial. La manca de mà d'obra i la realització d'obres públiques a França i la situació delicada de l'economia espanyola, van precipitar el moviment de molts homes a través de la frontera internacional, des d'Espanya, per cercar treball. La premsa cerdana de l'època va reflectir aquest moviment. Els articulistes sovint es lamentaven perquè creien que s'emprenien poques obres públiques a la Cerdanya espanyola i a les comarques properes:

Grande, muy grande, ha de ser el malestar de nuestra clase obrera, por emigrar en tan crecido número. Persona bien informada me ha asegurado que en cuestión de un año habian entrado a Francia por este lado, unos

dos costats de la frontera, però al mateix temps reproduirà símbols nacionals en algunes peces i seguirà evidenciant (fins i tot més, en base a una mateixa mesura) les diferències entre les economies francesa i espanyola.

36.000 obreros. ¿No podría evitarse la salida de esa gente abriendo trabajos como canales, puertos, ferrocarriles, carreteras y demás que tanta falta nos hacen para que no se viera obligada a dirigirse al extranjero a comer el pan amargo de la emigración?» (CERETANIA, núm. 443, 26-03-1916)

Des de finals del segle XIX la mateixa premsa havia reflectit la presència de treballadors espanyols que contribuïen a cobrir la demanda de mà d'obra en les canteres, tallers, fàbriques, obres de construcció i mines que existien al vessant francès de la comarca. Però ha estat sobretot des dels anys seixanta que s'ha donat una forma de treball merament fronterer, amb *commuters* que es desplacen diàriament d'una banda a l'altra de la línia fronterera. Aquest moviment es va iniciar amb una demanda important de mà d'obra a la Cerdanya francesa en el sector de la construcció i comprenia tant persones d'origen cerdà com immigrants. Un dels informants entrevistats, per exemple, explicava com passava la frontera per anar a treballar en el sector de la construcció, a la Cerdanya francesa, entre finals dels anys cinquanta i els anys seixanta:

Hasta cinc-cents homes hi passàvem, eh! Això sí que era una fàbrica. I ens venien a buscar amb camions, que passaves més fred que l'hòstia! i cap a Font-Romeu i cap aquí i cap allà, eh! I tornar a baixar. I al vespre, bueno, allavons es posava un guàrdia al mig de la calçada. Si heu vist la duana cregueu que allò era... Haguera passat una mosca i l'haguera sentit passar, eh! Cinc-cents homes, és clar, els senties eh! Perquè passaves allà baix a la barra. Després amb els guàrdies civils. A veure el que passa? Si portaves cafè adéu. "A devolverlo. ¡Dejadlo aquí! No teneis ni vergüenza, que sois unos cabrones, que sois unos hijos de... ¡Después del jornal que venís de ganar aun lleváis café!" (E-18 [H-Pg-2-Cee])

Hi havia un benefici d'aquell treball per part dels empresaris de la Cerdanya francesa, però també un profit pels qui formaven part d'aquella mà d'obra. Per a ells era un guany relatiu a curt termini, si es té en compte la duresa que podien arribar a tenir les condicions de treball. A llarg termini, en canvi, els beneficis podien ser més importants. L'informant de la cita precedent, per exemple, percebia un salari a França i residia en territori espanyol, pagant uns impostos inferiors als del país veí. Posteriorment s'ha jubilat i com que ha treballat a banda i banda de la frontera, rep pensió de dos Estats diferents.

El treball fronterer s'ha donat en altres sectors, a més de la construcció. Les explicacions d'altres informants permeten constatar l'existència de mà d'obra fronterera en serradores, tallers de ferrer i cerraller, de pintor, en les "Cases de salut", en hotels, en botigues i en servei domèstic. Treballs fets, uns per homes i altres per dones, però efectuats tots per gent que traspassava la frontera a diari, des d'Espanya a França. Solen ser treballs més ben remunerats en un lloc que a l'altre, però sovint poc qualificats. Aquest tipus d'activitats són les que sovint han desenvolupat els qui han immigrat a la Cerdanya. Amb el temps, alguns d'aquests treballadors s'han establert a la comarca treballant, encara, com assalariats, o han fundat la seva pròpia empresa.

Ara bé, tal com fa notar Saskia Sassen, la mera existència d'un diferencial econòmic entre un i altre cantó d'una frontera no es suficient per abordar els canvis de perfil de la població en zones frontereres (SASSEN 1996:225). En canvi, cal tenir en compte la potenciació de nous sectors productius, i la intervenció dels Estats sigui en polítiques de desenvolupament econòmic o en el control fronterer sobre el pas de treballadors. Potenciació de sectors i intervenció dels Estats han estat importants a la Cerdanya com a origen de l'atracció de fluxos econòmics i de població, en direcció a la zona fronterera. Uns fluxos que s'han traduït en una segmentació de la força de treball. Si, com ha argumentat Wallerstein, les divisions de raça o ètnia proporcionen criteris per la segmentació (WALLERSTEIN 1988:67), a la Cerdanya, com a zona de frontera, aquests criteris es nacionalitzen, en part, de forma que els "espanyols" desenvolupen certes tasques, i els "francesos" unes altres. És així, és clar, en el context de Cerdanya francesa, i fonamentalment en relació a aquells "espanyols" no nascuts a Cerdanya. Si la immigració és més un fenomen de xarxes que d'individus aïllats, en el cas de Cerdanya aquestes xarxes han contribuït a una reproducció de la segmentació, en la mesura que possibilitaven que nous immigrants ocupessin els mateixos llocs de treball que ells havien ocupat, però en alguns casos, passat el temps, els nouvinguts han pogut establir negocis i viure un cert ascens social. Això ha estat possible, també, pel fet d'haver anat a residir a

França i, d'alguna manera, convertir-se en francès. Un fet facilitat per les polítiques estatals educatives i d'immigració.

En els darrers anys s'ha produït la incorporació creixent de mà d'obra procedent fonamentalment de països de l'Europa de l'Est, Amèrica Llatina i Àfrica. Com es va produir els anys seixanta i setanta d'aquest segle XX, s'han ocupat bàsicament en la construcció, i en alguns casos en indústries relacionades amb aquest sector, com les serradores. En altres casos han entrat a treballar en cuines o en el manteniment d'estacions d'esquí. En aquest sentit, es dóna un procés que, d'alguna manera, no és desconegut a la comarca. Un procés que implica, de nou, el creuament de fronteres, si bé en aquest cas la frontera internacional, la frontera interior de la Cerdanya, no hi té un paper especialment rellevant. La majoria d'aquests treballadors arribats de països amb una situació econòmica, social i política delicada, s'instal·la a la Cerdanya espanyola. Aquest fet és degut bàsicament a la presència de Puigcerdà, centre més poblat i amb més empreses i establiments de serveis i construcció. Es tracta, a més, d'una població a la qual arriba el ferrocarril des de Barcelona i Toulouse.

En el mercat de treball, doncs, s'ha fet sentir la divisió fronterera i la presència del poder de dos Estats. Però en relació a l'economia no és l'únic àmbit en què s'ha donat aquest fet. El diferencial de preus en alguns productes o simplement la possibilitat d'obtenir a una banda i no a l'altra, ha fet que s'hagi pogut treure benefici de la presència de la frontera internacional. Aquest fet s'ha donat a la Cerdanya, especialment des dels anys cinquanta fins els vuitanta del segle XX, si bé ja abans s'havia produït aquest tipus de profit comercial. Actualment els beneficis econòmics pel diferencial de preus entre un i altre Estat es mantenen. Així, per exemple, en algunes botigues de Puigcerdà es poden veure preus marcats en francs i en pessetes, els primers més cars i els segons més barats. Al mateix temps és freqüent trobar gent del cantó francès comprant a la Cerdanya espanyola per la diferència de preu en alguns productes o, senzillament, pel canvi de moneda que consideren els és favorable.

D'un cantó se sap que en botigues de la Cerdanya espanyola es ven "Ricard" o torró a un preu barat, mentre de l'altre es coneix que hi ha compradors disposats a pagar el que per a ells és un bon preu. Per exemple, algun comerç de Puigcerdà marca les ofertes de productes concrets (per exemple, alcohol) en francs i no pas en pessetes, evidenciant la consideració dels francesos com a principals clients potencials. És clar que el comerç de la Cerdanya espanyola ha tret un profit de l'existència de la frontera., però el profit pels cerdans espanyols que venen i dels francesos que compren, es dona també a la inversa. Hi ha cerdans francesos que porten el cotxe al mecànic a Puigcerdà, però que en canvi hi instal·len peces de recanvi adquirides al costat francès, que no es poden trobar a l'espanyol o que hi són més cares.

La major part dels habitants de la zona fronterera estan acostumats a cercar el benefici a l'altra banda, sigui per comprar el mateix producte més barat, o per trobar allí coses que no es troben a l'altre cantó. Valgui com a exemple d'aquest tipus d'estratègies la construcció de segones residències a la Cerdanya francesa, per compte de gent procedent de Barcelona i rodalies. La venda de terrenys i la construcció de residències ha generat beneficis als propietaris de terra (particulars o no), compradors i, evidentment, constructors gràcies precisament a l'existència de la divisòria. Els beneficis indirectes podrien ser també substantius si es fa cas de les expectatives creades per la possibilitat d'acollir gran quantitat de segons residents, i, per tant, d'augmentar el consum de béns i serveis a la comarca ¹²⁵.

La presència de la frontera internacional ha originat contactes basats en interessos complementaris, més que no pas un control absolut de les relacions entre banda i banda i l'existència d'interessos confrontats. Aquesta seria una màxima seguida pels cerdans, en presència de la divisòria fronterera. Una màxima que opera

¹²⁵ Amb tot, s'ha vist que els segons residents aporten menys diners a la comarca dels que aportarien turistes de pas. Així es va constatar en una taula rodona sobre el futur de la comarca, el 1997.

també en altres casos de zones de frontera. Per exemple, l'antropòleg nord-americà William Douglass conclouïa així un article sobre cas de dos pobles fronterers del Pirineu navarrès:

Al mismo tiempo las fronteras pueden ser consideradas más por su porosidad que por su impermeabilidad. El status fronterizo es una característica omnipresente y significativa de la vida en Echalar y Sare. Los individuos de un pueblo consideran a los del otro como un posible refugio en tiempos de guerra. La necesidad de negociar (...) permite una excusa importante y periódica para contactos cara a cara de los miembros de ambas comunidades. La frontera misma define dos esferas económicas diferentes con precios distintos en el trabajo y las mercancías, proporcionando así el estímulo para la migración de trabajadores y el contrabando. Por consiguiente, aunque no se puede discutir que la frontera internacional crea muchas diferencias entre los habitantes de Echalar y Sare, no hay duda tampoco que les proporciona algo en común (...). En muchos aspectos la frontera más bien estimula contactos que los impide (DOUGLASS 1978:52).

Com el mateix autor sostenia en un altre article, en certes condicions, les fronteres poden ser més ponts que no pas murs (DOUGLASS 1994). Fins els anys cinquanta, a la Cerdanya l'economia tenia força trets transfronterers. Existia un diferencial quant a moneda, preus i legislacions duaneres, però determinats tipus de transaccions es donaven ignorant aquestes circumstàncies. Un exemple era l'intercanvi de productes, durant l'ocupació Nazi de França. La cita que segueix en proporciona un exemple. Correspon a un antic picapedrer de Dorres, i fa referència a l'intercanvi de productes entre els habitants d'aquest poble de la Cerdanya francesa i els de la vila espanyola de Llivia:

La corriola és la carmanyola, un bolet. Les anaves a vendre allà i les pagaven bé, i hi havia un encanvi... (...) A la muntanya arreplegaves corrioles i anaves a Llivi a vendre-les.

P: I qui ho feia, els homes?

Les dones i els homes...A la tardor, i les anàvem a portar a Llivi (...) N'hi ha que feien el canvi. Feien cinc quilos i ells te donaven cinc litres de vi... (E-88 [H-Gp-2-Cef])

El bescanvi es donava en circumstàncies especials però, com l'intercanvi monetari, ha coexistit amb formes de reciprocitat relacionades amb els vincles i les xarxes socials. En el que és el nivell dels intercanvis econòmics es troben allò nacional i allò transnacional, de manera confosa. Si no hi hagués frontera internacional, no tindrien sentit els contactes transfronterers originats precisament en el diferencial. Parlar de frontera és parlar de l'assumpció de la divisió internacional que representa tota forma de profit extret de la seva presència.

Fotografia 8. Alcohol en venda, a una botiga a la zona dels passos de frontera, a Puigcerdà (2001)

La línia fronterera ha estat sovint origen d'intercanvis. Entre les duanes de Puigcerdà i Bourgmadame es troben alguns establiments comercials que venen peces de ceràmica i vímet, alcohol, torrons, queviures diversos, i que al mateix temps fan de bar i restaurant. Els clients són les persones que transiten entre dos Estats, veïns de la zona, o policies que treballen al punt de control espanyol. Els anys quaranta no era estrany que gent de la comarca, carrabiners inclosos, hi compressin productes (alcohol, arròs, cafè, farina...) per dur-los a l'altra banda de la frontera. Els anys trenta i quaranta del segle XX, en aquelles botigues s'havien venut productes procedents de França. S'havia tractat o d'una mena de "contraban

de pobre“ o “contraban petit“ (de paquets de cafè i “viures“) o d'un contraban a més escala:

Nosaltres que teníem botiga cada dia veníem bacallà i veníem de tot, de França, i encabat a la guerra francesa es va acabar. I encabat va ser al revés, ja hi va començar d'haver coses a Espanya. Però el principi no era així, perquè faltaven coses a Espanya, no en deixaven sortir. Ho passaven de contrabando cap a França. Ho passaven pel riu, per l'aiga... Hi ha gent que s'hi han dedicat que han fet molts duros, amb coses que no perjudiquin. Abans, com ara encabat de la guerra al principi, alguna ràdio, aquestes coses, peces d'auto, eh!, televisions. Aquestes coses... cafè, després... pebre, també... Treballaven per particulars. N'hi havia que eren mossos, també, i n'hi havia que ho feien pel seu compte... (E-75 [H-Pg-1-Cee])

El contraban no hauria existit sense el diferencial que implicava la frontera i per tant, tenia relació amb la frontera traçada per l'Estat nació, però al mateix temps implicava contactes transfronterers i relacions transnacionals. Les següents paraules d'un puigcerdanès reflecteixen molt bé la relació íntima entre frontera i economia, i la naturalesa de la ratlla com a origen d'interessos comuns i de contactes:

Fins que hi va haver el Franco (...) la gent (...) tenien família a Font-Romeu, anaven a festa major a Font-Romeu, es quedaven a dormir amb la família, ballaven a la nit, aquella gent baixaven, i hi havia molta combinació, molta. Allavons la frontera ens ha fet mal... però sempre estarem de costat perquè sempre ens falta algo de l'altra banda... perquè abans si et faltava un pneumàtic pel cotxe l'havies d'anar a buscar a França (...) La gent de la Cerdanya són gent una mica especialets també, eh! (...) La gent de la frontera som una mica fets a la nostra manera (...) et venem una imatge que ens convé (...) Jo penso que genèticament un punt de pas com és aquí, que hi han passat els romans, els altres animals que venien, cartaginesos... En aquella època, un país que només es vivia d'agricultura, passaven cavalls i exèrcits. Què necessitaven? Trajes, gallines per menjar, vaques... I clar, vas fent... és dir, que genèticament et vas espavilant, no? La gent no som intel·ligents, som pillos (E-90 [H-Vq-3-Cee])

Més enllà de la definició que fa l'informant dels cerdans com a “pillos“, com a persones que treuen profit de les situacions, la cita precedent suggereix que mentre hi hagi frontera, a la Cerdanya hi haurà complementarietat. Quan falta una cosa a

una banda, es pot trobar a l'altra. L'economia és per excel·lència el terreny d'aquesta articulació, i la seva expressió manifesta, en zones de frontera, és el contraban, efectuat de maneres diverses. Se'n pot fer, per exemple, aprofitant que el territori cerdà està dividit per la frontera però que no ho estan totes les propietats agrícoles. Un mateix propietari pot tenir terrenys a una i a l'altra banda de la ratlla. Una casa de Puigcerdà és coneguda especialment perquè està formada per dos edificis, un a cada costat de la divisòria. Gràcies a aquesta peculiar situació el propietari ha pogut moure bestiar d'una banda a l'altra de la frontera i amagar-lo en la seva propietat:

Tenia dos cases, una francesa i una espanyola (...) i quan hi anava els carrabiners a mirar el llibre dels francesos li portaven el bestiar espanyol i quan hi anaven els carrabiners d'Espanya hi fotia bestiar, també. Aquest ha fet tot el que ha volgut. Ja n'ha guanyat però... aquest re, els seus pares (E-74 [H-Pg-1-Cee])

La meitat és francesa i la meitat és espanyola. I aquell havia fotut molts quartos perquè s'ho havia fotut molt bé aquell paio, el padrí del quin ara hi ha (...) Allí les patates de llavor les passaven de França cap a Espanya i allà ja les anaven a carregar els camions. I les egues d'aquí cap allà. I d'allà cap aquí (E-26 [H-Bv-2-Cee])

Una altra possibilitat ha estat utilitzar les propietats per amagar productes. Entre el cereal es podien amagar paquets per passar-los a la nit o perquè algú els recollís. El següent és un exemple especial d'aquest procediment:

El fusell francès es tancava amb un cargol, cargol femella i cargol mascle, cargol femella i contra-cargol, que l'eix espanyol es tancava amb xaveta. Allavontes anava més bé l'eix francès que l'eix espanyol. Allavontes s'adonaven que l'havien de canviar, que era polit. Allavontes ho havien d'intercanviar. Allavontes per intercanviar, doncs hi havia el roder, per exemple d'Enveig, això es passava a Enveig, precisament, però és un exemple de com ho devien fer els altres. Portaven l'eix cap a la Vinyola, un eix francès, amb el carro. I de l'altre band, el roder (...) de Puigcerdà (...) posava el seu eix també abandonat de l'altra banda de la frontera. Això fa que quan la guàrdia civil passava veia els carros (...) i els douaniers francesos igual. I deien: "què hi fot aquí aquest carro?"; "Pas fa res, l'he posat aquí perquè un dia el podré agafar"...I un dia el canviaven i el tornaven a deixar (...) I el douanier no sabia si anava amb xaveta o amb

caragol. I allavons el deixava encara més fins que el douanier li deia “no fotem, el cal treure. Si voleu us ajudi”. I tots dos amb la carreta carregada i cap a casa. I vet aquí com un eix francès passava a Espanya un eix espanyol passava a França (E-91 [H-Gp-3-Caf])

Transaccions com l'anterior han contribuït a una millora tecnològica a una banda de la frontera, gràcies a influències transnacionals. Els rodors de dos pobles un a cada banda de la frontera es coneixien, la qual cosa facilitava el pas del material per la frontera. El cas del fusell de carro no va ser l'única innovació tecnològica que es va incorporar a la Cerdanya espanyola des de la Cerdanya francesa:

Hasta màquines! Agafava una màquina la feia servir, l'embrutava, i allavorens la venien a comprar els de fora i se l'emportaven. Mare de Déu, i tant! (...) Màquina de respatllar, màquina de dallar, màquina de llaurar... Ara aquestes màquines modernes que hi ha ara ja no (...) Agafava una màquina i la feia servir, i quan havia passat la temporada d'estiu, allavons se la venia i en tornava a comprar una altra. Però ell la comprava a França (...) i les feia servir poc, així eren embrutades perquè ningú hi fes atenció, que ja hi havia pelades i tot... Devia ser un convènit (...) Poder li van donar una comissió, saps? Bueno, agafava una màquina nova, la feia treballar dos dies, l'embrutava bé i, au, ja estava en marxa. Si anava de pressa. Un dia en va vendre dos a Adrall, més avall de la Seu, que amb aquells d'Adrall érem parents i va venir a casa i el meu pare el va acompanyar a comprar (...) i en va vendre dos, de respatllar, que allavons encara no hi havia tractors, de respatllar... (E-74 [H-Pg-1-Cee])

El punt a on es concretaven les transaccions ha estat sovint el mercat de Puigcerdà, a on es trobava gent de tota la plana i dels pobles del voltant:

(...) hi anàvem per veure la clientela, perquè el mercat de Puigcerdà el diumenge s'hi atrapava els francesos d'aquí que hi anaven, també, i de vegades volíeu veure un client i el vàieu al mercat. I com que també treballàvem i veníem la màquina agrícola és allà que circulen les afirmacions, i sabíeu si l'un volia comprar una màquina o no en volia comprar i si l'atre... les màquines que convenia i allavons feia partida del reneixement del comerç. Allavons els tractes de vegades es feien allà, els pagesos era igol. Si havien de vendre un cap de bestiar o atrapaven al carnisser o atrapaven al marxant de bestiar i és allà que sabien... les afirmacions. Perquè bueno, cada país, a França i a España, tenen un punt,

que diguem en francès, de chef lieu que és la vila principal, on té lloc un mercat una vegada per setmana, i això és necessari per les relacions comercials (E-111 [H-Vq-2-Cef])

Encara avui persones com l'informant de la cita anterior (ferrer jubilat de la Cerdanya francesa) es troben per conversar cada diumenge en una banda de la "plaça del mercat", mentre al mig té lloc la compra i venda de productes. La visita al mercat de "la vila" forma part del que representa visitar la capital de la comarca al menys un cop per setmana. Una activitat que durant molts anys s'ha fet per lleure i per negocis (compra de productes, cerca de "mossos" ...).

El dels rodors o del pagès que venia màquines exemplifiquen la inclusió del contraban en un context de diversificació econòmica. Ara bé, entre les transaccions considerades contraban es pot distingir les que efectuaven professionals amb dedicació exclusiva i el "contraban de pobres"¹²⁶. La següent cita correspon a una experiència personal d'una persona que era mestra a Bourgmadame, el 1939-40:

Tenia l'estudi a la mairie doncs, aquí (...) i tot el torn de la plaça hi via una paret tota de pedra, i tot el dia, els joves (...) eren sentats aquí, i "taca, taca" (...) i mirant les dones i mirar aquí i mirar allà (...) I jo deia: "de què viuen?" I ho vai sapiguer l'un feia contrabande, l'altre també. Un va volguer servir-se del meu home, perquè ell tenia cotxe el meu home i els altres no en tenien perquè a la guerra els van agafar. I allavontes "tu que tens cotxe, no podríem pas anar allà?". I li posaven a la voiture que no ho sabia ell. I un dia (...) *la douane venait à la maison, la douane...* dos douaniers (...) a l'estudi. I allavontes em coneixien molt bé. "Hauríem de *perquisitioner*" (...) *Et alors* no van trobar res. I en el garage, teníem un garatge davant de la iglésia (...) I allavontes van obrir el cotxe i hi van trobar... com se'n diu això? I hi van trobar des mantilles (...) De roba, sí. Mantilles. Un pegot (...) I allavontes sort que els douaniers no van dir res i li van fer prometre que no havia fet res (...)

P: Però aquest que feia això era francès?

¹²⁶ Seria el que Viers (1973) anomenà "pacotille" i que a Andorra rep el nom de "paquetilla".

No, no, era naturalisé, naturalitzat francès, però era català, era català però casat amb una francesa, era barber, (...) aquí a Bourgmadame (...) I era amic amb el meu home i el va agafar aixís (E-100 [D-G-1-Cef])

Aprofitant la seva relació d'amistat amb el marit de la mestra, el barber el va induir a fer contraban de roba. Era una transacció promoguda per persones dedicades pràcticament de forma exclusiva al contraban. En el llarg període que va de principis de segle fins el 1995, hi ha hagut casos diversos. En el material etnogràfic o d'arxiu n'hi ha en què participaven mossos que treballaven per altri o persones que efectuaven transaccions a nivell particular: gent que passava tres vestits sota una abric, dones que duien paquets de sucre sota la faldilla, un home que amagava carn a sota un carro, gent que comprava unes sabates i se les posava per creuar la frontera, contrabandistes que amagaven paquets de tabac enmig dels camps, hotelers que tenien una habitació especial prop de l'estació del tren per emmagatzemar material de contraban, colles de contrabandistes que passaven a peu la Serra del Cadí o que creuaven el "Pas dels Lladres" fins a la Cerdanya, que anaven cap a Andorra passant prop de Lles, ramaders traficant amb bestiar cerdà a Andorra, algú que passava per la frontera conduint una bicicleta comprada a l'altra banda de la divisòria, un fabricant de cafè que es dedicava a la venda en contraban a Espanya ... Tots tenien en comú el fet d'aprofitar l'existència de la frontera per un guany econòmic que els permetés o bé sobreviure o bé enriquir-se, i ho feien a través d'acords paral·legals que, com a tals, no negaven la frontera sinó que precisaven de la seva existència, i establien un marc normatiu paral·lel al que establia l'Estat nació.

Les relacions al voltant de les quals girava l'organització de les transaccions permetien establir xarxes. Tot i que a la Cerdanya no és difícil obtenir informació sobre contraban, és complicat arribar a determinar en detall com funcionava i estava composta una xarxa de contrabandistes. En les entrevistes orals hi ha detalls sobre situacions concretes de pas de la frontera amb material de contraban. Fets relatats per persones que feien "contraban de pobres" o per "mossos" que treballaven per altri. M'han parlat de fins a tres casos de persones que pagaven els

mossos per fer contraban: dos a Bourgmadame i un a Puigcerdà. Tots han acabat amb rendes importants. Les xarxes tenien un caràcter transnacional i funcionaven amb diversos nivells de participació:

- 1) El venedor (qui produïa o havia comprat la mercaderia, anteriorment, i la comercialitzava de forma transnacional).
- 2) La colla de paquetaires (persones que traginaven els productes a l'esquena en paquets o "fardos"). Un d'ells coordinava les operacions i dirigia el grup ("cap de colla")
- 3) El comprador (qui ja esperava la mercaderia).
- 4) Carrabiners i/o secretaris municipals o alcaldes, generalment pagats amb diners o amb productes.
- 5) Cases a on poder-se aturar a reposar els contrabandistes, en cas que el trajecte fos llarg.

Aquesta va ser l'organització pròpia del contraban de mercaderies, que es va donar a la Cerdanya fins a mitjans dels anys seixanta i principis dels setanta ¹²⁷. Amb tot, altres formes de benefici s'obtenien del pas de mercaderies per la frontera a la Cerdanya. La major part d'informació que he obtingut és sobre el tràfec efectuat entre els anys 30 i 60. Els relats situen els trajectes més freqüents en les muntanyes que envolten Osseja i Vallsabollera, entre aquests pobles de la Cerdanya francesa i municipis de comarques veïnes del Bergadà i el Ripollès. Una de les rutes menava d'aquestes comarques a Osseja o a Bellver i Martinet, les zones més utilitzades per entrar a la Cerdanya. Des d'allí es podien fer

¹²⁷ A Andorra es coneix l'existència del contraban amb paquets, fins a finals dels anys noranta. En aquest cas el *bultos* es passen per cims i després la mercaderia es carrega en vehicles tot terreny o en turismes (informació recollida en converses no enregistrades i en un altre treball de camp realitzat en el context d'una investigació sobre una fàbrica de tabac a Andorra).

desplaçaments a través d'altres passos, per la zona de Lles i Arànsér, Guils, la Vall de Campcardós o el Pas de la Casa, entre d'altres, que podien servir per accedir a Andorra. Un dels trajectes més sovintejats era entre Castellar de n'Hug (Bergadà) i Osseja (Cerdanya francesa).

Als expedients del Govern Civil de Girona als quals he fet referència anteriorment, es parla sobre persones que mantenien relacions amb contrabandistes o que es dedicaven directament a aquestes activitats. Per exemple, es donen alguns detalls sobre una xarxa de contrabandistes composta per antics carrabiners i refugiats de la Guerra Civil pel bàndol republicà, que havien establert relacions a una banda de la frontera, però alguns dels quals residien a l'altra¹²⁸. Hi havia uns vincles transnacionals desenvolupats en espais de relació com bars o carrers. A partir de les dades etnogràfiques directament recollides sobre el terreny, es veu que en bona mesura la xarxa tenia un cap, sovint un comerciant o empresari cerdà o andorrà amb contactes a Barcelona o rodalies, que pagava els productes. Els qui els carregaven, fonamentalment a peu, eren "mossos" que treballaven sobretot en cases de pagès de la comarca o de les veïnes Andorra, Ripollès o Bergadà.

A voltes les xarxes incloïen, directament o indirecta, vigilants de duanes. En el primer cas es pagaven els serveis amb diners o productes, i en el segon s'aprofitava especialment una relació personal (com hem vist més amunt) perquè el vigilant fes "la vista grossa":

Es passava molta cosa... vull dir els francesos els hi faltava molta cosa, allavorens baixaven a comprar, que sabó, que sardines... les sardines espanyoles baixaven a caixes... cafè verd... i vi, venien cap aquí amb una sèrie de coses... però vien de baixar a la nit, perquè els carrabiners espanyols, perquè com que no anaven gaire llargs de peles, es venien, i allavores és ells que feien el contrabando, és ells que portaven... Allavorens no els deixaven passar i els hi deien: "bueno, què voleu?... Demà a la nit a

¹²⁸ AHG, Fons Govern Civil, exp. 5679, lligall 928.

tal puesto us portem això i això i això". I jo amb el meu cosí, com que ells tenien botiga pues també ho feien, però a nosatros ens vegilaven, i vem haver de comprar un cabo de carrabiners, que el viem de pagar cada nit, i ell ens obria (...) (E-85 [H-Gp-3-Cee])

Segons explica la persona entrevistada, l'acord paral·legal amb el vigilant a canvi de diners o productes, es donava més fàcilment en el cas dels carrabiners que en el dels douaniers. Això podia ser degut a una major necessitat econòmica per part dels policies espanyols, en comparació amb els francesos, o al fet que es considerés més perjudicial que es tragués mercaderia del propi país, més que no pas que se n'introduís de fora. La cita següent il·lustra molt bé la imatge del carrabiner que es deixava comprar:

Nosatres anàvem a Llivi a buscar paquets a l'esquena i havíem de passar la frontera, i si t'atrapaven t'ho prenién.

P: Qui, els espanyols o els francesos?

Els douaniers, els francesos. Els espanyols no et deien res (...)

P: I què els feien els douaniers (...)?

(...) Els douaniers et feien anar cap al Bureau i vies de pagar el dret del que portaves o t'ho prenién (...) No se'n venia cap. El carrabiner sí que es venia. El carrabiner per una perra, balla el perro (...) El carrabiner, per una pesseta, balla el perro. I el francès no ho fa per un franc (...) Hi havia persona que et vies d'entendre si vies de donar quelcom perquè callés: "té i vés a beure". I se'n nava a la taberna a veure i ja estava. L'atre que li deies: "bueno, fill, té" (E-95 [H-Gp-1-Cee])

Però tot i la fama que tenien els carrabiners, de poder ser subornats més que no pas els duaners ("el carrabiner, per una perra balla el perro"), el cert és que els anys quaranta no eren els únics vigilants de la frontera que es dedicaven activament o col·laboraven de forma més passiva, amb el contraban:

Hasta amb la duana francesa n'hem fet de contrabando, amb els duaners. Hi havia un camp aquí a la mina d'Estavar, que és el que li anava a dir, que aquest camp has de travessar la frontera, que és a darrera d'aquest turó. Que hi ha una mina de lignit, que està abandonada. I anàvem a llaurar el camp, i venien els aduaners, que no podien venir, perquè hi havia la Policia Armada aquí, i venien allà: "Mira; Què vols?; M'hauries de portar oli..." O unes sabates, coses d'aquestes. I anava al camp, que ja el viem partit en dos

trossos, a l'un hi teníem blat i a l'altre hi teníem patates i aixís hi anàvem quedant. I vetaquit que allavores venien allà i aquell camp semblava una botiga perquè la duana era aixís, gent de poble que és clar, tenien gana... (E-32 [H-Lv-1-Cee])

Fins i tot el tipus de producte plantat (blat o patates) formava part de l'estratègia seguida per creuar la frontera. Es podia saber a on recollir un producte amagat en algun lloc del camp. Així s'actuava en el cas dels paquets d'agulles o les peces de transistor, per exemple. Entre els productes amb què es traficava hi havia el bestiar. En aquest cas no s'emprava el sistema d'amagar el producte, sinó que calia que fos vist com si no es tractés d'un producte de tràfec il·legal. Un home que va dedicar-se al contraban com a mosso els anys quaranta explica com funcionava el procediment:

El que no podies tenir era escrúpols i tenir amistats (...) amb els guàrdies. Si entraves amb ells et deien, a tal hora passa el capità. Ui! i se'n feien de jugades (...) Aquell temps es passava moltes egues (...) Doncs, sempre s'ha jugat així. De gitano contra gitano. Els d'aquí tenen dret a poguer anar a portar les egues al Puymorens (...) És la sortida i ja te'n vas cap al Pas de la Casa o cap Hospitalet. Doncs, hi podien anar a portar les egues i jo les hi havia anat a acompanyar. I feien passar aquelles egues. Abans de baixar ja hi havia anat l'amo, la casa on estava treballant. I les velles que eren del mateix color que aquelles joves dels francesos les canviaven. Perquè quan passaves la duana aquí a la Tor de Querol, que hi havia uns escamots d'egues allà totes les tenien en allà, aquest senyal de qui és? (...) Els gendarmes i els duaners allà a l'estació et prenien la mida (...) I aquells homes feien així, més o menys fa tant va! Com se diu? Estela, Perdala un nom o altre li havies de posar perquè quan tornaven a passar havien de coincidir. Tornaven a baixar passada la primavera (...) Pujaven les velles i baixaven les joves (E-18 [H-Pg-2-Cee])

Els acords entre ramaders podien incloure la participació de vaquers, de guàrdies i també d'autoritats municipals. En aquest cas s'establia un pacte paral·legal que passava per traduir en termes legals una situació que, en realitat, era completament diferent. Si en el cas anterior, el vigilant (quan no estava en connivència amb el contrabandista) desconeixia que l'animal que tenia al davant no era el mateix que constava en la documentació, en el següent cas, el secretari de

l'ajuntament de Llivia, coneixent la realitat establerta a partir de l'acord (la venda d'un animal a l'altra banda de la frontera) en certificava una altra (la seva defunció):

Allà, que era zona fronterera, a més, no allà, a tota la Cerdanya i a la frontera amb França, hi havia el registre fiscal de la ramaderia, el *Registro fiscal de la ganadería*. I allà s'havia de declarar i jo els duia aquests papers, eh! Això és més tard, encara, quan ja estava a l'ajuntament (...) Quan vaig ja ser llicenciat vaig anar a parar a Llivia un any, i durant aquest any vaig treballar a l'ajuntament. I era l'any quaranta-dos, sí. Vaig treballar a l'ajuntament, i prenia la declaració jurada dels pagesos que tenien existències, i portava un compte del bestiar dels pagesos, que era vacum, era boví i deixò...

P: Cavall?

I cavall. I porcs, si en tenien, també s'havien de declarar. Hi havia els naixements, les ventes, les compres i les defuncions. I a Llivia va ser una temporada de moltes defuncions.

P: D'animals?

Home, els enviaven cap a fora, home.

P: Ah, ah, ara ja ho he entès.

I després de naixements també era igual que defuncions. Els naixements eren per passar cap a França, i a passar. Pel treball, pel treball i per menjar. Perquè aquí no hi ha gaire tendència, a Espanya enlloc, a menjar cavall, però a França en mengen molt de cavall (E-78 [H-Lv¹²⁹-1-Cae])

Se seguia, així, aquell principi segons el qual "el que veus no té re que veure amb el que passa", al qual he fet referència en l'apartat anterior. Les transaccions i els acords incloïen propietaris venedors i compradors, mossos que participaven en el transports i en algun cas vigilants i responsables de duanes, i secretaris municipals. Tots ells es trobaven en espais de sociabilitat des de carrers i places fins a hotels, cases de pagès, bars i comerços. Aquestes relacions i la necessària existència de xarxes transfrontereres, han permès moltes transaccions.

¹²⁹ En el moment de l'entrevista l'informant residia a Andorra.

Actualment la Cerdanya és lloc de pas de mercaderia, prohibit per la naturalesa mateixa del producte (els estupefaents, per exemple) o per la necessitat de controls sanitaris (bestiar). En un altre nivell¹³⁰, hi passa tràfec d'immigrants extracomunitaris. De tant en tant se'n coneixen casos en la premsa, però no he aconseguit material etnogràfic que faci referència concreta a aquestes transaccions i, per tant, tota afirmació sobre el contraban actual i el tràfec de persones seria una especulació¹³¹. De tota manera, el Tractat de Schengen ha tingut com a conseqüència la desaparició del contraban de moltes mercaderies. Els tràfecs il·legals i els acords paral·legals resten sense sentit en el nou context. Però el que ha estat anomenat “desaparició de la frontera” té altres implicacions que, paradoxalment, no fan sinó reforçar l'existència de “la ratlla”.

D'entrada, la desaparició del control sistemàtic del pas de persones i mercaderies per la divisòria, ha convertit en completament legal la introducció en un país, de productes adquirits “a l'altra banda”. Aquesta operació era una pràctica que es donava a la Cerdanya abans del Tractat de Schenguen, amb la particularitat que aleshores podia constituir una forma de contraban¹³². Actualment doncs, s'han traspassat totes aquestes transaccions de la lògica de la il·legalitat o la paralegal·lilitat a la de la legalitat. Tant el tràfec legal a través de la frontera com el guany en el canvi de divises han beneficiat a comerciants especialment de la Cerdanya espanyola. Ambdós tipus d'operació originen contactes transnacionals darrera els quals hi ha l'existència de dues “economies nacionals” diferents.

¹³⁰ Evidentment les persones no són mercaderies, si bé reben tractament com si ho fossin, en termes de compra-venda.

¹³¹ Únicament tinc referències al tema per comentaris informals d'alguna persona que no ha volgut anar més enllà d'apuntar que havia vist passar caravanes d'immigrants, a peu, per algun indret de la frontera.

¹³² La legislació duanera ha experimentat modificacions amb el temps, de manera que no tots els productes han estat subjectes a contraban més o menys petit. Els anys vuitanta i noranta el tabac i les begudes alcohòliques han estat els productes que han centrat un tràfec de petita envergadura.

Els cerdans estan habituats a consumir productes d'un cantó i altre de la línia i a aprofitar la diferència entre el preu, la qualitat o la presència de determinats productes, anant a establiments de la Cerdanya francesa o la Cerdanya espanyola. A nivell comercial, hi ha cerdans francesos que compren alguns productes específics (oli, vi, conserves, fruita, peix, llegums...) o que fan la compra setmanal o diària a supermercats de la Cerdanya espanyola. Aquest aprovisionament es feia, fins a mitjans dels anys vuitanta, en comerços dels pobles propers a la frontera. Llivia i Puigcerdà eren els nuclis comercials de major magnitud. Després hi havia algunes *épiceries*¹³³ en pobles més petits, vora la frontera. Aja i Vilallovent, per exemple, tenien establiments d'aquest tipus. Concretament a Aja, fins fa poc menys d'un any, es podien veure les restes d'una botiga de queviures, ja tancada, que s'anunciava amb el rètol de "épicerie", tot i estar a la Cerdanya espanyola.

Fotografia 9 Antiga "Épicerie" a Aja, avui desapareguda (1997)

¹³³ Mot que en francès designa una botiga de comestibles que, en alguns casos, tenia també un petit bar. Eren botigues que es trobaven en la major part de pobles de la Cerdanya francesa. A Cerdanya espanyola, en un cas he trobat que s'utilitzava aquest nom.

L'obertura d'altres establiments i de grans superfícies comercials ha absorbit les vendes, i molt especialment els centres més grans que es troben a la banda espanyola. Un d'ells és el "Supeco". Cap al 1997, la visible quantitat de bosses del centre comercial que s'acumulaven als contenidors de brossa dels pobles de la Cerdanya francesa delatava que molts cerdans francesos hi feien la compra. Regia la transacció una lògica del guany o l'estalvi econòmic:

Jo casi sempre, les coses primàries, diguem-ne, al nivell del consum immediat, les coses per menjar cada dia i tal les compres segur que les fem al Supeco a Puigcerdà, eh! Aquí no perquè tingui consciència catalana sinó perquè tinc consciència del moneder, no?. Perquè quan treballes a l'Estat francès que cobres en francs i que pots anar a comprar en pessetes doncs a tu, et complaus, no? Perquè pagues les coses entre un deu i un vint per cent més barates (E-47 [H-Fr-6-Cef])

Amb aquestes paraules, una persona resident i originària de la Cerdanya francesa deixa clar que la ratlla separa territoris a on el treball i el consum es paguen a un preu diferent i amb monedes diferents, i manifesta que en treu un profit. Però es dóna el cas que aquesta persona és d'ideologia catalanista. El seu nacionalisme el porta a fer una interpretació particular del consum. Així, afirma que el patriotisme és un dels motius que el porta, per exemple, a omplir el dipòsit del seu vehicle amb combustible a les gasolineres de la Cerdanya espanyola. Se sent orgullós de proporcionar guanys econòmics a gent "catalana". Ara bé, també a la Cerdanya francesa (que l'informant considera clarament com inclosa a Catalunya) hi ha gasolineres, i omplir-hi el dipòsit del cotxe pot implicar un guany per a algun català, però tot i això la persona entrevistada no ho fa. La mateixa persona justifica que l'empresa del seu pare tregui profit d'oferir uns productes a la Cerdanya espanyola, que són difícils de trobar allà, per tal d'aprofitar el diferencial entre França i Espanya. L'argument del patriotisme català queda en evidència, davant el reconeixement de l'existència de dos territoris amb economies diferenciades, i la lògica lligada al profit que se'n pot treure.

Tornant al “Supeco”, algunes de les persones que hi compraven, a finals dels anys noranta, eren acusades de manca de patriotisme per individus que, en un exercici de doble moral, compraven amb més o menys freqüència al mateix establiment. La situació és doblement paradoxal, no només perquè els acusadors podien incórrer en el delictes atribuït, sinó també perquè “Supeco” era una franquícia de capital francès, establerta en sòl espanyol i, per tant, era exponent d'una inversió de capital transnacional. Com ha suggerit Ulrich Beck, en l'era actual existeix una mena de societat mundial, no governada per un o més Estats, sinó dirigida per diversos actors transnacionals entre els quals hi ha empreses que s'estenen per territoris estatals diversos (BECK 1998:146-47). En el cas de la Cerdanya l'exemple són els supermercats i botigues de cadenes internacionals. Van néixer en un lloc concret, però s'han estès a indrets com Cerdanya. Pel que fa l'empresa “Supeco”, ha estat absorbida per la franquícia “Champion” (també francesa). Ara a la Cerdanya hi ha un Champion a Bourgmadame i un altre a Puigcerdà. Comprar a l'antic Supeco no és, doncs, comprar totalment a l'altra banda” (de fet, tampoc ho era abans). El profit que es treu de les compres de Bourgmadame com de les de Puigcerdà correspon a una mateixa firma comercial. És una mostra més de com, paradoxalment, allò transnacional va lligat a l'existència d'una definició nacional de la realitat.

Però no tot a la Cerdanya és complementarietat. En l'aspecte econòmic hi ha també competència. L'obertura de la frontera al pas de persones i mercaderies ha comportat una situació de confrontació d'interessos. Precisament quan es diu que no hi ha frontera sembla que n'hi hagi més que mai:

La frontera a dins dels caps hi és. És a dins del cap, també. Perquè de frontera pràctica no n'hi ha. Pots passar i traspasar totes les vegades que vulguis i ningú et diu res. Però hi ha la frontera social que existeix, Social... en el sentit de que són dugues societats que viuen una al costat de l'altra. Sí que hi han pasarel·les, sí que hi han moltes coses que es relacionen, però no podem dir que a la Cerdanya visquem tots el mateix corrent... Tots tenim els mateixos problemes, però cadascú se'ls arregla a casa seva. Té el mateix problema però després se l'arregla a casa seva, perquè al final, de tota

manera, això és economia, i l'economia és el que mana, eh! I les dues economies diferents són concurrents, i volen viure d'un mateix pastís i se l'han de repartir... (E-115 [D-Gp-4-Cae])

Pel pastís competeixen empreses franceses i espanyoles i, segons explica un membre de la *Chambre des Métiers* del cantó de Sallagosa, ho fan en desigualtat de condicions:

Avui és com (...) si havíem de fer un partit de futbol, és més aviat això que m'agradaria de dir, que és un partit de futbol, que hi tenim els jugadors d'un band i els jugadors de l'altre. I l'àrbitre, aquí, no té les mateixes regles del joc. L'un poder agafarà un cartró roig i l'altre un cartró groc, per la mateixa cosa. Allavontes això és un problema, problema que poc a poc irà anant-se adobant, però quan hi ha una guerra es tindria de mirar de fer que no hi hagi masses morts. I la por que tinc és que d'un band com de l'altre hi hauran molts morts un moment donat, en aquesta cosa.

P: En referència a què, però?

En referències a l'Europa. No vull dir que l'Europa sigui dolenta. Jo sóc un europeu, pensi se-ho, però dic que Maastrich de la manera que va ser fet ha estat mal fet. I donques dos persones que són a la vora l'una de l'altra, dos països que siguem el mateix país, tenim dificultats per adaptar-nos. Per coses molt simples. Les empreses a Puigcerdà, o a Espanya, o Catalunya tenen unes càrregues socials que són les quines són. És a dir un quaranta per cent, quaranta-dos, si no m'enganyi, per un assalariat, quaranta-dos per cent de càrregues socials. Aquí tenim setanta per cent (E-106 [H-G-3-Cef])

Els sindicats francesos atribueixen aquesta situació explícitament a la "desaparició" de fronteres a Europa:

La progressiva desaparició de fronteres a l'interior d'Europa evidencia cada dia més els interessos econòmics comuns entre la població de les dues Cerdanyes. Aquests interessos constitueixen un teixit econòmic amb un marcat eix sobre el turisme, que es recolza sobre un mateix territori i una mateixa clientela, majoritàriament catalana del sud (ASSOCIATION INTERSYNDICAL CERDAGNE-CAPCIR, 1997, pp.19).

Segons dades de la *Chambre de commerce et industrie* de Sallagosa, en el sector de la construcció i els Treballs Públics, les càrregues socials representen per les empreses franceses un cost suplementari que es correspon a un 44% del salari a

Espanya i a un 110% a França. Així doncs, les empreses de construcció i afins de tota la Cerdanya, tenen un mateix interès econòmic però diferents mitjans. En aquest context es dona una concurrència. Gràcies a la diferència de càrreges socials, les empreses de la Cerdanya espanyola poden realitzar obres o subministrar materials a les empreses que construeixen en sòl francès amb la possibilitat d'oferir un preu més competitiu. Així ho explica, per exemple, un antic ferrer cerdà francès:

Aquí en aquest moment visquem una dificultat a la frontera franco-espanyola, i és que les enterpreses espanyoles vénen a abatre les franceses perquè no tenen les mateixes taxes, no tenen les mateixes cargues que les franceses. Allavons quan vénen i fan un pressupost per a fer un treball, una obra, surt més barato que les franceses. I això, aquí, les enterpreses aqueixes franceses se'n queixen. Atrapen que hi ha una disparitat que no hauria d'existir (E-111 [H-Vq-2-Cef])

En principi són les empreses espanyoles les que han pogut treure un profit front les franceses. Des de la Cerdanya francesa s'han aportat tres vies com a solució: reclamar a l'Estat que delimiti una zona franca que inclouria la Cerdanya francesa, establir la pròpia empresa en territori espanyol o bé oferir a Espanya productes específics. La primera solució no s'ha arribat adoptar. Sí, en canvi, les altres dues. Els qui les han seguit han estat conscients de la presència d'aquesta mena de frontera econòmica que és, altre cop, la nacional. Una frontera que es plasma de manera quotidiana en situacions viscudes i en transaccions econòmiques.

Un hotelier de la Cerdanya francesa, per exemple, en una ocasió es va sentir assatjat per l'Estat francès a través d'un augment d'inspeccions al seu hotel, després de manifestar públicament en un diari francès que si el seu centre fos en territori de Catalunya sud el negoci aniria molt millor. Per aquest hotelier, és clar que hi ha frontera:

Malheurosament hi ha frontera... si la meva empresa fos a Llivia seria diferent. Allí els impostos i les càrregues a pagar pel treball són més baixes, i hi ha més llibertat d'empresa (E-141 [H-Gp-3-Cef])

D'altra banda, cada transacció efectuada en molts dels comerços de la comarca, a través de l'ús del franc i la pesseta, palesa també la divisió fronterera. Encara que la majoria d'operacions es poden fer indistintament en les dues monedes, sempre pot haver-hi un cobrament de comissions per part de bancs o dels mateixos venedors. Una transacció feta en la moneda que no correspon al territori a on s'efectua corre el risc de ser més cara¹³⁴. Amb tot, la mesura és adoptada segons la voluntat del qui la pot aplicar. Els supermercats, per exemple, accepten les dues monedes seguint el canvi a l'ús.

En definitiva, l'economia esdevé terreny per excel·lència de complementarietat i competència a l'ensem, i tot en virtut de la frontera, de la seva presència o de la seva absència. La primera ha generat més contactes i convergència d'interessos que no pas divergències. La segona, en canvi, comporta una competència paradoxal, perquè precisament quan semblava que es cercava la superació de fronteres nacionals, ha aflorat amb força el criteri nacional per la definició i judici de situacions. La desaparició dels aranzels i de la majoria dels controls, no s'ha vist acompanyada per l'esvaniment del pes de l'Estat nació en molts aspectes, i molt particularment en la interpretació de la realitat, per part dels cerdans. En el terreny de l'economia, la base de l'argument de queixa davant la competència espanyola, per part de petits empresaris i comerciants de la Cerdanya francesa, és precisament una interpretació nacionalista, que d'entrada té l'Estat nació com a referent. És a ell a quin correponen els canvis i les accions. De fet, a una banda i altra de la frontera es desenvolupen polítiques socials i es troben nivells de renda i preus ben diferents. Nacionalismes i Estats nació diferents continuen presents a la comarca, sustentant el traçat d'una frontera, per sobre la seva pretesa desaparició.

Amb tot, l'existència del nacionalisme català pot també ser aprofitat des de Cerdanya. Donat que una bona part de la clientela de les estacions d'esquí i altres

¹³⁴ Aquest és un aspecte que deixarà d'existir amb l'adopció de l'Euro com a moneda única tant a França com a Espanya, i a l'impacte de la qual ja he fet referència en una nota al principi d'aquest apartat 2.

serveis, i que els constructors i compradors de segones residències procedeixen de Barcelona, la difusió d'una imatge de catalanitat des de Cerdanya francesa pot significar un benefici. I no només això, sinó que hi pot haver acords entre empreses de totes dues Cerdanyes sobre la base d'un interès transfronterer. És quelcom que està començant a tenir lloc, i que comentaré més endavant. En tot cas, la frontera internacional existeix en funció de polítiques estatals que són les que, com hem vist, tenen més implicacions en el nivell econòmic.

En síntesi, de l'economia en relació a la definició nacional de la realitat, podem concloure que:

1) L'existència de la divisòria s'ha reflectit durant anys en un diferencial en preus de certs productes i ha comportat la possibilitat de trobar o no certes mercaderies i serveis a una i altra banda de la frontera. també ha significat un nivell de salaris i d'ajuts socials i impostos diferents. Els habitants de la Cerdanya (sobretot comerciants, empresaris i assalariats) n'han tret profit. La frontera internacional ha comportat, d'acord amb el benefici del diferencial, una complementarietat d'interessos i ha obert vies de contactes transnacionals. "Frontera" és, en aquest cas, sinònim de possibilitat de profit, un dels exponents més manifestos del qual és el contraban.

2) S'ha fet contraban aprofitant la continuïtat transfronterera de la propietat de terrenys agrícoles, per passar bestiar o altres mercaderies. Els terrenys s'han utilitzat també per amagar productes. En alguns casos el contraban ha servit per una millora tecnològica en els processos de treball (com en el cas de la compra-venda de maquinària agrícola o el contraban de fusells de carro). El mercat dominical de Puigcerdà ha estat sovint el punt a on s'acordaven els terminis de les transaccions i a on se'n feien les propostes.

3) Hi ha hagut un contraban petit o “contraban de pobres” i un de més important quant a guanys i quantitat de mercaderia. Fins a mitjans dels anys seixanta i principis dels setanta, el tràfec funcionava en xarxes que podien incloure diversos nivells: venedor; paquetaire, cap de colla, comprador, càrrecs públics (carrabiners, duaners, agents de duana, secretaris municipals o alcaldes) i membres de cases que acollien els traficants en llocs de pas. Alguns d'aquests personatges tenien vincles entre ells. Sovint la xarxa estava encapçalada per un empresari o comerciant cerdà o andorrà amb connexions a Barcelona o rodalies. Els paquetaires solien ser “mossos” que treballaven en cases de pagès cerdanes, andorranes o del Ripollès o el Bergadà.

4) Mentre es va practicar (fins l'entrada en vigor de Schengen) en el contraban de bestiar s'actuava seguint la màxima “el que veus i el que passa, no té re que veure”. S'establia un pacte paral·legal que representava en termes legals una situació que, des del punt de vista de l'Estat, seria il·legal. Això es feia amb la falsificació de documentació d'animals, practicada amb la connivència d'autoritats municipals i que es basava en les fórmules legals, sense tergiversar-les fins el punt d'ignorar-les o de negar-ne l'existència.

5) Amb la minva en els controls i el lliure pas de la pràctica totalitat de les mercaderies, la legalitat ha passat a qualificar les transaccions transfrontereres que anteriorment eren formalment definides com a il·legals. Però a una i altra banda de la frontera continua existint un diferencial econòmic, i creuar la divisòria per adquirir mercaderies i serveis, i treball, ha seguit tenint un valor especial.

6) El consum és objecte d'un judici moral segons el qual efectuar-lo a una o altra banda de la frontera té un significat específic, però darrera la divisòria fronterera i la facilitat per creuar-la, hi ha una lògica econòmica que pot arribar a contradir aquell judici. Això s'ha vist en el cas de la compra en un supermercat de la Cerdanya espanyola, per part de gent de la Cerdanya francesa, que eren acusats pels seus veïns de manca de patriotisme francès. Aquesta lectura es feia ignorant

el fet que el supermercat en qüestió corresponia a una franquícia francesa. El cas evidencia el pes de les definicions nacionals de la realitat.

7) Des de 1995, la competència entre gent d'un cantó i altre de la ratlla ha substituït la complementarietat. La divisòria ha deixat de fer de filtre per a treball i trànsit sistemàtic de mercaderies en un nivell transfronterer. Això ha beneficiat especialment empreses espanyoles. Des de la Cerdanya francesa s'ha optat per tres vies possibles: demanar a l'Estat francès que estableixi una zona franca que inclogui la Cerdanya francesa; implantar el propi negoci a la Cerdanya espanyola, i vendre a Espanya productes específics, presentant-los com a únics i d'alta qualitat. Les dues darreres opcions s'estan posant en pràctica, en alguns casos, demostrant una vegada més la consciència de la presència de la divisòria, i el seu pes en el nivell econòmic.

8) Pel que fa la moneda, fins la instauració de l'euro, pessetes i francs recorden les diferències. La nova moneda pot modificar en certa mesura la situació, però si no va acompanyada d'una equiparació de preus del producte, salaris, costos de producció, impostos i de polítiques de benestar, seguirà manifestant-se un diferencial econòmic entre un costat i altre de la frontera.

9) La frontera internacional, doncs, s'ha manifestat en el terreny econòmic en forma de complementarietat i de competència. Els Estats nació segueixen mantenint un pes considerable, i sobretot es manté la perspectiva nacionalista en la lectura de la realitat. Només es veuen algunes tendències a mirar d'aprofitar els avantatges que pot oferir l'actual situació de la frontera, en el nivell d'acords entre empreses i mobilitat de capital, sense que això canviï significativament la lectura de la realitat.

5.3. “La cultura de viure” i el “ritme de vida”: Estats nació i fronteres culturals

La frontera, ese producto de un acto jurídico de delimitación, produce la diferencia cultural en la misma medida que ella es producto de esa diferencia (BOURDIEU 1985:89)

La frontera internacional no se subratlla només amb els controls i amb l'economia. Si l'Estat mira de construir la seva identificació amb “la nació” i la coincidència entre fronteres culturals i fronteres polítiques és clar que la cultura mateixa és un element fonamental. I no només en el sentit de cultura alfabetitzada, sinó també en el sentit antropològic, de formes de coneixement i significació de la realitat que es despleguen en les pràctiques quotidianes. El procés de nacionalització dels cerdans ha anat acompanyat de l'aculturació de les poblacions “nacionals”. Hem vist que a la Cerdanya hi ha hagut un procés d'urbanització i, encara que els hem caracteritzat per separat, l'impacte d'aquest procés i de la nacionalització estan relacionats.

“Cultura urbana ” i “cultura nacional” es podrien presentar contraposades a “cultura rural” i “cultura local”. No es tracta, però, de pols contraposats, sinó de realitats dialècticament relacionades. Una relació moguda pel desenvolupament de dinàmiques de centre-perifèria, en un context de globalització, i especialment en el si de determinats Estats que han pugnat per una nacionalització de poblacions. La Cerdanya, comarca de muntanya, ha estat perifèria territorial, però també centre d'estratègies de nacionalització, que han passat per l'educació i la “civilització” dels cerdans, de la seva aculturació i, per tant, de l'intent que assumissin unes fronteres culturals coincidents amb les nacionals (polítiques). Quan les pràctiques i les definicions de la realitat són identificades en termes nacionals, quan es diferencien elements en funció de la frontera política, es demostra la consecució d'una certa adequació de la realitat a aquest ideal de coincidència entre fronteres polítiques i fronteres culturals. Això es llegeix en tres grans tendències: la nacionalització d'una cultura alfabetitzada (a partir sobretot de la institució educativa) i d'habitus (en tant que esquemes d'actuació i

pràctiques), i la lectura nacional de la cultura com a element diacrític (que accentua com a culturals, els trets de "l'altre" i els d'un mateix).

De l'educació n'he parlat abastament en el capítol anterior. Pel que fa la nacionalització o, en el nostre cas, estatalització d'habitus, un exemple clar es troba en l'extensió d'un horari i d'uns calendaris més o menys universalitzats i que, per tant, tenen en compte d'alguna manera tant els cerdans com els habitants de Barcelona, Perpinyà o París. L'adopció del calendari gregorià (segle XVI) a la major part de països, fa que coincideixin els dies, mesos, setmanes i anys entre França i Espanya i, per tant, entre les dues Cerdanyes. Això no obstant hi ha diferències perquè cadascun dels dos Estats ha intervingut en la concreció dels dies de celebració d'alguns tipus de festivitat i també en la concepció, d'arrel burgesa, d'un temps destinat íntegrament a l'oci (les vacances). Aquesta organització social del calendari està marcada, en el cas francès, pel laïcisme originat en la Revolució francesa, mentre que en el cas espanyol evidencia una relació considerable entre l'Estat i l'Església catòlica.

En tots dos casos té un pes substancial el desenvolupament de les activitats escolars, de forma que l'aturada del curs en determinats moments marca els períodes de vacances. La diferència rau en que l'Estat francès ha distribuït bona part d'aquestes vacances entre els diversos Departaments, seguint el criteri racional d'evitar que coincideixin les vacances a arreu del territori. L'Estat espanyol, en canvi, es regeix per un criteri religiós que fa coincidir pràcticament tots els períodes de vacances. A banda de tot plegat hi ha les festivitats en determinats dies, associades en algunes ocasions, en el cas espanyol, a celebracions pròpies de cada Comunitat Autònoma, a festivitats religioses i a celebracions del santoral que en el calendari francès no són reconegudes exceptuant, de manera significativa, la celebració de les festes patronals de nombroses poblacions arreu de l'Estat.

L'estiueig, la manifestació més clara de l'existència de vacances, va ésser una pràctica d'elit burgesa, estesa al llarg del segle XIX, tant a França com a Espanya. En bona mesura era, a més, un fenomen que implicava un desplaçament de poblacions urbanes -a on solien tenir els negocis els estiuejants- a zones de muntanya o platja amb un caràcter més "rural". Les vacances, doncs, tenen una arrel urbana i, a més, relacionada amb el desenvolupament d'activitats no agrícoles i ramaderes, ja que aquestes eren especialment importants precisament a l'estiu, i no s'organitzaven seguint el criteri d'estructuració racionalista del ritme laboral. En definitiva, la concepció de les vacances és, en origen, urbana i es relaciona amb el desenvolupament d'activitats industrials o comercials. L'estiueig a la Cerdanya va ser concebut, de bon principi, pel descans saludable dels qui vivien a la gran ciutat, que cercaven bellesa paisatgística i aire pur. Així descrivia els avantatges de Puigcerdà com a centre turístic pels habitants "de las capitales" la revista local *La Voz del Pirineo*:

La villa de Puigcerdà situada en el centro de la Cerdaña, por su elevada posicion topográfica, domina toda la comarca, posee buenas fondas y cafés al estilo de Barcelona, deliciosos paseos y un gracioso lago, rodeado de multitud de quintas de recreo, que muchos barceloneses han hecho construir entusiasmados de tanta belleza y familiar trato de todos los habitantes (...). Hay además muchas casas y pisos bien amueblados que se alquilan (...). A corta distancia de Puigcerdà se hallan los magníficos baños de las Escaldas, para cuyo establecimiento salen coches á todas horas del dia, las aguas ferruginosas de Err, los baños de Sanillers, las aguas medicinales de Das, Llivia, Dorras y Carol, 118 pueblos repartidos entre toda la comarca, infinidad de rios y riachuelos (...), multitud de bosques y alamedas que circundan la gran llanura que contiene un sin fin de preciosidades (...) hacen de esa comarca el país mas ameno, pudiendo con justicia ser el preferido por las personas que salen de las capitales en busca de recreo y quieren al propio tiempo restablecer su quebrantada salud (LA VOZ DEL PIRINEO, núm.22, 29-05-1881)

És obvi que la terciarització de la Cerdanya, tant en la banda francesa com en l'espanyola, té una relació estreta amb la invenció de les vacances i de l'estiueig. La pràctica del turisme va portar al llarg del segle XIX molts burgesos de la ciutat al camp i, per tant, a la Cerdanya, que aleshores formava part del segon:

La burgesia buscava indrets no coincidents amb la seva residència habitual per anar a passar l'estiu de forma declarada (...) Aquest estiu de doble direcció, camp i muntanya, era una de les escasses oportunitats d'entrar en contacte dos móns ben diferenciats, el dels ciutadans i l'altre, per iniciativa dels habitants de les grans poblacions. Els ciutadans en treien una imatge amb un doble tòpic: d'una banda, el de la seva superioritat, que comportava indirectament una visió dels vilatans com a éssers més primaris i capaços de sobreviure en unes condicions impensables per als que venien de llocs més civilitzats; de l'altra i paradoxalment, la construcció d'un miratge idíl·lic dels indrets on passaven les hores desvagades, que comportava el cant de la bellesa de la ruralitat i les seves limitacions, això sí, presentades, quan en patien les conseqüències, com a mostres de l'endarreriment de tot allò que no era ciutadà (ANGUERA 1997:232)

De la cita precedent es desprèn una determinada concepció que les capes burgeses del segle XIX tenien de l'espai rural, dels llocs de muntanya i del camp. Contrastaven els valors que s'hi atribuïen, en relació als de la ciutat, i s'associaven amb aquell espai rural, l'oci i el descans. El treball, aleshores, es regia pels criteris apareguts arrel de la industrialització, i particularment amb la introducció del vapor en la producció tèxtil:

Aunque los tejedores de telar a mano en las viejas casas de campo debían trabajar muy duro para vivir, al menos podían hacerlo cuando querían, pero los trabajadores de vapor debían hacerlo siempre que la fuerza de vapor estuviera funcionando. Esto obligaba a la gente a ser puntual, no sólo a la hora, sino al minuto. Como consecuencia, a diferencia de sus antecesoras, tendieron a convertirse en esclavos del reloj (WHITROW 1990:206)

La nova organització del treball, molt estesa al llarg del segle XIX, exigia controlar d'alguna manera les hores a retribuir amb un salari. D'aquesta forma havia nascut la concepció de la jornada laboral que promovia una noció més abstracta del temps que la que s'havia donat fins aleshores. És lògic pensar que l'extensió del rellotge en el control del treball no arribaria al mateix temps al sector primari i que, a més, de bon principi seria un fet de ciutats industrialitzades o

d'establiments o colònies industrials¹³⁵. En són exemples les ubicades en algunes zones com la Vall de Ribes i, puntualment, les dues indústries que hi havia a Puigcerdà a finals del segle XIX.

La generalització de l'ús del rellotge és pròpia, doncs, de l'era industrial i arriba progressivament a les poblacions d'arreu d'Espanya i de França i, així també, a la Cerdanya, d'ençà de l'adopció d'una hora universal¹³⁶. L'extensió del ferrocarril des del segon quart del segle XIX va comportar que s'ajustés l'hora local de les diverses ciutats en països com França i Anglaterra, quan fins aleshores havia estat diferent. Calia coordinar el transport en funció d'uns horaris (WHITROW 1990:207-212). L'organització social en el treball i en el transports va passar progressivament a regir-se pel rellotge, d'aquesta forma:

La popularización de la medida del tiempo que siguió a la producción en masa de relojes baratos en el siglo XIX acentuó la tendencia a que las más mínimas funciones vitales estuvieran reguladas cronométricamente: «se comió, no al sentir hambre, sino impulsado por el reloj. Se durmió, no al sentirse cansado, sino cuando el reloj nos lo exigió» (WHITROW 1990:211, citant Mumford, 1987)

L'extensió de la il·luminació elèctrica junt amb la invenció del rellotge contribuïren a una organització del temps que podia superar la fins aleshores ineludible fosca nocturna i, com a conseqüència, l'organització del dia en funció de la llum solar. En el context de la Cerdanya, es parla de "hora nova" -l'establerta per acord en diversos Estats- o "hora vella" -hora solar. A mida que s'estenien els mitjans de comunicació com el telègraf i la ràdio i els serveis de transports públics, es va anar generalitzant l'ús de l'hora nova. Quan el més habitual a la Cerdanya era seguir

¹³⁵ Anthony Giddens (1994b:29) vincula la generalització de l'ús del rellotge al trencament de la relació directa entre espai i temps. El temps va ésser organitzat socialment, deixant de banda la relació explícita i freqüent entre el seu recompte i els esdeveniments naturals (sortida i posta de sol, estacions...).

¹³⁶ Aquesta adopció tingué lloc el 1884, a Washington, en la International Meridian Conference. Vint-i-cinc països s'hi van reunir per discutir sobre la conveniència d'instaurar un horari internacional. Finalment aquest horari va ser establert d'acord amb el meridià de Greenwich, tot i que la seva adopció arreu va ser progressiva (WHITROW 1990).

l'hora vella, es va forjar la dita “ara toca migdia pels rics”, en referència a qui seguia l'hora nova. En el cas de Llivia, per exemple, els anys trenta el capellà deia les misses avisant als segons residents que es donarien seguint l'hora vella. És clar que aquests, principalment procedents de Barcelona o altres ciutats properes, es guiaven per l'hora nova, mentre els lliviencs, la major part d'ells pagesos, es regien per l'hora solar o “hora vella”. Un informant que en el moment d'entrevistar-lo duia el rellotge, segons ell “a l'hora del mig”, és a dir, amb una hora de diferència respecte el sol, explicava de la següent manera l'establiment de l'hora nova com a hora principal:

Tot era hora vella. L'hora nova (...) només existia per anar a prendre el tren o a prendre alguna altra cosa, i prou, perquè hasta per anar a l'ajuntament i per anar a tot això que anem nosatres tot era hora vella, eh! (...) Tot hora vella. Hora del sol (...) Miràvem pas les hores com avui dia, eh! Perquè normalment, aquell temps, es treballava de clar a clar. I doncs, només que a l'estiu al mig del dia tenies una reposa, si vols tu, de dugues o tres hores (...) L'hora nova, si vols tu, només va durar uns quants anys emprés de la guerra, que l'havien posada els alemanys. Però només a l'administració. I era tot producte de la guerra. Però encabat la guerra es va tornar a posar l'hora vella, va ser demprés que va tornar a venir les hores noves (...) El tren allavons anava amb hora nova (...) Abans, quan vies d'anar a prendre el tren sabies que vies d'anar una hora a l'avança, o sabies que vies d'anar dugues hores a l'avança i ja n'hi via prou (...) Avui dia és molt diferent d'abans. Abantes el pagès podia anar amb l'hora vella, perquè, primera cosa, la llet passaven amb l'hora vella a buscar-la. Però avui dia, quan passen a buscar la llet, passen amb hora nova (E-103 [H-Gp-2-Cae])

El servei de ferrocarril al qual es referia aquest pagès de la Cerdanya francesa, no és l'únic que funciona avui d'acord amb l'hora nova. La xarxa de transports públics, tota oficina de l'administració, comerç i local d'esbarjo, els centres d'ensenyament i la programació televisiva, segueixen l'hora nova. Tot i que avui dia els rellotges dels cerdans, a banda i banda de la frontera, marquen la mateixa hora (amb alguna excepció com la de l'informant de la cita precedent), no realitzen llurs activitats simultàniament, sinó al ritme marcat per l'alternança organitzada del temps considerat de treball o d'oci i descans.

A Cerdanya, i pràcticament per tots els oficis excepte la pagesia, aquesta alternança és diferent a un i altre cantó de la frontera, per la qual cosa es constitueixen diferents ritmes quotidians que poden dificultar, si bé no impossibilitar-los, els encontres entre persones que resideixen a la Cerdanya espanyola i a la Cerdanya francesa. Des dels Estats espanyol i francès i en el context dels seus territoris, s'han anat consolidant uns ritmes marcats per les vacances escolars, però també pels horaris en què es considera que hom ha de treballar o no. Això fa que mentre a moltes llars i a molts restaurants de la Cerdanya espanyola és habitual dinar a partir de les dues de la tarda, a França és d'una hora o una hora i mitja abans.

Fotografia 10 *Mairie* de Bourgmadame (2001)

Així les coses, la cultura com a esquema incorporat en habitus, es desplega en un àmbit el límit del qual pot coincidir (encara que no necessàriament ho fa sempre) amb la frontera internacional territorial. Això té un corollari en un discurs de distinció nacional entre “nosaltres” i “ells”, a base d’explicar les semblances i diferències entre elements considerats culturals (formes de menjar, parlar o vestir, per exemple). En paraules d’Ernest Gellner l’educació, aquell mecanisme tan important de nacionalització, permet als subjectes “respirar conceptualment i actuar” (GELLNER 1988:90). L’afirmació en el seu cas va en la línia de l’aprenentatge de conceptes que s’utilitzaran en societat, però se’n pot fer una altra lectura que consisteix en considerar la nació mateixa com a concepte que s’utilitza i que permet l’acció i sobretot la interacció.

En una zona fronterera com és la Cerdanya la definició de quelcom tenint en compte el criteri territorial té una importància remarcable. La definició subjectiva de la realitat objectiva passa pel sedàs “nacional” i d'origen. Hàbits, gustos, estris o expressions s'identifiquen com a propis o aliens en virtut d'una “cultura nacional”. En el procés que Berger i Luckmann anomenen objectificació, aquesta definició es considera com a donada prèviament al naixement dels individus:

La realitat de la vida quotidiana apareix ja objectificada, és a dir, constituïda per un ordre d'objectes designats com a tals objectes abans de la meua entrada en escena. El llenguatge emprat en la vida de cada dia contínuament em va proporcionant les objectificacions necessàries, i postula l'ordre dins el qual tenen sentit, i dins el qual la vida quotidiana m'esdevé significativa. (BERGER/LUCKMANN 1988:41).

Dient que un element és, per exemple, francès, s'anuncia el seu origen i a la vegada es referma l'existència de França i d'allò francès com quelcom donat d'antuvi. Tot plegat té lloc, com s'explica en la cita precedent, en la vida quotidiana que, per tant, estarà nacionalitzada i marcada per la consideració de l'origen de determinats elements en funció de la ubicació dels subjectes en un territori percebut com a delimitat per fronteres internacionals. El fet de residir durant un cert temps en aquest territori (com més, millor) sembla suficient per aital atribució. Seguint la mateixa línia, la presència d'una frontera internacional prop del territori a on hom resideix s'associa amb el contacte amb almenys una cultura aliena.

A la Cerdanya d'avui es podria formular la idea d'una quotidianitat segmentada segons la presència de la divisòria territorial, pensant en un mínim d'homogeneïtat que, en teoria, hauria tingut en algun moment passat la vida quotidiana de tots els cerdans, una homogeneïtat que vindria donada a nivell cultural. En aquest temps passat, els cerdans haurien desplegat formes similars de relacionar-se socialment, maneres de percebre i actuar sobre el medi i un ventall simbòlic compartit que hauria possibilitat una similar forma de veure i explicar el seu món que, en definitiva, seria un món comú.

Per altra banda, la socialització dels infants s'hauria donat en el si de comunitats cerdanes, sense passar per una escolarització racionalitzada per l'Estat nació i dissenyada per a una aculturació nacional, de manera que aquest mateix món comú conservaria específicament elements propis del món comunitari. Les relacions entre cerdans serien les relacions entre membres de comunitats en el si d'una vall del Pirineu. En aquest sentit es desenvoluparien actituds socials orientades a la comunitat i a la vall com a nivells d'integració fonamentals, entenent el terme "actituds socials" com el definí Norbert Elias (1990):

(...) Cada ser humano particular, distinto como es de todos los demás, lleva en sí mismo una impronta específica que comparte con otros miembros de su sociedad. Esta impronta, la actitud social del individuo, constituye, por así decirlo, el terreno del que brotan los rasgos personales por los cuales un ser humano se diferencia de los otros miembros de su sociedad. Así, por ejemplo, del idioma común que un individuo comparte con otros y que, sin duda, es componente fundamental de su actitud social, brota un estilo más o menos individual, así como del lenguaje escrito común a la sociedad brota una caligrafía individual inconfundible (ELIAS 1990:210)

L'actitud social es mouria entre l'individu i la societat possibilitant la relació entre tots dos i la inclusió del primer en la segona. Aquesta inclusió es donaria en diverses capes. Segons el plantejament teòric d'Elias, una de les més importants seria el que ell anomenà "unidad social de supervivencia" que podria ser una tribu, un Estat o una nació. L'adhesió a aquest nivell d'integració seria una de les que tindrien més intensitat.

Tot i que l'autor no explica com s'hauria de mesurar o definir aquesta intensitat, la participació sentida i entusiasta d'individus en cerimònies de celebració nacional (des de desfilades militars a partits de futbol), la identificació fervorosa amb símbols nacionals (banderes, himnes, llengua, mites fundacionals, etc.) i la manifestació (amb fets i/o paraules) acalorada o fins i tot violenta en defensa d'una identitat nacional, ens porten a creure que la unitat de mesura es mouria en el nivell de l'afectivitat i de l'adhesió irracional. L'actitud social arrelada en una

identitat nacional estaria íntimament lligada a una posició nacionalista i el principi d'aquesta posició seria la identificació entre nació i poble sobirà, la caracterització de la nació com a objecte central de lleialtat i base de solidaritat col·lectiva (GREENFELD 1999:158). No obstant, altres solidaritats poden alterar aquest principi.

Com he explicat abans, a la Cerdanya l'adhesió nacional no hauria estat molt intensa amb anterioritat a la implantació definitiva de l'Estat nació territorial. Per contra, es podria parlar de la comunitat o la vall com els estrats més amplis d'integració. És clar que la Cerdanya de principis de segle XX (també la de bona part del segle XVIII i la del segle XIX¹³⁷) no seria un exemple d'aquesta "unitat" cerdana en el nivell de la identificació (no era una societat precapitalista i, a més, formava part de territoris d'Estats nació). Amb tot, en seria millor exemple que la Cerdanya de principis de segle XXI. De fet, com he mirat de mostrar en els capítols 4 i 5, aquella era una Cerdanya més autònoma, quant a organització socioeconòmica, dels centres estatals francès i espanyol.

L'eixamplament del radi d'intervenció dels Estats nació i, especialment, l'escolarització (i alfabetització) dels cerdans va facilitar, des de finals del segle XIX (però amb una seqüenciació diferent a una banda i altra de la frontera), la major rellevància del pla nacional com a nivell d'integració i, per tant, com a element promotor d'actituds socials diferenciades a banda i banda de la frontera. Això, unit al procés d'urbanització i terciarització de la comarca, necessàriament ha tingut les seves implicacions en el terreny cultural.

Els productes a consumir, les formes de menjar i entretenir-se, les imatges i missatges transmesos a través dels mitjans de comunicació formen part d'una

¹³⁷ Peter Sahlins (1993) il·lustra especialment l'existència d'un discurs sobre el paper de la presència de la frontera internacional i dels avantatges o desavantatges que comportava la inclusió en territori francès o espanyol. Amb tot, era un discurs en boca bàsicament de comerciants i industrials.

cultura quotidiana (MARTINEZ 1994:62-63). En el cas que ens ocupa, la cultura quotidiana és interessant especialment quan algun dels elements que la componen és utilitzat com a marcador diacrític i quan, efectivament, hi ha elements que poden diferenciar l'organització i desenvolupament de la vida quotidiana dels cerdans en funció de la presència de la frontera política internacional. És aleshores quan sembla indicar-se el traçat de fronteres culturals, pel que fa l'organització, i nacionals, pel que fa la denominació i justificació diacrítica.

Els ritmes quotidians (horaris, calendari anual...) són un dels elements de la cultura quotidiana desplegats en la pràctica i, com a element diacrític, en el discurs sobre l'altre. La següent cita, per exemple, és d'una dona nascuda a la Cerdanya espanyola, que resideix i treballa des de fa uns quants anys a la Cerdanya francesa. Les seves paraules fan referència a la vessant pragmàtica dels ritmes quotidians:

Saps lo que passa, que ara aquí, si vols tu, tenim els mateixos horaris, les mateixes vacances, la mateixa manera de viure, que allà també es viu molt més tard que aquí, aunque sigui a tres quilòmetros o sis quilòmetros, ja no portem el mateix ritme de vida. I vulguis o no, això també socialment et fa canviar les amistats. Ho pots fer un dia per anar a veure algú, anar a sopar a les onze de la nit... però nosaltros no. Ho pots fer, ja et dic, un dia, però no. Perquè igual soparem nosaltros tots aquí a les vuit de la nit i a les dotze ja ens anirem a dormir tots, perquè a les sis del dematí tothom s'ha aixecat, o a les cinc i mitja. És el ritme de vida, no és el fet que no et vulguis veure, és perquè portem un altre ritme de vida diferent (E-123 [D-Gp-4-Cee])

Aquests "ritmes de vida" poden dificultar, doncs, l'oportunitat de mantenir relacions, de trobar-se, entre gent d'una banda o altra de la frontera, encara que no es tracta d'una impossibilitat de relacions. La informant de la cita anterior ha assistit a celebracions i actes amb amics a la Cerdanya espanyola, que s'han donat en un horari diferent al que ella segueix quotidianament. Aleshores el diferencial d'horaris no ha impedit totalment el manteniment de relacions i la seva continuïtat a través de rituals de comensalitat o cerimònies de pas. Sí és cert, però, que la trobada casual i freqüent s'ha vist afectada per la diferència d'horaris i

també per la distància física. Una diferència vinculada a la construcció de l'Estat nació i a la definició nacional de la realitat.

Idealment els Estats nació han mirat de consolidar una perfecta coincidència entre fronteres culturals i fronteres territorials. És així com s'han definit dos espais nacionals per l'existència ideal de dues cultures diferenciades. Els subjectes construeixen el seu espai a través de les relacions socials, i en aquest sentit, no sempre s'atenen a aquesta definició. Les fronteres simbòliques, més que no pas les territorials pròpiament dites, són les que més influeixen en aquestes relacions, i un dels majors èxits de l'Estat nació es dona quan aconsegueix traçar el límit nacional com a límit simbòlic, que influeix en l'oportunitat que els cerdans tenen d'actuar i de trobar-se entre ells (aquelles oportunitats denominades per Félix Requena [1994], "oportunidad estructural" i "oportunidad de encuentro"). En la cita anterior es posava de manifest la diferència entre "ritmes de vida" a una banda i altra de la divisòria internacional, que forma part d'una concepció cultural del temps. Pierre Bourdieu ha fet referència a aquesta relació entre Estat nació i ritmes quotidians, especialment pel que fa el paper de les vacances escolars en el que ell anomena "experiencias internas del tiempo":

Los grandes ritmos del calendario social, y en particular la estructura de las vacaciones escolares (...) garantizan a la vez unos referentes objetivos comunes y unos principios de división subjetivos concertados que aseguran, más allá de la irreductibilidad de los tiempos vividos, unas «experiencias internas del tiempo» suficientemente concordantes como para hacer que la vida social sea posible (BOURDIEU 1997:117-118)

Com explica el sociòleg francès, la construcció d'aquestes experiències del temps no s'inscriu en el terreny de la submissió mecànica o de l'obediència conscient, davant els imperatius plantejats per l'Estat. Es tracta d'un procés inconscient, de l'assumpció gradual d'unes estructures cognitives (horaris, calendari...) gràcies a les quals es pot desenvolupar l'experiència quotidiana en un context dotat de certa coherència, a la vegada que es reafirma una i altre vegada un ordre simbòlic basat en l'existència mateixa de l'Estat nació (BOURDIEU 1997:119) i, en el nostre cas,

de la frontera nacional. Els mitjans de comunicació contribueixen actualment a aquest procés, ja que a partir d'ells es genera una realitat compartida, uns referents comuns als receptors d'informació (persones, indrets, fets, i, evidentment, el mateix Estat com un ens reconegut i sobre el qual es coneixen esdeveniments i discursos).

El fet que a tota Cerdanya es puguin rebre tant els canals de televisió francesos com els espanyols, pràcticament sense necessitat d'una instal·lació especial, també confereix certa peculiaritat a la comarca. Però que la televisió es pugui veure no vol dir que efectivament es vegi. Només he pogut reconèixer que se seguia algun programa de TV3 o l'emissora de ràdio RAC 105 (quan aquesta existia) a la Cerdanya francesa. També algunes de les persones que he entrevistat m'han ensenyat que tenien sintonitzats diversos canals espanyols. A la Cerdanya espanyola existeix la mateixa possibilitat de sintonitzar canals francesos, si bé s'ha de tenir un cert tipus de receptor. Amb tot, la sintonització del canal no sol significar el seguiment habitual dels informatius de l'altra banda de la frontera, amb la qual cosa, tot i les possibilitats especials de què gaudeixen els cerdans, els mitjans de comunicació segueixen complint la funció de reproductors d'una realitat d'imatges i símbols compartits per una població diferent a una banda i a una altra de la ratlla. I no només això, sinó que a través d'una programació organitzada d'acord amb els "ritmes nacionals", es referma l'existència d'uns "ritmes" contrastats.

Pel que fa els ritmes com a element diacrític, apareixen en les següents cites, que corresponen a dos informants, un originari de la Cerdanya espanyola, l'altre de la Cerdanya francesa:

A França a les sis del dematí s'aixequen i a les set de la nit o les vuit ja casi estan a dormir. Perquè jo estava en aquest col·legit de Perpinyà i a les sis del dematí ens aixecàvem però és que a les nou de la nit encara que hi hagués el sol cap a l'estiu ens tancaven les finestres i anàvem a dormir. És un altre món (E-115 [D-Gp-4-Cae])

A Espanya viuen molt més la vida...van més tard. Tu vas a Puigcerdà ara, i si passes per Bourgmadame no veus ningú a fora, i quan arribes a Puigcerdà, hi ha tot de gent (E-143 [H-Gp-4-Cef])

La realitat es configura a partir de la pràctica d'aquests horaris i ritmes definits en termes nacionals. Són compartits per cerdans a banda i banda de la frontera, però en realitat són superats tot sovint a partir del coneixement que molts cerdans en tenen. Hom podria creure que en una zona de frontera les experiències internes del temps són completament diferents a banda i banda de la divisòria, però seria així només en una situació ideal de perfecta separació de dos espais. En realitat hi ha un marc que constreny el “quan” de treball, oci, alimentació, relacions socials..., però que només ho fa fins a cert punt. A la Cerdanya hi ha un diferent ventall d'actituds i de situacions nacionals o transnacionals que marquen un major o menor impacte del pes d'aquestes experiències internes del temps, una més o menys contraposada experiència de ritmes quotidians. És dir que la contraposició de ritmes és relativa. Per veure-ho només cal superar el referent únic del territori, i la coincidència ideal entre fronteres culturals i territorials, per fer cas de les relacions entre els subjectes i dels seus moviments.

Quan cal creuar “la ratlla” per fer compres, anar a un ajuntament, visitar un amic, familiar o conegut o fer qualsevol gestió, és necessari conèixer els horaris “de l'altra banda”. Pràcticament tots els ajuntaments, bancs i comerços de la Cerdanya francesa són tancats des de les dotze del migdia, hora en què a l'altra costat de la frontera es fan moltes gestions en oficines públiques i en bancs. Per contra, és fàcil trobar obert qualsevol establiment de la Cerdanya francesa a partir de les tres de la tarda, una hora en què estarien tancats si fossin a la Cerdanya espanyola.

Un antropòleg fent treball de camp en una zona de frontera pot topar amb aquest decalatge d'horaris i ritmes. En una ocasió vaig haver d'anar a una entrevista sense dinar. A les tres de la tarda, m'havia de trobar amb el *maire* de la Tor de Querol, localitat de la Cerdanya francesa, i fins un quart d'hora abans vaig estar a l'Arxiu Comarcal de Puigcerdà mirant d'acabar una feina. L'Arxiu feia horari intensiu de vuit del matí a tres de la tarda. Per un cantó hi va haver el fet que jo volia acabar una abans de l'entrevista, i, per l'altre, que la *mairie* de la Tor de

Querol era oberta de dues a cinc de la tarda. Un cerdà francès, a les tres, ja fa estona que ha dinat. Així que jo vaig fer honor exageradament a la meva condició d'espanyol, i vaig acabar dinant a tres quarts de cinc de la tarda.

L'exemple és només una de les nombroses situacions que es poden experimentar si es resideix a la Cerdanya i es creua la frontera internacional sense recordar l'existència d'horaris diversos. La situació és similar a la de viure a Puigcerdà i buscar un comerç obert en dilluns. Pràcticament no se'n troben perquè els comerciants puigcerdanesos, enlloc de tancar els diumenges, tanquen els dilluns. Dos fets marquen aquesta situació: per un cantó, la condició tradicional de "la vila" com a centre de mercat dominical i, per un altre, l'afluència de turistes i segons residents els caps de setmana. Ambdós factors suposen un augment de la clientela en diumenge que es traspassi a dilluns el dia de tancar el comerç.

No obstant, que existeixin dos horaris diferents no determina necessàriament que no es puguin conèixer i seguir tots dos. Molts cerdans estan habituats a creuar la frontera tot sovint perquè compren a banda i banda, perquè viuen a un costat i treballen a l'altre, etc. La dona de la neteja d'Aja (Cerdanya espanyola) sap perfectament a quina hora ha d'anar a treballar a la casa d'Angostrina a on va dos dies per setmana i és conscient que després tindrà temps d'anar a buscar el seu fill a escola. L'empleada de la botiga de flors de Bourgmadame, que viu a Puigcerdà, coneix perfectament els horaris comercials d'aquell poble. Qualsevol cerdà francès que vagi a comprar al centre de Puigcerdà sap que ho podrà fer a les cinc o, a tot estirar, les set de la tarda, quan al seu poble li seria difícil trobar un comerç obert. En tots els restaurants de la Cerdanya saben que poden tenir clients per dinar des de les dotze del migdia a les quatre de la tarda. Totes aquestes situacions trenquen la imatge d'una contraposició absoluta entre dos horaris encara que sigui pel mer coneixement d'ambdós i per la possibilitat de seguir-los.

El calendari és un altre element que forma part de la consideració dels ritmes quotidians. Fins els anys cinquanta, els Aplecs, les Festes Majors i dates

específiques com la “Mare de Déu de març” (anomenada, també, “Mare de Déu dels pellots”) conformaven un calendari conegut per tots els cerdans i seguit, doncs, a una banda i altra de la frontera. Tot arrendador sabia que el dia per canviar de propietat era el 15 de març, i la data se seguia arreu. Era la lògica del context local, i no la de l'Estat nació, la que marcava les pautes. Aquesta ordenació local, d'abast transnacional, ha anat associada al predomini de l'activitat agropecuària i al manteniment del poble i la vall com a àmbits principals de referència. Quan la Cerdanya s'ha vist definitivament inclosa en un context més ampli, ha augmentat la diversitat de la població i s'ha donat, a més, una major urbanització, s'han abandonat unes formes d'organització arrelades en el context local per adoptar-ne de noves, marcades per l'Estat nació. És en aquesta situació que ha quedat clara la nacionalització de la cultura quotidiana. Un altre dels seus components és l'alimentació.

Helen Macbeth ha estudiat aquest aspecte particular pel cas de la Cerdanya. En una investigació en què va combinar entrevistes, una enquesta a adolescents de centres educatius de Puigcerdà i Bourgmadame i observació participant, amb l'elaboració de diaris setmanals per part de membres de famílies de la Cerdanya espanyola i Cerdanya francesa, va trobar alguna diferència de dieta a una i altra banda de la frontera. Els cerdans francesos mostraven una major tendència a consumir mantegues, dolços i patés que no pas fesols, fruita fresca, peix o pollastre i, per la seva banda, els cerdans espanyols consumien molt més oli d'oliva i carn vermella que els francesos. La conclusió de l'autora fou que hi havia una diferència en hàbits alimentaris, motivada per influències nacionals divergents (MACBETH 1996:109-112 i 1995:248).

La definició d'uns hàbits nacionals a nivell alimentari és concordant amb la visió de bona part dels cerdans entrevistats¹³⁸, en el sentit que distingeixen hàbits com

¹³⁸ Amb la significativa excepció dels “cerdans de soca”, que comparteixen el consum de plats que actualment formen part de la imatge turística de tota la Cerdanya.

utilitzar o no la pasta com a acompanyament, o gustos diferents a una banda i altra de la frontera, particularment en el nivell de productes com la mantega o l'oli d'oliva i el tipus de carn més apreciat:

A França potser la carn és diferent. Amb els porcs no ho sé, però els vedells els maten una mica més gran. Maten el bou, que diuen ells, amb més quilos i, clar, ells es mengen la carn només passada per la planxa o la paella. Saigante, que en diuen. I a nosaltres ens agrada la carn més cuita i més tendra. Potser de qualitat en mengen de més bona qualitat que ells suposo, perquè mengem més tendra si més no (E-35 [H-Pg-3-Cee])

Així doncs es manté la imatge que es menja diferent a una i altra banda de la frontera. De fet, el menjar és un element important en el discurs sobre la pròpia identitat col·lectiva i la dels altres. Segons Helen Macbeth i Jordi Bertranpetit, diversos plats cuinats a la Cerdanya serveixen per representar diferents nivells d'identitat col·lectiva. La paella, per exemple, es considera un plat "espanyol", cuinat en festivitats (no un plat diari) i presentat tot sovint als visitants estrangers. Un altre nivell és el pirinenc, representat amb plats servits a gent de fora la serralada, com peix de riu, senglar, isard, guatlla... Aquests productes no són comuns en les cuines cerdanes, sinó components de plats extraordinaris, però en altres casos es tracta d'elements més presents en la cuina, a la vegada que identificats amb un tercer nivell d'identitat (la identitat cerdana). Són productes elaborats a partir del porc o els derivats de la llet, amb fama de fets a mà; sopes i guisats com el tiró amb naps o plats com les trumfes eixutes o el trinxat. El cuinat de plats a la Cerdanya pot servir per reproduir aquests diversos nivells, però segons Macbeth predomina una diferenciació nacional en les preferències alimentàries que es pot veure, per exemple, en el fet que els llibres de cuina utilitzats a una i altra banda de la frontera no són d'àmbit local o comarcal, sinó que predominen els d'abast nacional (MACBETH/BERTRANPETIT 1995:59-61)¹³⁹.

¹³⁹ Una qüestió que no tractaré específicament són les formes de menjar. Es pot dir que hi ha "maneres" de taula diferenciades en funció de qüestions com l'ocupació professional (la taula d'un pagès i la d'un restaurador es diferencien molt quan a formalitat), més que no pas pel factor nacional.

En definitiva, el menjar i els horaris formen part d'una manera de viure que distingeix diferència als cerdans de cada banda:

Per començar ja no tenim la mateixa cultura, la cultura de viure... La mateixa manera de menjar... moltes coses (E-123 [D-Gp-4-Cee])

Aquesta percepció atribueix una cultura a una nació i, per extensió, la situa en un territori delimitat. Ara bé, una de les definicions antropològiques que l'estudi de zones frontereres posa en qüestió és la vinculació d'una cultura a un territori contornejat per límits (sobretot polítics) clars. De fet, la mateixa noció de "cultura", en tant que lligada a pràctiques de subjectes que es mouen en l'espai, no es pot restringir clarament a un espai delimitat:

La cultura, entendida como todas las ideas y comportamientos aprendidos y compartidos, hace referencia a un proceso de aprendizaje que por definición siempre está abierto. Luego la cultura mira hacia el exterior y es un concepto «viajero» que no puede restringirse espacialmente (NERVEERDEN PIETERSE 1994:25).

En el cas de la Cerdanya es parla tot sovint de diferències nacionals, de ritmes quotidians "espanyols" i "francesos". Els cerdans de la banda espanyola diuen dels seus veïns que mengen més d'hora, que cuinen amb mantegues i que tenen gustos diferents (en els acompanyaments i en els postres, per exemple), que són més formals en la manera de servir i en el tracte cara a cara, i que es lleven més aviat, i se'n van a dormir més tard. Els cerdans francesos consideren que els espanyols mengen més tard i amb menys ordre i formalitat, i que són més noctàmbuls. Habitants de totes dues bandes coincideixen en veure els seus veïns com a més bruts que ells. Deixant de banda que aquestes caracteritzacions siguin certes, amb elles s'obvia el fet que hi ha cerdans que no es diferencien tant en les formes a una i altra banda de la frontera (molt particularment els pagesos i els migrants). De fet, amb aquestes definicions estereotipades es simplifica una realitat heterogènia¹⁴⁰.

¹⁴⁰ Els estereotips seran objecte d'anàlisi en el següent punt d'aquest mateix capítol.

En qualsevol cas, la definició d'una cultura quotidiana serveix, per una banda, per identificar "l'altre" i un mateix de manera que en el discurs es dibuixa una frontera nacional i s'utilitza la definició d'una cultura nacional. Es posa l'accent diacrític en els horaris, el calendari, i en els diferents gustos en el menjar, però en la pràctica, la capacitat d'adoptar un ritme temporal diferent, de menjar, ballar o dormir en un horari i forma diferent al que hom acostuma a seguir, pot ser tan pròpia d'una cultura quotidiana a la Cerdanya, com el mateix fet de seguir els ritmes "nacionals". Aleshores, hem de parlar d'una cultura quotidiana, o de dues cultures (o més) quotidianes?

La cultura quotidiana està marcada per la posició social dels individus i fonamentalment per la seva activitat econòmica i, més generalment, les seves relacions socials i la seva xarxa social. Totes les pràctiques que impliquen relacions amb altres subjectes, tots els fets que comporten ser en un moment donat en un lloc donat, poden significar el major o menor seguiment, la major o menor variació dels ritmes quotidians. El transportista d'Er (Cerdanya francesa), nascut en el mateix poble, que acostuma a creuar la frontera per vendre alguns dels seus productes a Puigcerdà, coneix perfectament els horaris comercials de la Cerdanya espanyola, encara que ell treballa segons la jornada laboral vigent a la Cerdanya francesa. Pràcticament cada dia ha de tenir en consideració els dos "ritmes quotidians nacionals" i per això els ha acabat incorporant al seu repertori d'hàbits. Si, a més, té uns amics que tot sovint va a veure al lloc a on treballen o amb qui queda de tant en tant a Puigcerdà o a Bellver per prendre una cervesa o per anar de Festa Major, l'adopció de "ritmes nacionals espanyols" s'estén encara més. En canvi, el comptable d'una casa de salut d'un poble de la Cerdanya francesa, que procedeix del nord de França i que passa la major part del seu temps a la Cerdanya francesa, a on té els seus amics i familiars, només va a la Cerdanya espanyola de tant en tant per fer algunes compres en un supermercat, que no tanca al migdia. A diferència del transportista, ell pràcticament circumscriu les seves pràctiques al "ritme nacional francès".

És clar que la resposta a l'interrogant plantejat és complexa, però dels dos exemples exposats es pot treure una conclusió: la cultura quotidiana es defineix en els hàbits, en la repetició de pràctiques, discursos, expressions i moviments múltiples, i també en elements com els temes de conversa. La quotidianitat és quelcom que, per definició, no acostuma a canviar o que, si de cas, ho fa de manera lenta. En aquest sentit cal dir que de cultures quotidianes n'hi ha moltes, però que a partir de la presència de la frontera internacional hi ha la possibilitat (que no pas l'estricta necessitat) de seguir només uns ritmes quotidians i un tipus d'alimentació, i a la vegada es pot donar el cas que es coneguin i es segueixin ritmes i formes diferents. D'aquesta manera existeixen dos tipus de cultura quotidiana possibles: cultura nacional i cultura transnacional. El comptable d'Osseja seria un exemple d'individu que segueix una cultura quotidiana del primer tipus, mentre el transportista d'Er manté hàbits propis d'una cultura transnacional.

La definició des dels Estats espanyol i francès, d'una organització d'horaris i calendaris oficials, i l'existència de productes i informacions restringides a un territori nacional, són indefugibles en alguns aspectes (especialment vacances, horaris d'oficines i establiments públics, i horaris laborals). En bona mesura el procés de nacionalització dels cerdans a la franja ha actuat en el camp dels habitus, sobretot a través de l'acció dels *mass media*, els organismes burocràtics i l'escola. D'altra banda, es reconeixen i mantenen diferències nacionals quan a elements definits com a nacionals, gràcies a la presència de la frontera internacional. Així, es destaquen diacríticament aspectes culturals nacionals en processos d'identificació. Ara bé, en determinades situacions i per determinats cerdans el fet de viure en una zona fronterera implica la facilitat relativitzar les diferències o fins i tot prescindir-ne. El coneixement de la realitat no significa només la seva definició com a nacional, en termes excloents, sinó també el seu coneixement en termes locals, que pot incorporar la necessitat, l'interès o simplement el fet de creuar les fronteres culturals nacionals per múltiples motius,

bo i definint-ne unes altres de transnacionals. A on hi ha contactes continuats la frontera territorial no sempre coincideix amb una frontera cultural.

En bona mesura la diferència entre actituds nacionals i actituds transnacionals rau en una diversitat en les actituds socials que estarien més o menys desenvolupades amb criteris nacionals de forma més o menys exclusiva. El disseny de l'organització social passa tot sovint pel poder d'institucions estatals que actuen en una porció del territori cerdà i que promouen actituds socials de tipus nacional. Per contra, cap institució políticament legitimada representa oficialment la totalitat de la comarca, no hi ha un poder polític transnacional. Es mantenen elements en una línia que difereix de la que marquen els Estats nació, però és en base al context local.

És cert que a voltes es defineix la identitat catalana com a nacional, però aquestes definicions no arriben al nivell de caracteritzar d'una determinada manera elements com els ritmes o la transcendència comú de què parlava més amunt Bourdieu. A nivell de l'Estat francès i de l'espanyol hi ha definicions estereotipades d'identitats regionals que defineixen, per exemple, els francesos o els espanyols del sud com a menys treballadors que els del nord, però ja és una altra qüestió més deslligada d'una promoció per part d'institucions polítiques i no vinculada directament a un procés de nacionalització com les que hem vist en aquest apartat.

De tot el que hem vist se'n desprèn que a la Cerdanya hi ha dues cultures quotidianes nacionalitzades i uns hàbits diferenciats, d'acord amb l'ordre marcat per dos Estats burocràtics diferents, i pel desenvolupament diferencial d'actituds socials, en el context de l'era moderna, caracteritzada per l'ordenació del temps en base a criteris imposats a través, precisament de l'Estat. Però també hi ha una cultura quotidiana transnacional, transfronterera, que suggereix la relativitat de la noció de "cultura nacional". Tal vegada ací rauria la possibilitat de superar el monopoli de l'Estat sobre la producció d'un ordre simbòlic. Tanmateix, l'ús diacrònic de la cultura quotidiana així com d'altres elements, posa en qüestió aquesta opció. En el següent punt veurem precisament un aspecte que evidencia

el fort grau d'incidència que pot arribar a tenir el pes dels Estats nació francès i espanyol i de la presència de la "ratlla", precisament quan s'ha anunciat formalment la progressiva "desaparició" de la línia de demarcació com a barrera. Abans, però, sintetitzaré el que he argumentat en aquest punt 3.

1) El procés de nacionalització promogut pels Estats francès i espanyol a la Cerdanya inclou la promoció de la coincidència entre fronteres culturals i fronteres nacionals. Dins aquest projecte hi entra la nacionalització d'habitus i la definició de les pràctiques dels "altres" com a "nacionals", que s'emprèn sobretot amb l'escolarització, en el context de la qual es dota els subjectes dels conceptes que els permetran actuar i pensar d'una determinada forma. Entre aquestes nocions hi ha la de "nació";

2) La concepció del temps forma part de l'aculturació des de l'Estat nació, una concepció estesa des de zones industrialitzades i urbanes a d'altres de rurals i agrícoles. A la Cerdanya es diferencia entre "hora vella" (hora solar) i "hora nova" (hora marcada pels Estats). La primera va ser generalitzada fins la primera meitat del segle XX, molt lligada a les activitats primàries. L'hora nova va arribar amb l'extensió del ferrocarril, els mitjans de comunicació i els serveis públics;

3) Aquesta concepció del temps implica el seguiment del rellotge, però no es fa de la mateixa manera a tota la comarca. A cada cantó de la frontera se segueix un diferent ritme marcat per l'alternança d'oci i/o descans i treball, un calendari anual de vacances diferent a cada banda. Calendaris i horaris tenen molt a veure amb l'Estat nació que condiciona jornades laborals i festivitats en un cas amb un criteri bàsicament racional (França) i en l'altre atenent bastant a qüestions religioses (Espanya). També hi ha tingut a veure la consolidació d'habitus urbans diferents;

4) Les diferències d'horaris i calendari poden dificultar la trobada entre gent de la Cerdanya espanyola i de la Cerdanya francesa, però no la impossibiliten, ja que es poden conèixer (i en alguns casos cal conèixer) els horaris i calendaris de totes dues bandes per poder moure's per tot el territori i poder desenvolupar relacions amb habitants d'arreu. Això indica que en aquest nivell hi ha dos tipus de cultura quotidiana possibles: cultura nacional i cultura transnacional;

5) A la Cerdanya hi ha diversos nivells d'integració identitària, a cadascun dels quals correspon una actitud social (elements compartits per un individu amb altres membres de la seva societat, que fan possible la seva relació entre ells, i la inclusió en un mateix col·lectiu). L'ampliació de la intervenció dels Estats nació arreu i sobretot l'escolarització dels cerdans va facilitar, des de finals del segle XIX la major rellevància del pla d'integració nacional;

6) La plena inclusió de la Cerdanya en el context de dos Estats nació, i els processos d'urbanització i terciarització han fet que s'abandonin formes d'organització arrelades en el context local per adoptar-ne d'altres marcades, precisament, pels dos Estats. Així s'ha donat una nacionalització de la cultura quotidiana que opera (entre altres) en dos grans nivells, els ritmes (horaris i calendari) i l'alimentació (formes de menjar i què es menja);

7) A partir de la distinció nacional entre "nosaltres" i "ells" es construeix l'ordre quotidià i s'expliquen semblances i diferències entre elements considerats culturals. Definint hàbits, gustos, estris o expressions en virtut d'una "cultura nacional" té lloc un procés d'objectificació de les nacions i les fronteres (de visió de la realitat com a efectivament existent). La cultura quotidiana (hàbits i expressions emprades diàriament) es defineix com a nacional en els habitus (esquemes que constreixen pràctiques i que estan constreïts de resultes d'aquestes), de forma que els cerdans es poden veure implicats en la reproducció inconscient de l'espai d'acció de l'Estat nació;

8) Amb tot, elements de la cultura quotidiana són definits pels subjectes explícitament com a nacionals i s'indica llavors el traçat de fronteres culturals, tendint a fer-les coincidir amb fronteres nacionals, fent possible la coincidència entre els dos tipus de fronteres, dissenyada pels Estats. Això s'efectua amb definicions estereotipades de la realitat i de "l'altre";

9) Les relacions socials poden, però, produir fronteres culturals diferents en el context local que, per tant, no sempre arriba a definir-se perfectament com a nacional en termes de la definició del poder estatal. La cultura quotidiana i, més en general, els habits, estan marcats per la posició social dels individus i fonamentalment per la seva activitat econòmica i, més generalment, les seves relacions socials i la seva xarxa social, i no només pel pes de l'Estat nació;

10) La definició "nacional" de la cultura reproduïx la creença que a cada nació correspon una cultura, i que a ambdues els és propi un mateix territori delimitat, però l'estudi de la Cerdanya com a zona fronterera qüestiona la vinculació d'una cultura a un espai delimitat i propugna la seva millor adequació als discursos i pràctiques de subjectes que es mouen en el seu propi espai;

11) El poder d'institucions estatals que actuen en una o altra porció del territori cerdà promou actituds socials de tipus nacional. En canvi, cap institució políticament legitimada representa oficialment la totalitat de la comarca. A voltes es defineix Catalunya com a nació, i Cerdanya com a territori plenament integrat a Catalunya, però les definicions de la realitat en aquest sentit a voltes són ambigües i no arriben a associar-se de manera tan clara a la categorització de la cultura quotidiana en termes nacionals com passa en el cas de les definicions "franceses" i "espanyoles".

5.4. “Tenir la frontera pel cap”: estereotips i imatges sobre “l’altre” nacional

Quan s’argumenta l’existència de cultures nacionals, elements com el “ritme de vida” o la forma de vestir o menjar, per exemple, no només constitueixen una definició de la realitat en què ha influït el disseny de la realitat per part d’un determinat Estat nació, sinó que es poden emmarcar en l’elaboració d’estereotips per caracteritzar “l’altre”. Des d’una posició nacionalista es despleguen imatges “nacionals” sobre les persones, que poden servir per caracteritzar-les, però també per organitzar la vida quotidiana. Per exemple, a nivell *emic*, la presència de més o menys “francesos” o “espanyols” serveix per classificar els locals de festa de Puigcerdà, a la vegada, la seva clientela, amb atributs estereotipats com els que apareixen en la següent cita, sobre un dels clubs de moda, a mitjans dels anys setanta:

Perquè el “Trenta-dos” era el club que anaven tots els francesos. I bueno, en aquell temps per mi els francesos eren una miqueta més... potser més avançats, no? Acostumaven una mica a beure i coses d’aquestes. Vull dir, i a casa, pues, et fan un rentat de cervell, no? I ja penses que és el coco, no? I llavors allà ho havien acaparat molt la joventut francesa, no? Allà pràcticament tots eren francesos. I anàvem a “la Gatzara” perquè només hi havia això, “la Gatzara” i el “Trenta-dos” (E-130 [D-Fr-4-Cee])

La imatge del francès es relacionava, doncs, amb el consum excessiu d'alcohol, la violència física, l'ordinariesa i el fet d'anar “massa avançats”. D'altra banda hi havia una imatge de l'altre nacional d'acord amb el gènere. Les noies franceses eren classificades explícitament d'una determinada manera. Una persona de la mateixa generació que l'anterior, nascuda a Puigcerdà i resident des de fa uns anys a la Cerdanya francesa, explica la visió que tenia, els anys setanta, de les noies franceses:

Home, sempre les franceses (...) han tingut una reputació, en aquell moment, de ser més avançades que les espanyoles. I, bueno, per lo que hai sentit a dir jo ara en els altres, ja, més grans, però que en aquell moment no es deia... no se'n parlava com ara. Però es deia que les franceses podien anar més ràpid que no les espanyoles. I una vegada et vien catalogat ja

estava, eh! (...) També en les modes, aquí, es va més de pressa que allà. Els cabells curts, curts, curts, les noies de Puigcerdà no els portaven tant fa vint anys o vint-i-cinc anys endarrera. Anaven en modes i tot això, més extravagant en aquesta banda que en l'altra. Perquè també eren pobles petits (E-123 [D-Gp-4-Cee])

Es pensava, doncs, que les noies franceses "eren més fàcils" i que "estaven més avançades". Aquesta imatge contrastava amb la que força cerdans francesos tenien de bona part de les noies espanyoles, com s'explica en la cita que segueix:

P: I com eren les noies d'allà...?

Oh, les nenes eren més aturades que les d'aquí. Ara ja no, però llavors... sí (E-102 [H-Gp-3-Cef])

Per les noies de la Cerdanya espanyola el fet que les seves veïnes fossin "més avançades" podia ser objecte de certa admiració. La propietària d'una carnisseria de Puigcerdà -una dona d'uns cinquanta anys- va reconèixer, en una conversa que vam mantenir, que admirava les amigues de la Cerdanya francesa que tenia els anys setanta, "perquè anaven vint anys més avançats que nosaltres" en qüestions com la moda o els anticonceptius. Aquesta situació és llegida, en l'actualitat, com d'una major llibertat:

Les noies aquí, en aquell moment sí que eren molt més lliures en el sentit de que canviaven de parella més sovint, cosa que em sorprenia molt, en a mi, perquè vinguent d'un ambient a on les noies tenien una parella i es casaven amb ella i etcètera. I aquí no, aquí eren més semblants als nois, diguem (E-115 [D-Gp-4-Cae])

Ja a mitjans dels anys cinquanta, les noies d'una i altra banda de la frontera eren definides com a diferents:

La joventut, quan es va acabar la guerra... tot lo que era festes, com que les festes de l'antre costat eren... havien estat prohibides i això, allavorens hi va haver un paro, eh! I després hi havia una reputació, que deien, els nois, de l'antre costat, de Puigcerdà i això, que les franceses eren una mica fresques. I hi havia aquesta reputació, doncs va haver-hi uns anys que no hi via gaires casaments, no hi havia... perquè, les dones eren una mica diferents. De l'antre costat eren una mica molt més obscurantistes (...) No podien

sortir sense els pares, sense aquí, sense allà... i amb la seva padrina... i aquí hi havia... ja era una mica més de lliberal. I això no era gaire ben vist. De l'antre costat no era gaire ben vist, eh! Es pensava que les franceses eren totes unes fresques (E-113 [D-Gp-3-Cef])

El que a una banda de la frontera es llegia com "ser fresques" suposava, a l'altre cantó, tenir una major llibertat, la qual cosa es posava de manifest especialment en el terreny de la sexualitat:

Venien a Font-Romeu al cine... com altres anaven a Perpinyà al cine... Això era sobretot amb nois espanyols, les noies no tenien tanta llibertat. Hi anaven els nois, que eren els que havien tingut més llibertat. I també venien, anaven a les discoteques a França, venien a França, es trobaven alguna xicota francesa... aquí en aquell moment era, els anys setanta, hi havia facilitat per... les noies tenir la píndola, cosa que a Espanya no (...) Era la píndola que feia la diferència, i això... allà no hi era. I aquests mateixos nois, que venien a buscar, i això és clàssic, les xicotes a França i lo que fos, però si havien de trobar una nòvia que fos seriosa i etcètera havia de ser espanyola i que no prenguéss píndoles, per exemple, eh! La mentalitat no canviava, per això, la mentalitat. Era el divertiment, però sinó... no es buscava... (E-115 [D-Gp-4-Cae])

Hi ha hagut, doncs, una lectura de les relacions entre nois i noies, en què no ha estat indiferent venir d'una o altra banda de la frontera. Els anys setanta, ser "espanyol/a" o "francès/a" podia significar, per exemple, ser un pesat:

Sempre hi havia aquesta diferència, no? "ui aquests francesos", o ells suposo que... potser menys els nois que les noies, no? Però sí, les noies sí: "ui, aquests francesos que són pesats!", no? (E-130 [D-Fr-4-Cee])

Per algunes persones la imatge dels espanyols passa pel fet de ser bruts. En una conversa informal, durant un sopar, una noia de la Cerdanya francesa destacava que "als espanyols els agraden molt les putes", fet que explicava que a Puigcerdà hi hagués dos locals destinats a la prostitució i un a Alp, mentre que al cantó francès no n'hi hagués cap. Fins aquí res indicava cap tret específic relacionat amb la brutícia, però després va afegir: "les putes són brutes i poden portar infeccions només tocant

amb els dits". Va afirmar que un amic seu havia agafat una infecció a la orella, en un local d'Espanya, precisament perquè una prostituta l'havia tocat amb la mà.

"L'altre" és definit, amb freqüència, des de la perspectiva d'una superioritat del "nosaltres". Per això sovint s'utilitzen estereotips que refermen aquesta superioritat. En el capítol cinquè, quan parlava dels obstacles amb què topa l'anomenat procés de construcció europea, he mencionat el cas del projecte de convertir l'hospital de Puigcerdà en un servei transfronterer. Darrera l'oposició al projecte des de la Cerdanya francesa, a més de la voluntat de mantenir uns interessos corporatius, per part dels professionals de salut francesos, hi havia la imatge de servei de mala qualitat. Aquesta atribució està relacionada amb la idea que Espanya és un país més endarrerit que França i que, en conseqüència, cert tipus de béns i serveis que s'hi produeixen poden ser defectuosos:

Això sí, materialment hi era la frontera (...). Potser a mitjans de segle, amb l'arribada de molta immigració francesa i tal, potser la gent va tenir més aquesta frontera pel cap, segurament la va tenir molt més, perquè jo recordo de petitó, els anys setanta o vuitanta, la gent del nord veien els espanyols (...) d'allà com uns subdesenvolupats, com un país subdesenvolupat. I la gent té encara això al cap, a la gent li ha quedat aquesta cultura al cap, no?, de tenir por als espanyols, de tenir por d'anar a comprar gasolina allà perquè es deia un moment que era menys refinada, de tenir por de menjar al restaurant... (E-127 [H-Fr-4-Cef])

Amb tot, aquesta visió no és homogènia. Un jove de Font-romeu dóna una visió diferent, i explica que probablement s'hagin superat alguns prejudicis, d'ençà de la fi de la dictadura Franquista, i amb el desenvolupament d'Espanya a nivell, per exemple, d'infraestructures:

Hi ha gent que ho pot tenir això, que pot tenir la percepció d'un Estat espanyol subdesenvolupat, però molt poquet, perquè si és un tio intel·ligent, quan va allà, s'adona que la Cerdanya del sud està molt més ben desenvolupada que la Cerdanya del nord. Ni que sigui del punt de vista de comunicacions. Avui en dia trigues casi tant per anar a Barcelona que per anar a Perpinyà, entens?, quan abans calien dos o tres hores més,

per anar a Barcelona. M'entens? Me sembla que la Cerdanya del sud ha agafat una pujada econòmica, això segur, i la gent d'aquí se n'adona, jo crec que se n'adona, sinó és que són tontos, eh! (E-127 [H-Fr-4-Cef])

En qualsevol cas la posició nacional implica un bon ventall d'opcions a l'hora de qualificar "l'altre" amb només un mot: ser "francès" o ser "espanyol" comporta que es tinguin molts números per ser brut o net, reprimat o alliberat, administrativament ordenat o desordenat, puntual o inpuntual, endarrerit o avançat i, si tenim en compte el fet de ser català, s'hi pot afegir, a més d'algun dels que he apuntat, el terme "nacionalista", que s'oposaria a "xovinista", o catalanista "autèntic" o "fals". A totes aquestes nocions sobre "l'altre", extretes d'entrevistes i situacions observades, es poden ajuntar imatges sobre l'aspecte dels individus en funció de la nacionalitat. Un exemple d'això és la forma de vestir. Algunes de les persones entrevistades han parlat de com vesteixen espanyols i francesos. Els uns creuen que els altres vesteixen de manera antiquada i els altres que els uns ho fan de forma "hortera". Tots ells coincideixen a dir que no és difícil distingir francesos i espanyols. Fins i tot hi ha qui creu haver percebut en alguna persona un canvi en la forma de vestir, a partir del contacte continuat amb ella. Això era el que pensava, per exemple, algun dels cerdans espanyols dels francesos amb els quals assistien als assaigs d'una de les dues corals de Puigcerdà¹⁴¹.

Aquestes imatges de "l'altre" poden intervenir en l'actitud que es pren davant seu. Poden comportar distanciament, por, indiferència, i fonamentar un judici moral sobre allò que és perillós i el que no ho és. Salvant les diferències, és pertinent aplicar aquí el concepte de "contaminació" -pres de Mary Douglas (1991)- en relació al de "moral". Diu l'autora:

Creo que la gente realmente piensa que su propio medio social consiste en el hecho de que las personas se encuentran juntas o separadas por líneas que deben respetarse. Firmes sanciones físicas protegen algunas de estas

¹⁴¹ No he trobat, en canvi, cap persona que reconegui haver transformat la seva pròpia forma de vestir arrel del contacte amb cerdans francesos o espanyols.

líneas (...) pero allí donde las líneas son precarias, nos encontramos con que las ideas de contaminación acuden en su auxilio (DOUGLAS 1991:163)

En el nostre cas (ben diferent, això sí, de tots els que inclou Douglas en la seva anàlisi) es pot parlar de la percepció d'un risc de contaminació que du a una distància necessària per a mantenir un ordre ideal delimitat: l'ordre nacional. Tot i semblar ferm, l'ordre seria, en realitat precari, i es veuria posat en dubte per la proximitat constant de "l'altre". La contaminació pot prendre la forma d'una infecció a l'orella, o d'una vaca malalta per culpa d'un contacte amb la veïna (ja hem vist com es pot culpar el ramader "francès" o "espanyol" d'una malaltia agafada per les pròpies vaques). Ara bé, insisteixo que cal considerar aquest concepte relatiu, ja que els cerdans estan sotmesos, però també acostumats, a un contacte que pot ser arriscat i possible, però que està controlat per imatges i definicions nacionals que actuen especialment en aquells casos que no impliquen cap vinculació presumible entre els subjectes, que faci d'ells alguna cosa més que ciutadans de dos Estats nació.

En aquest sentit, el control del pas de la frontera per part dels cossos de vigilància francès i espanyol s'ha enfrontat sovint al creuament d'una línia que pot suposar una contaminació i per protegir la qual s'han adoptat mesures com l'acordonament de la frontera, la creació (el segle XIX) dels anomenats "lazarets", i la desinfecció de tots els vehicles que han passat la divisòria (un fet no gaire llunyà en la memòria, si es pensa en els casos recents de febre aftosa al continent europeu). Aquests elements, junt amb la vigilància moral efectuada per la guàrdia civil espanyola durant el règim franquista, els he tractat en un apartat anterior i no hi tornaré en aquest punt. Ara m'interessen les percepcions dels cerdans i el seu paper en la configuració dels seus escenaris d'interacció.

Un fet bàsic en tota aquesta anàlisi és que el "francès", el "espanyol" o el "català", definits en termes nacionals, són éssers imaginaris, personatges que poden estar encarnats, però a fi de comptes, inicialment, per individus indefinits. Es tracta de

l'aplicació d'etiquetes elaborades socialment i reproduïdes en la interacció social a través de converses i actituds. Es poden atribuir a persones conegudes, però han estat definides per parlar de forma estereotipada d'allò que es desconeix. Com molt bé ha escrit Jose Mª Valcuende, els estereotips són una imatge simplificada d'un col·lectiu, que es projecten sobre ell com si fos homogeni, prescindint de la seva diversitat interna (VALCUENDE 1997:128; 1998:329). El mateix autor enuncia una de les conseqüències de l'ús d'estereotips en zones de frontera:

Los estereotipos estatales son una legitimación social de la frontera, contribuyen a la reproducción cultural de la misma y sirven para legitimar la existencia de dos Estados, que influyen de una forma decisiva en las relaciones entre poblaciones vecinas, que representan a dos conjuntos nacionales. La lógica de los estereotipos da una cierta coherencia a la ilógica impuesta desde ámbitos ajenos a los espacios locales (...) (VALCUENDE 1998:330)

A més d'aquesta funció de legitimació social i reproducció cultural de la frontera, els estereotips són nocions inconscients generades en la socialització, proporcionen fórmules convencionals per encarar situacions quotidianes i acostumen a tenir un caràcter positiu quan es refereixen a "nosaltres" i negatiu quan s'apliquen als "altres" (PRAT 1997:298). Esdevenen formes de coneixement genèriques que s'utilitzen i reproduïen quotidianament per imaginar i qualificar, *a priori*, el comportament de tota persona que sigui considerada membre d'un determinat col·lectiu. Els estereotips es fan imprescindibles a partir del mateix moment en què hom es veu obligat a trobar contextos d'interacció amb persones percebudes com a incloses en aquell col·lectiu (VALCUENDE 1997:128). Una altra idea podria allunyar-nos de la realitat. Recordem Barth: el contacte no suposa necessàriament la desaparició de fronteres, sinó tot el contrari. Les imatges i estereotips van en aquesta línia.

Una imatge que es troba sovint a la Cerdanya espanyola és la que caracteritza els cerdans francesos com a xovinistes:

És l'aspecte xovinista dels francesos, no? Estan molt orgullosos de ser francesos. Aquí estem orgullosos de ser catalans, en canvi allà és orgullós de ser francès i després, potser, de català, no? (...) Sí, la majoria, no tots perquè conec algun que també deixòs, però vaja, la manera de pensar i d'analitzar és aquesta : Nosaltres som francesos. Primer francesos, clar. (E-69 ([D-Gc-2-Cae])

Alguns cerdans espanyols no només afirmen la seva nacionalitat catalana, sinó que neguen l'autenticitat del catalanisme dels veïns de l'altra banda, o mantenen una actitud de recel envers ells. En una edició de la festa del Cerdà de l'any¹⁴², un membre de les Joventuts Nacionalistes de la Cerdanya explicava a un company de partit que hi havia "francesos" nominats a l'acte, "amb la intenció de fer-se notar", però que esperava que a cap d'ells els concedissin el guardó. Aquest seria un exemple de recel. Pel que fa el dubte sobre l'autenticitat, cerdans espanyols (originaris de la Cerdanya o vinguts d'altres comarques del Principat) afirmen en converses informals que els "francesos" no tenen interès en ser catalans, sinó en aparentar ser-ho, a través del folklore, i que la seva actitud es veu fonamentalment en el poc ús que fan de la llengua catalana, en favor de la francesa. Una mestra de Cerdanya espanyola, deia, en aquesta línia:

P: (...) El tema (...) és el de la gent que parla català i però els seus fills parlen francès.

I tant! Sempre hi haurà un tant per cent de gent que Catalunya, Catalunya, Catalunya...Però és que no, perquè tu ves-te'n al poble que vulguis de França, i no diguis res, només escolta, a vere quants catalans sents home, no fotem! És que jo quan sento a dir tot això, la ratlla imaginària i no sé què tot, és que, és que em vénen ganes de riure, escolta'm (E-53 [H-Bv-3-Cee])

Aquesta actitud de negar o menystenir la identificació dels cerdans francesos com a catalans és percebuda per ells mateixos. Una noia francesa de poc més de vint anys, nascuda i resident a la Cerdanya francesa deia:

¹⁴² Celebració en que es premia la contribució d'una persona o entitat concreta al desenvolupament social o cultural de la comarca.

Quan estic a França sóc catalana i quan estic a Espanya sóc considerada francesa (E-142 [D-Gp-4-Cef] [B])

En la seva feina (en unes pistes d'esquí, a la Cerdanya espanyola) l'anomenen "la francesa". Una situació similar experimenta un transportista de la Cerdanya francesa, amb relacions personals i comercials a la Cerdanya espanyola:

Sempre he trobat una barrera en les relacions amb gent de l'altra band: sempre em diuen "tu no ets català... ets un gavatxo" i això fa barrera (...)
Hi ha gent aquí que diu que és català i allà li diuen que és gavatxo (E-143 [H-Gp-4-Cef])

La referència a "l'altre" com a francès (o com a "gavatxo") és, doncs, bastant clara. Col·loquialment no se sol parlar dels "catalans del nord" o dels "catalans francesos". Els qui vénen de l'altra banda de la frontera són "els francesos" (o, en alguna ocasió, "els gavatxos"). Quan des de la Cerdanya francesa es parla dels veïns de l'altre cantó, la majoria de vegades es parla de "els espanyols", però també de "els catalans". I tot això, encara que l'adscripció sigui diferent (com hem vist, una persona pot considerar-se catalana, però ser anomenada simplement francesa). Segons les situacions l'ús d'un terme concret pot ser despectiu, i, de fet, sovint té connotacions valoratives:

Ja del costat francès... parlar en espanyol ja era una mica despectiu .

P: No calia dir *espanyol de merda* ni cap cosa així?

Sí, ja es podia dir [riu]. Espanyol de merda (...) Però ja... el fet de tractar un espanyol ja era... despectiu (E-115 [D-Gp-4-Cae])

Les denominacions són una plasmació de la definició nacional de la realitat. El company de treball que parla d'una companya seva com "la francesa" n'és un exemple. Un altre és el barceloní que va a la notaria per la compra d'uns terrenys, i de qui es parla com "un espanyol". La següent cita presenta un cas peculiar. La persona citada, essent espanyola, originària de l'Empordà, residia a la Cerdanya francesa i va treballar al mateix temps a la Cerdanya espanyola. Va arribar a la comarca a principis dels anys setanta per treballar de mestra en un poble de la Cerdanya espanyola. Com que coneixia dos nois cerdans francesos que estiuaven

a l'Empordà, hi va establir una relació d'amistat. Anys més tard va anar a viure a Osseja i es va incorporar a una colla d'amics integrada, fonamentalment, per cerdans francesos. Durant molt temps per ells va ser "l'espanyola" i, de fet, mai van perdre de vista el seu origen:

Per ells jo era "l'espanyola". Sí que no era una espanyola com les que ells coneixien, que vénen en aquí a treballar, a fer feines... Els espanyols que venien immigrants aquí i que no eren gent amb qualificació (...) i que feien les feines que els immigrants fan normalment. Feines amb Hotels, feines en aquestes clíniques que han muntat, a les cases... Això era la clàssica situació de l'espanyola que ells coneixien. I sí que veien que jo no era aquesta espanyola, perquè treballava a l'altra banda. Jo era al revés, vivia aquí i treballava a l'altra banda, però (...) com que parlava poc el francès de tota manera era "l'espanyola" (...) Però no ho he sentit mai tampoc en el sentit d'insultar o despectiu (...) A dintre la colla... al cap d'un temps era la Júlia¹⁴³ i prou, eh! Era la Júlia. aquella que venia de fora: "i tu que ets espanyola digue'ns què...". Era la referència quan m'havien de demanar alguna cosa sobre la gent de l'altre costat que jo no coneixia, perquè jo era de l'Empordà, i els hi semblava que jo els havia de conèixer més. I clar... i sempre he servit una mica d'interpret, de lligam entre gent de l'altra banda i gent d'aquí. Sempre hai tingut aquesta situació de ser de l'altra banda visquent en aquesta i havent treballat allà (E-115 [D-Gp-4-Cae])

Un altre cas és el d'un pagès de Bourgmadame que s'atura a beure una cervesa al bar de la zona de la duana, entre viatge i viatge de tractor, carregat amb alfals que ha comprat "a Espanya". La denominació d'una banda o altra de la comarca amb el nom de "França" o "Espanya" es dona també en algunes de les entrevistes realitzades. Les següents cites són d'un informant de la Cerdanya francesa i un informant de la Cerdanya espanyola, respectivament:

Quan fas amics sempre és un eixamplament que ja tens petit i vas eixamplant. Doncs és clar, la majoria no són cerdans... bé, cerdans, és una manera de dir, eren habitants de la Cerdanya francesa, jo vivia a Osseja i... i és curiós perquè anàvem a Espanya, i sortíem quan sortíem... a divertir-nos, no?, en aquell moment, i anàvem a Espanya, i Espanya era Puigcerdà

¹⁴³ En aquest, com en tots els casos en els quals apareixeran noms o cognoms, miraré de preservar l'anonimat de les persones canviant els reals per uns altres de falsos.

(...) Sí, encara ho diuen, em sembla, eh! Encara diuen... els habitants de la Cerdanya francesa van a Espanya (E-115 [D-Gp-4-Cae])

Els de França, ara no tant, però antes venien molt a comprar menjar perquè estava bastant més barato que allà i venien a comprar molt (...) Aquí hi ha gent d'aquí del meu poble que estan casats amb noies de França. I nois de França que estan casats amb nois d'aquí. I encara hi ha molta gent d'aquí que tenen propietats de antes de fer-se la frontera, antes del Tractat dels Pirineus, en llocs que ara en diuen França, però que és la Cerdanya (EC-21 (H-Pg-2-E))

Però l'atribut de ser francès o espanyol no està únicament relacionat amb el territori. En primer lloc, hom pot ser francès o espanyol "de papers", quan té una nacionalitat adquirida al cap dels anys. Segonament, es pot definir una persona d'acord amb l'adopció d'un determinat registre lingüístic. Així, per exemple, dels immigrants espanyols que s'han establert a la Cerdanya francesa, sigui com a refugiats després de la Guerra Civil o posteriorment, alguns cerdans espanyols diuen que "són més francesos que els francesos". Un dels indicadors és l'abandonament de la llengua catalana o de l'espanyola en situacions d'interacció desenvolupades indistintament a una banda o altra de la frontera internacional.

Una persona que havia treballat de dependenta en una botiga de Puigcerdà em va explicar, per exemple, el cas d'un espanyol resident a la Cerdanya francesa que mirava d'explicar-se en un francès prou dolent com perquè el dependent li respongués que no calia que s'esforcés, que en castellà també l'entendria. Efectivament, la conversa va poder continuar en castellà. En situacions com l'esmentada, la llengua serveix per detectar l'origen de "l'altre" però esdevé també un element diacrític a l'hora de parlar d'una identificació francesa artificial. Pel subjecte que canvia de registre, es converteix també en un element d'identificació nacional. Aquells immigrants espanyols residents a França que són acusats de voler ser més francesos que els francesos, han vist com els seus fills tenen més fàcil la seva definició nacional a partir de l'escolarització, una facilitat manifesta en un nivell total de competència en llengua francesa:

A partir del moment que havien anat a escola a França no hi havia diferència, ja. Perquè l'escola francesa uniformitza (...) molt a la gent, i per exemple, els fills d'immigrants espanyols, entre cometes, fossin d'on fossin, que a casa seva parlaven en espanyol, n'he conegut pocs, però ells, el seu pundoonor era dir que eren francesos i de... fer-se francesos, integrar-se a ser francesos.

P: I els era fàcil?

Sí, a partir del moment que parlaven francès, sí. (E-115 [D-Gp-4-Cae])

Es reconeix, així, un procés d'assimilació que en el cas dels immigrants de primera generació té com a vehicle significatiu les relacions socials. Aquestes relacions esdevenen un recurs bàsic per la construcció d'una consciència ètnica, ja que aquesta es dóna en el context d'un procés d'interpretació de la realitat social, en la qual els individus participen i se situen. Això té a veure amb la importància de l'establiment de relacions socials i vincles que faciliten una integració al nou context. Com van destacar en el seu estudi sobre immigració a Tarragona, Pujadas i Comas:

(...) els emigrants subordinen la redefinició de la seva identitat ètnica al procés de construcció i reforçament dels vincles que possibiliten la seva integració a un nou teixit social (PUJADAS/COMAS 1991a:181)

A Cerdanya, com en el cas de Tarragona, els llaços que han permès arribar els immigrants serveixen perquè se situïn en la nova societat. La solidaritat i l'ajuda mútua cimenten aquesta situació. Les xarxes de relacions preexistents, arrelades en l'origen compartit, faciliten la inserció en la nova realitat social, però no tenen menys pes les relacions socials amb la població local que poden ajudar a una assimilació. Pel que fa el procés d'identificació, està profundament mediatitzat per la intensitat de llaços que hom manté amb el lloc d'origen i per la formació d'un teixit social més o menys tancat o homogeni (PUJADAS/COMAS 1991a:188), quelcom que ha tingut lloc, per exemple, entre els immigrants gallecs. No obstant, sovint s'ha donat una assimilació dels seus fills. En la següent cita, per exemple, un informant d'origen gallec explica per què ell i la seva dona van decidir dur la seva filla a escola a Cerdanya francesa:

Vam decidir de que fos a l'escola a França per la cultura d'ella, de la nena. De la nostra és igual. És per ella, ens vem decidir posar a França per la qüestió que la nena aprengué el francès i totes aquestes històries.

P: Sí, sí. I llavors vosaltres amb ella parleu francès?

No, no, no, no, nosaltres amb ella parlem castellà. Amb ella parlem molt castellà, jo con la meva dona tots dos parlem el gallec, però a la nena li parlem el castellà però a l'escola ella fa el francès. Jo de vegades li parlo algunes coses en francès, només per fer-la recordar, saps? (...) Quan era més petita li parlava més en francès, o sea, la forçava a parlar una mica de francès perquè es posés més a punt, saps? Però ara no és qüestió... Ara ja pode ella diferenciar el francès del castellà, no... (E-94 [H-Gp-3-E])

Aquesta assimilació, decidida per facilitar la mobilitat social dels fills o filles, pot ser llegida de manera negativa per part de cerdans espanyols. És el cas que descriu de la següent manera una dona de Puigcerdà, resident a Cerdanya francesa:

Jo això... et diré, el que passa que quan vas amb la mainada... Jo mateixa hi deixat d'anar en una botiga de Puigcerdà perquè em tenia negra amb la meva filla, és que em tenia negra fregida aquella dona, eh! Perquè la meva filla de petita no ha parlat mai català ni espanyol. I ella: "aquesta nena, eh! Mare de Déu, ni que els seus pares fossin francesos, eh! Són espanyols els teus pares!", li deia. Això en una nena petita, eh! I he deixat d'anar allà. I mira que a l'home l'apreciava molt, i he deixat d'anar a la botiga per això, perquè aquella dona sempre em deia coses com aquesta. Però jo a la meva filla, si a la meva filla no li surt, jo no li puc pegar a la meva filla perquè parli espanyol o català. I jo li tenia que parlar i ella a mi em contestava en francès. I en aquella dona li entrava una ràbia com si haguéssim sigut nosaltres renegats, però a mi no em donava la gana de donar una bofetada a la nena perquè parlés en català si no ho volia! Clar que és la cultura i tot això, però jo sé que a la meva filla en el moment que li faigui "clic" i que ben bé li surti de les tripes igual se'm posa a parlar el català en una conversació, m'entens? Ara, que jo li ensenyi la meva cultura i el català i tot això i que amb ella no li dongui la gana de parlar-lo, jo no l'hi puc obligar (E-123 [D-Gp-4-Cee])

En relació a la llengua un altre dels indicadors de la identificació nacional són els noms. Una vegada més partiré dels casos concrets. La presència de refugiats de la Guerra Civil espanyola i de migrants espanyols arribats a França per altres

motius, fa que a la Cerdanya francesa abundin cognoms com Martín, Martínez, Moreno, García, Fernández o Giménez; tots ells originaris d'Espanya. El fet de tenir un d'aquests cognoms pot posar de manifest un origen espanyol de la persona, la qual cosa no sempre s'accepta com una cosa positiva. En la sobretaula d'un sopar amb gent de la Cerdanya francesa, vaig presenciar com una noia de cognom Cuadrado, i filla d'un home andalús, defensava insistentment l'origen italià del seu cognom, i negava que provingués, de l'espanyol. Segons ella, "Cuadrado" provenia, en primer lloc, de l'italià i després, de l'espanyol.

Un altre exemple és el d'una dona que, en una entrevista, em deia insistentment que s'anomenava "Jeanne", mentre una amiga seva que hi era present repetia que no era cert, que ella s'anomenava "Juana". En el transcurs de la mateixa conversa, Jeanne va remarcar que era francesa, de la qual cosa se sentia orgullosa. La seva amiga va afegir: "sí, francesa, però nascuda a Barcelona". Tots dos exemples posen de manifest una voluntat d'assimilació que passa, en un cas, per la negació d'un origen plenament espanyol i, en l'altre, per la pronúncia del propi nom en francès. Ser francès a França implica un procés de superació de la condició d'espanyol, i pot facilitar l'ascens social de la persona. En aquest sentit, l'assimilació dels immigrants espanyols a França va vinculada a un procés d'ascens social cercat o assolit. I la llengua és un dels terrenys clau d'aquesta assimilació.

És interessant la qüestió de la llengua com a atribut que serveix per definir el comportament de l'altre en termes nacionals i jutjar si forma part o no d'un "nosaltres". Amb tot, en el cas de la llengua catalana, hi ha subjectes que la utilitzen per relacionar-se amb gent que resideix a l'altre cantó de la frontera. En altres casos passa el mateix amb la llengua francesa i l'espanyola. En la pràctica es poden mantenir relacions transnacionals gràcies a l'ús d'una mateixa llengua. Ara bé, la llengua no només té un valor instrumental, sinó també, i sobretot, en té un de simbòlic. En aquest sentit, pot esdevenir un element de militància nacionalista, però a la vegada serveix per sostenir un discurs sobre la unitat transnacional per

sobre la separació que suposa la frontera franco-espanyola. La següent cita, que correspon a un enginyer resident a Puigcerdà, és un exemple de la valoració de la llengua en tant que instrument, i de la seva naturalesa simbòlica pel que fa la identitat col·lectiva, en aquest cas, relacionada amb els anomenats Països Catalans:

Ara el mercat natural de Perpinyà és Barcelona. És un lloc que està molt a prop. Sempre ho havia sigut i ho tornarà a ser. Està dintre de l'Euroregió. Allavorens què? En allà el mercat aquest farà que s'incrementi el català i si per una cosa és la pela la que domina per l'altre els que surten beneficiats són la gent com a país, la llengua. Clar, el que interessa en allà és que com a mínim es mogui la llengua que és el que ens uneix a tots els Països catalans (E-36 [H-Pg-3-Cee])

La llengua és símbol d'unitat i a la vegada el seu ús en tant que instrument de comunicació pot desembocar en un efecte simbòlic: el reforç de la mateixa idea d'unitat. Un pagès resident a la Cerdanya espanyola explica de la següent manera la relació que, segons ell, existeix entre la unitat de la llengua catalana i la unitat de la Cerdanya:

Si a Perpinyà ensenyessin, o sigui, a la província ensenyessin el català, i aquí ensenyessin el català, això en vint anys o vint-i-cinc, seria tot una comarca. Perquè la frontera de la llengua no hi seria. Però ara, si no és aixís, no pot ser... des del meu punt de vista (...) nosaltres el que volem és que el català, pues... que rutlli i que es parli! (E-71 [H-Mrt-3-Cee])

El fet d'incloure Perpinyà en una reflexió sobre la Cerdanya no és estrany. Quan es parla de l'ús de la llengua catalana, per molt que es faci referència a la comarca concreta, sovint s'acaba estenent la reflexió a l'anomenada "Catalunya nord". És el cas de l'informant que cito a continuació, lingüista, quan reflexiona com segueix sobre la consciència nacional catalana:

En el cas de la Catalunya nord, jo crec que va molt lligat a la llengua. O sigui, jo no hi veig enlloc de la consciència nacional; sí que l'he vist en algunes persones, aquelles persones són molt radicals. Potser aquest radicalisme és una mica en aquest aspecte, en que veuen que ho estan perdent. O sigui, és això, no? Però jo crec que la llengua ha de ser un puntal però... vaja, absolut per diferenciar-se doncs del..., vaja, per sentir-se més

catalans o per diferenciar-se de cultures pròpiament diferents com puguin ser l'occitana, que també està desapareixent o la purament francesa, que no sé fins a quin punt es pot considerar cultura (E-3 [H-Bv-4-Cae])

Així les coses, és lògic que la llengua esdevingui un atribut d'identificació de "l'altre", com ho poden ser, en un altre nivell, el vestit i l'aparença general. De tota manera també esdevé tot un símbol. El seu paper i el d'altres elements no només forma part d'una caracterització de l'alteritat, sinó d'una adscripció i d'una difusió de la pròpia imatge. La llengua forma part de tot un capital simbòlic i està relacionada amb un capital cultural. El seu ús fa referència a un prestigi lligat fonamentalment a l'adquisició d'una cultura alfabetitzada que permet la mobilitat social i que ha estat incorporada en la socialització dels subjectes, en la seva nacionalització, a l'escola. Com hem vist al capítol 5, el prestigi de la llengua francesa està clarament estès a la Cerdanya.

El català, per la seva banda, està essent revaloritzat en l'escola a Cerdanya espanyola, i a Cerdanya francesa es veu com una eina pràctica en els serveis turístics i en la construcció, per atendre clients que, en molts casos, manifesten obertament la seva indetificació nacional, i l'associació entre aquesta identificació i l'ús de la llengua catalana. Una pagesa d'Eina reflexionava de la següent manera, sobre la situació freqüent de ser identificada, en parlar català, com a catalana, per part de turistes barcelonins:

Oh quan venen d'Espanya diuen: "coi, que seu català?"; i diuen "nosaltres sem pas espanyols, sem catalans". Fa gràcia els espanyols. Sempre diuen que no són espanyols, diuen que són catalans. I jo els dic que són catalans espanyols (...) Ens diuen que nos som els catalans del nord i ells els catalans del sud, eh! Allavores jo els hi dic, sí, sem del nord, nos.

P: Però vostè no creu que siguin catalans del nord?

B: No, sem francesos. (E-97 [H-Gp-2-Cef]) [B])

La cita condensa una multiplicitat d'elements. De primer trobem el regionalisme que no duu a la negació de la identitat francesa, sino que la contraposa amb la catalana en nivells diferents (regional i nacional). Segonament, es palesa la

superposició d'identificacions nacionals al Principat, origen de la ironia que despren la primera part de la cita. Els interlocutors de la informant, mai dirien que són catalans espanyols, però per ella són simplement espanyols. Finalment, es valora el fet d'ésser del nord, com un element d'afirmació positiva en ell mateix ("sí, sem del nord, nos"). I tot plegat, a partir d'una situació de comunicació a través de la llengua, i de la identificació dels subjectes a partir del seu ús, i en un context en què aquesta utilització té un prestigi, un valor, i una relació amb una identificació col·lectiva.

Hem vist, doncs, el paper dels noms, dels símbols i dels estereotips en la vida quotidiana, com a exercici d'afirmació de fronteres simbòliques, en els punts que sintetitzo a continuació:

1) Els estereotips o imatges de "l'altre" nacional a la Cerdanya, es manifesten en l'adjectivació lligada als termes "francès", "espanyol" i, fins a cert punt, "català". En el cas del jovent, els anys seixanta i setanta, per exemple, es caracteritzava la gent d'una o altra banda de la frontera com a més o menys endarrerits. Es donava una frontera moral que s'afegia a la dels gustos (en el vestir i el menjar, per exemple) i els ritmes (elements uns i altres, de la cultura quotidiana), per caracteritzar el veí com a diferent;

2) En els estereotips i imatges sobre l'alteritat, es defineix un límit simbòlic. La proximitat del francès o l'espanyol, d'allò que ve d'una o altra banda d'una frontera que esdevé cultural, pot comportar la pròpia contaminació, com en el cas de les malalties que poden transmetre les prostitutes espanyoles, el risc que suposa l'atenció mèdica a l'hospital de Puigcerdà, o les malalties que poden encomanar les vaques d'una banda de la frontera, a les seves veïnes, quan es barregen en les pastures d'estiu. Aquestes posicions són extrems que no sempre reproduïen la interacció entre cerdans d'un costat i altre de "la ratlla", però que es donen en alguns casos, i que representen la reproducció de la frontera territorial, com a cultural, i l'afirmació quotidiana del límit. Els estereotips serveixen per parlar d'un "altre"

desconegut en part o totalment. Són una forma simplificada que homogeneïtza altres individus sota la rúbrica d'una denominació col·lectiva, i que legitima la frontera i contribueix a la seva reproducció. Sovint l'estereotipació passa per la consideració d'una superioritat de "nosaltres" enfront els "altres".

3) En el cas específic del nacionalisme, hi ha imatges estereotipades com la del xovinisme dels francesos, el nacionalisme dels catalans (del Principat) o el fals catalanisme ("folklorista") dels francesos. La definició es vincula sovint a l'adopció d'un registre lingüístic determinat, en la interacció. En aquest sentit, la llengua és un símbol d'identificació col·lectiva. A la vegada, però, és un dels principals instruments per a l'assimilació dels immigrants a la Cerdanya, com ho és l'adopció de noms francesos a canvi d'altres d'espanyols, o signes de negació o redefinició del propi origen.

4) El llenguatge en termes nacionals és, també, una forma de reproducció de la frontera que té un gran pes a la Cerdanya. La definició dels individus i el territori, sobretot com a francesos o espanyols, entra en el joc de reproducció de la frontera en les pràctiques i els discursos, i s'afegeix al reconeixement que es dona, també, en estratègies conscients.

5.5. "Meitat de França, meitat d'Espanya"?: Rituals, símbols i patrimoni

Més amunt parlava de cultura quotidiana i de fronteres culturals. Però la cultura es pot analitzar més enllà de la seva concepció antropològica. Des del punt de vista nacionalista, esdevé requisit d'homogeneïtat interna, recurs per la legitimació del projecte polític i element reverenciat col·lectivament (GELLNER 1993:21 i ss.). Més enllà de la seva configuració com a conjunt de símbols, és un símbol en ella mateixa. En part ho hem vist en un punt anterior, quan reflexionàvem sobre el seu ús en tant que element diacrític. La cultura esdevé un símbol col·lectiu, i així se la veu des del nacionalisme (i, de fet, des de la defensa d'identitats locals o comarcals). És la caixa

de les essències col·lectives, element que cal protegir, promocionar i venerar degudament, tasca a la qual el poder polític nacional (sigui un Estat, o un quasi-Estat) i les elits culturals o les entitats populars dediquen els seus esforços amb activitats, institucions i infraestructures.

Per tot això seguirem en el terreny de la cultura, en tant que “cultura nacional”, en el sentit d’aquella construcció d’un tot homogeni, perfectament estructurat, que caracteritza la nació, però que es manifesta de forma local, i en la interacció amb la realitat local. En aquesta línia, seguint la proposta de Llorenç Prats (1997), reflexionarem sobre el patrimoni com a element socialment construït des d’una hegemonia social i cultural, i a la vegada com a invenció a través d’una manipulació a partir d’elements extrets de la realitat. El patrimoni es defineix específicament pel seu caràcter simbòlic, la seva capacitat de representar una identitat (PRATS 1997:20 i 22), i més particularment, una identitat nacional (INIESTA 1994:189). A través d’objectes preservats, conservats i exhibits, s’objectiva la imatge de la nació i es reproduïx la seva existència en la construcció d’un discurs que justifica el present amb referències al passat. El mateix passat que, sense situar clarament, establert en una mena d’atemporalitat, es defineix com una tradició constituïda sobretot per tot de símbols essencialitzats (PUJADAS/COMAS D’ARGEMIR 1991b:647).

El patrimoni es composaria del recull material i immaterial d’aquella cultura i, per tant, esdevé també motiu de discursos, blanc de polítiques, i part de l’imaginari col·lectiu. En relació a ell es dona, a més, un doble component força conegut en l’estudi de l’etnicitat: l’instrumentalisme i el primordialisme. D’acord amb el primer, el patrimoni esdevé una eina en mans d’interessos determinats i, a més, pot formar part d’estratègies econòmiques i, particularment, d’iniciatives de promoció i venda d’un producte turístic caracteritzat entre d’altres coses per la seva localització única en un territori concret¹⁴⁴. Segons la segona possibilitat, el patrimoni pot

¹⁴⁴ Com ha mostrat Friedman (1990) per al cas dels Ainu, aquesta localització pot passar per una cerca, afirmació i venda d’autenticitat en el context local.

despertar els sentiments i passions col·lectives, si és reconegut el seu caràcter d'essència, vinculat al col·lectiu nacional, a la comunitat imaginada, com una realitat fefaent. Les dues opcions són cares d'una mateixa moneda. D'una banda es dona la patrimonialització d'elements concrets, fàcils de conèixer i reconèixer per part de clients potencials. Aquests elements són essencialitzats sovint per aquest mateix procediment de separació, ja que es vinculen a sentiments primordials relacionats amb el passat d'una comunitat que s'ha imaginat utilitzant una multiplicitat de símbols. L'esforç de definir una herència cultural nacional comporta la inclusió en la definició d'elements molt diversos, a través del doble procés d'instrumentalització i patrimonialització.

Com ha mostrat Llorenç Prats, la política de la Generalitat de Catalunya pel que fa patrimoni etnològic se centra sobretot en l'element primordial nacionalista, i en el manteniment d'un discurs normatiu sobre la identitat, arrelat en una concepció romàntica. La creació d'una xarxa de museus "nacionals" va en aquesta darrera línia. El mateix autor relata l'exemple d'Expocultura 94, una mostra d'associacionisme i cultura popular al Principat, que tenia com a exposició central una presentació sobre els símbols a Catalunya. S'esgrimia un concepte de cultura amb una multiplicitat de fronts, i que tenia en compte símbols com la senyera, la sardana o "Els Segadors", considerats com a "vinculats a un patrimoni històric" (PRATS 1997:123-25). Els símbols nacionals es presenten, doncs, com a part integrant d'una herència nacional compartida.

En el nivell local, es donen processos de patrimonialització que poden estar vinculats a polítiques nacionals i també a concepcions nacionalistes. Els qui dirigeixen i treballen en museus i exposicions locals, poden subscriure les posicions oficials, o trobar-s'hi enfrontats, però en qualsevol cas s'hauran d'enfrontar al projecte hegemònic. D'altra banda, es poden veure involucrats de forma inconscient en la reproducció d'una determinada concepció de la identitat nacional, de la qual les polítiques culturals poden formar part activament. Els símbols nacionals,

identificats també com una mena de patrimoni, d'herència col·lectiva, formen part de la mateixa problemàtica.

Com han mostrat Joan Josep Pujadas i Dolors Comas d'Argemir, darrera el discurs primordialista hi ha el fet que l'ús dels símbols per part d'un grup és una estratègia en la consecució dels propis interessos. Al seu darrera hi ha interessos econòmics i antagonismes ideològics. En bona mesura és, també per això, un ús instrumental, la qual cosa no impedeix que hi juguin un paper adhesions primordials (PUJADAS/COMAS D'ARGEMIR 1991b:652). Això sembla clar en el nivell nacional, al menys pel que fa la indentitat catalana. Ara bé, què passa en una zona de frontera? Quin és el col·lectiu que representa el patrimoni? Quins discursos i interessos estan en joc?

Respondre a aquestes preguntes no és senzill, i podria comportar molt més que un apartat d'una tesi. No pretenc exhaurir tots els arguments possibles ni entrar tampoc en la complexitat que representen el conjunt de polítiques de dos Estats (França i Espanya) i d'un quasi-Estat (Catalunya). Simplement m'endinsaré una vegada més en la realitat de la Cerdanya, pel que té d'específic, però també per la seva relació amb processos més generals, relacionats amb l'hegemonia en la reproducció d'identitats i la utilització de símbols. A més de tot això hi ha factors profundament locals, vinculats a circumstàncies concretes i relacions personals, que generen dinàmiques particulars que també afecten a les expressions simbòliques (fonamentalment a l'accés al poder de desplegar-les). Possiblement seria interessant incloure'ls, però només ho faré en la mesura que sigui imprescindible.

L'estratègia serà resseguir les expressions col·lectives (no tant, ara, els discursos individuals), i en aquest terreny és a on entra l'observació del desplegament de símbols i l'estudi de la seva consideració dins la noció d'herència cultural. La identitat es fa així, pública, traduint les estratègies de col·lectius amb intencions polítiques (legitimació, cohesió simbòlica), econòmiques (venda de cara al turista, "nacionalització de l'interès") (PRATS 1997) i "primordials" (l'afirmació de la

pròpia existència, en un context percebut com de risc de pèrdua de cohesió i sentit i de perill de desaparició o degradació d'elements del passat i de la tradició [HERNÁNDEZ MARTÍ c.i.:4])¹⁴⁵.

Aquest capítol, doncs, se centrarà en l'anàlisi del paper del patrimoni i dels símbols i marcadors etnonacionals que s'articulen per configurar definicions nacionals de la realitat en la zona fronterera, i especialment representacions d'identitats col·lectives. La reflexió tindrà en compte els rituals i tradicions "inventades", com a escenaris d'aquelles representacions. Manifestacions simbòliques que poden incloure elements regionals o locals en una representació d'allò nacional (i a l'inrevés), i que són capaces de contribuir a la reproducció, per repetició, d'una pretesa continuïtat amb el passat al temps que instauren una *communitas*, un sentit de comunitat essencial, en un temps indefinit (FOSTER 1991:242-43).

Amb tot, a la Cerdanya es tracta de rituals de pretesa representació col·lectiva, però que no sempre tenen un seguiment massiu i que fins i tot una part de la població desconeix. Esdevenen reductes d'expressió simbòlica d'identificacions, relacionats amb una elit cultural i amb polítiques locals. Malgrat tot, les expressions analitzades tenen la propietat de representar identitats col·lectives i proporcionen espais per a la seva escenificació i reproducció. A més, permeten veure l'hegemonia en la producció simbòlica, i l'existència i paper d'una certa elit comarcal i de grups de poder. Per tot això són interessants. Com veurem, a més, permeten presentar la complexitat de símbols i identificacions, gràcies a la combinació heterogènia inherent a una zona de frontera.

¹⁴⁵ Darrera aquest interès primordial, hi ha com a fons la fragmentació dels subjectes en l'actual època de modernitat avançada (que alguns autors denominen postmodernitat). Els moviments nacionalistes serien una de les formes de representació d'identitat, a través de discursos i desplegament de símbols amb un referent pretesament coherent i homogeni. Es poden trobar indicacions interessants en aquesta línia a Hall (1995), Foster (1991), i a Rew i Campbell (1999). La localització o revitalització de cultures locals i nacionals estan vinculades a la globalització, que té a veure amb un buit de sentit i el risc de pèrdua d'orientació amb la desaparició de l'ancoratge del passat. Una reflexió sintètica sobre aquesta qüestió es pot trobar en una comunicació inèdita de Gil-Manuel Hernández Martí (c.i.).

Particularment em centraré en la identitat nacional o regional catalana i la identitat comarcal cerdana, i la seva manifestació simbòlica¹⁴⁶. Veurem com en l'escenificació els símbols apareixen creuats, introduïnt un discurs que pot incloure una imatge de continuïtat transfronterera i mirar d'omitir l'existència de dues realitats nacionals contrastades. El desplegament de simbologia i discursos de caire catalanista (regionalista o nacionalista), permet representar una imatge d'unitat comarcal. Les manifestacions rituals nacionalistes espanyoles i franceses són, en canvi, més escasses. Només destaquen com a celebracions nacionals franceses el "14 juillet" (festa de la república) i l'armistici de l'onze de novembre, casos en què els actes solen centrar-se en desfilades i ofrenes florals als monuments als caiguts per les Guerres mundials, recepcions a les *mairies* i algun foc d'artifici.

Fotografia 11. *Monument aux morts, d'Osseja* (2001)

Pel que fa el referent català tot sovint s'utilitza associat a una imatge d'unitat territorial i d'un col·lectiu que va més enllà de la frontera internacional. És aquest fet

¹⁴⁶ El patrimoni l'inclouré en aquesta reflexió, però em centraré sobretot en el que s'anomena "patrimoni etnològic". Seria d'interessant anàlisi un estudi sobre el patrimoni arqueològic i el patrimoni natural, a on de ben segur es reflectiria la competència en la diferent concepció dels usos del sòl i, concretament, els conflictes generats pels projectes d'urbanització sobre zones considerades de valor arqueològic i natural.

el que m'ha dut a reflexionar especialment sobre les manifestacions rituals i la simbologia de tipus catalanista. La relació entre aquesta imatge d'un col·lectiu cohesionat per sobre la frontera passa, entre altres coses, per la construcció d'una idea de tradició. Les polítiques culturals i especialment les referides a patrimoni poden ésser cavall de batalla per la promoció d'aquesta idea. És per això que una segona part d'aquest apartat la dedicaré precisament a la qüestió del patrimoni.

A la Cerdanya espanyola existeixen entitats i comitès que organitzen actes culturals i festius d'abast comarcal. Es tracta de gent (principalment comerciants, historiadors o arqueòlegs, i professionals de diversos sectors) que ha reflexionat algun cop sobre la necessitat de tenir en compte les poblacions de tota la comarca, prescindint de la frontera internacional. S'argumenta que tot Cerdanya és una unitat en el context d'una Catalunya el territori de la qual va més enllà de "la ratlla". Quan es tracta d'actes que es repeteixen cada any, aquesta posició es manté de bon principi. En canvi, quan apareix una iniciativa pot sorgir alguna veu discordant. És el cas del següent exemple: l'edició d'un Cd Rom interaciú sobre la Cerdanya.

Els continguts del Cd abastaven tots els pobles de la comarca, independentment de la presència de la frontera internacional. La majoria dels participants en l'edició estaven d'acord amb aquest plantejament, però alguna persona el qüestionava en converses informals, defensant que havia de tractar-se només una part de la comarca (l'espanyola). Concretament, un dels membres de l'equip que tenia cura del projecte no considerava necessari que el Cd Rom inclogués informació sobre la banda francesa, perquè per a ell "els francesos no volen sentir a parlar ni de ser catalans ni cerdans". Segons ell, aquest fet quedaria palès en un referendun sobre la independència d'una Catalunya que inclogués les dues Cerdanyes. Es tracta, de nou, d'una situació marcada per la identificació nacional.

Iniciatives com la del Cd Rom formen part d'un treball per difondre una visió de la comarca. Una entitat que ha promogut força activitats en aquest sentit és el "Institut

d'Estudis Ceretans". Entre els actes que organitza hi ha la "Diada de la Cerdanya" i el "Cerdà de l'Any". En tots dos esdeveniments es desplega un discurs que fa referència a una Cerdanya sense fronteres. La Diada de la Cerdanya és una festa que s'ha celebrat cada any des del 1981, i en la qual es mira de refermar la unitat cerdana. La iniciativa va sorgir d'algunes associacions locals i, sobretot, de l'Institut d'Estudis Ceretans. La festa se celebra alternativament a pobles d'un i altre costat de la frontera, i està subvencionada pel Consell Comarcal de la Cerdanya (organisme supramunicipal de la Cerdanya espanyola) però per cap autoritat equivalent de la Cerdanya francesa. La "Diada" sol incloure ballades de sardanes, conferències, concerts de coral o de cantautors catalans i mostres de productes artesans (vi, formatge...). Diversos referents catalans es posen al servei d'un ritual commemoratiu de la unitat de la comarca.

El guardó del Cerdà de l'Any fou creat el 1986. La seva entrega és un altre dels actes rituals d'unitat comarcal. El premi s'atorga a una persona o grup de persones que hagi actuat en benefici de tota la Cerdanya considerada en la seva globalitat. El jurat és transfronterer, ja que el constitueixen gent de cadascun dels dos costats de la frontera. El premi s'atorga a una persona o grup de la comarca que hagi actuat en bé del col·lectiu cerdà. Tant la Diada com el Cerdà de l'Any són l'escenari del desplegament de símbols nacionals. És interessant tenir en compte la relació entre la ideologia nacionalista catalana i l'ús d'aquests símbols.

El Sopar del Cerdà de l'Any del 1997 va estar presidit per les banderes europea, catalana i andorrana, i no apareixia enlloc cap bandera espanyola o francesa. Tot i que existia un Himne cerdà, l'acte es va cloure cantant l'himne català. S'usava, així, simbologia catalana per reforçar la idea de la comunitat sense frontera. El cas de la bandera europea també posava de manifest una voluntat d'inclusió en una realitat ampla, d'Andorra i Catalunya, com a realitats més petites, bo i ometent qualsevol relació d'inclusió en els Estats espanyol i francès. Diada de la Cerdanya i Cerdà de l'Any són escenari de contactes transnacionals, de la negació d'uns límits nacionals

(francesos i espanyols) però a la vegada de l'afirmació d'uns altres límits (els catalans), que pels organitzadors són també límits nacionals.

En iniciatives locals pro unitat cerdana, sovint s'utilitzen referents catalanistes, de manera que cal pensar en límits nacionals. Vistos des del lloc concret, des de la població i sobretot la comarca específica, aquests límits suposen l'afirmació de quelcom en comú, d'una mena de substrat transnacional. Actes com la Diada de la Cerdanya esdevenen escenari del desplegament de símbols i discursos que van en la línia d'aquesta afirmació. En la divuitena Diada de la Cerdanya, el 1998, es va proclamar un manifest d'unitat cerdana que van signar tots els alcaldes de la comarca. La reproducció d'un fragment del text permet veure com en el mateix discurs es fa referència a un passat comú i a un futur conjunt, en el context d'una "nova Europa":

(...) la nostra vall, bressol de Catalunya mil·lenària, que des dels seus orígens més remots ha format fins als nostres dies una unitat física, lingüística i cultural inqüestionables, es troba avui, al llindar del segle XXI en una cruïlla històrica especialment auspiciada per la nova Europa que estem bastint. Per aquest motiu, palesem la nostra decidida i ferma voluntat d'avançar com el sol poble que som (extret de BOSOM 2000:18)

Discursos com aquest serveixen per afirmar públicament la integritat de la comarca. Aquesta imatge es recolza en referències a una llengua i història comunes (catalanes), a una vall sense marcadors naturals que la divideixin, a l'existència de llaços de parentiu a un i altre costat de la frontera, i al fet de compartir Puigcerdà com a capital (MONCUSÍ e.p.:7-8). En el fragment del manifest que he citat, a la unió fonamentada en una tradició passada i una cultura i naturalesa presents s'afegeix l'esperança d'una futura cohesió en el context d'una Europa integrada.

Diversos polítics locals de tota la comarca van signar el manifest, però la seva redacció va ser promoguda principalment des de la Cerdanya espanyola, i

impulsada bàsicament per l'Institut d'Estudis Ceretans. La Diada de la Cerdanya, tot i ser una festa que reproduïx en certa manera la frontera (encara que sigui per la referència periòdica a la seva inexistència), té com a objectiu la seva superació a través de l'establiment de llaços transnacionals (més enllà de la presència dels Estats nació francès i espanyol). Per això es despleguen símbols catalans i s'apel·la a un passat i tradició comunes de tots els cerdans, independentment que siguin ciutadans d'un Estat o d'un altre.

Senyeres, sardanes, productes d'artesanía... reproduïxen la imatge d'un substrat comunitari més enllà de la frontera, al mateix temps que representen una nacionalització d'un acte local. La imatge de comunitat transfronterera es va voler refermar en l'edició de 1998 amb el manifest elaborat, però també amb un altre acte simbòlic. Per primer cop, la Mare de Déu de la Sagristia sortia del seu poble (Puigcerdà) per visitar la "Vierge noire" de Font-Romeu. Es va fer una missa de celebració i les dues verges van compartir la Diada en una manifestació simbòlica d'unitat comarcal. D'alguna forma es va emular un dels versets de l'Himne Cerdà, referit a la trobada de cerdans d'arreu en l'Aplec de Font-romeu: "Fills de la França o l'Espanya, tots som germans a Font-Romeu".

El mateix himne cerdà és un dels símbols que apareix en un ritual de caràcter local però que, de nou, apel·la a la unitat de la Cerdanya: la visita del consistori municipal del poble cerdà francès de la Guingueta (Bourg-Madame) a Puigcerdà (municipi amb el qual colinda), amb motiu de l'anomenada Festa de l'estany. L'acte comença amb una visita protocolària de l'ajuntament de Puigcerdà i dels caps de la policia a Bourg-Madame per a convidar les autoritats homòlogues del poble francès a "la vila". En un primer moment es troben tots plegats al pont internacional que hi ha entre les dues duanes, i pel centre del qual passa la línia de delimitació. Després de saludar-se exactament uns a un costat de la línia i els altres a l'altre, entren al poble i fan un aperitiu. Finalment, les autoritats franceses són acompanyades a la Vila a on són rebudes en un acte públic.

L'historiador puigcerdanès Sebastià Bosom ha explicat com durant el règim franquista s'anomenava l'acte "Acto de confraternidad hispano-francés". Des del 1988 apareix al programa de festes com a "Trobada de germanor", de forma que s'ha suprimit la referència a la divisió internacional. Tot i que es pot dir que no hi ha hagut cap situació conflictiva en el cas de la part de l'acte que se celebra a Bourg-Madame, no es pot dir el mateix de la que se celebra a Puigcerdà:

(...) s'hissaven les banderes d'ambdós Estats i, posteriorment, també la catalana. A continuació es tocava l'Himne Cerdà (...). El 1991, les banderes ja no s'hissaren, amb la qual cosa s'evità els xiulets que darrerament se solien escoltar, i va presidir la festa la senyera catalana i la bandera de la vila (...) (BOSOM, 1992:40).

En aquells mateixos anys sorgí una nova versió de la tonada de l'Himne Cerdà. L'original, compostat a finals del segle XIX, deia: "Meitat de França, meitat d'Espanya, no hi ha altra terra com la Cerdanya", i destacava, amb tot un seguit de metàfores naturalistes, la unitat de la comarca sense negar clarament la seva divisió. En l'execució d'una nova versió del cant, algunes veus se superposaren entre la multitud als cants de la coral que entonava l'himne oficial, per cridar: "Ni França, ni Espanya. La Cerdanya catalana!". De nou es reproduïen distincions nacionals, encara que en aquest cas, per sobre la negació explícita d'unes altres definicions. Una tercera variació de la tonada va aparèixer en el mateix acte, el 1992. En aquest cas, se silenciava tota referència nacional, per anomenar només el territori comarcal, i caracteritzar-lo no per trets polítics, sinó orogràfics: "Meitat de plana, meitat de muntanya, no hi ha una terra com la Cerdanya" (BOSOM 2000:24).

Tot i aquests intents, ha seguit predominant el verset original, i mantenint-se, doncs, l'afirmació ambigua de la unitat cerdana, que no dóna lloc a la negació de la divisió fronterera. Tot i la nacionalització de les celebracions locals, a través dels discursos i el desplegament de símbols, especialment dels que tenen com a referent una identitat catalana, veiem com en la zona fronterera es manté certa

ambigüitat, resultat de l'assumpció del doble sentit (regional i nacional) de la identitat catalana.

Un altre acte que pregona la unitat comarcal és la Festa de l'Arbre, que se celebra des de 1992, quan va ser promoguda conjuntament pels ajuntaments de Llivia i Estavar, i va començar amb una "Plantació sense frontera" que travessa la divisòria internacional (de nou un reconeixement de "la ratlla" a través de la referència negativa). L'organitzen conjuntament forestals espanyols i francesos, i hi col·laboren mestres de tota la Cerdanya. L'acte se celebra alternativament a cada banda de la frontera (heus ací un element "nacional") i consisteix en una plantació d'arbres feta pels infants de totes les escoles. La Festa de l'Arbre és recolzada per organismes supramunicipals francesos i espanyols (La *Charte Intercomunal de Cerdagne-Capcir* i el Consell Comarcal de la Cerdanya). Les trobades de preparació i l'acte mateix esdevenen un escenari transnacional, si bé segons la interpretació d'un dels forestals espanyols que organitzen l'acte:

La forma de preparar l'activitat no és igual: Els francesos són més protocolaris. Aquí, els catalans som més pràctics (E-140 [H-Pg-4-E])

Aquesta diferent disposició s'ajunta a un altre element per constituir un contrapunt nacional a un acte volgudament transnacional. L'element en qüestió és la llengua. Els nens d'escoles franceses i espanyoles es barregen, però els primers no dominen el català i això complica la comunicació entre ells. El mateix fet dificulta les relacions entre els forestals catalans i els francesos que, a més, en el cas dels segons, sovint provenen d'altres indrets de França i són traslladats a altres regions amb força freqüència. En una de les edicions, concretament la de 1997, es van donar diverses situacions al voltant de l'ús de la llengua, que fan pensar en la reproducció de fronteres en aquest acte.

Concretament hi va haver diverses intervencions per part de càrrecs públics integrants de la coalició nacionalista "Convergència i Unió". En els seus parlaments, la Delegada d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya va parlar "del costat

Català i el costat Francès”, primer en francès i després en català. Posteriorment el conseller de Medi Ambient va fer el mateix, i després va destacar la importància de l'acte per millorar el “la convivència entre dues nacions”. El mateix conseller va destacar que era important que es parlés català a la comarca, “puig fa temps era la llengua per tothom”, reconeixent d'alguna manera que l'ús del català a la Cerdanya no estava generalitzat, i afirmant que en un passat indefinit, la llengua havia estat un element comú a tots els cerdans. En aquests casos apareixia la llengua com a instrument, però també com a símbol de la pertinença a un col·lectiu català i fins de patriotisme nacional català. D'altra banda, en parlar de “dues nacions” i de “costat català” i “costat francès” s'evidenciava una assumpció clara de la divisòria, i se'n reproduïa l'existència en el discurs.

Fotografia 12 “Plantació sense fronteres”. Cartell recordatori de la plantada d'arbres feta en la festa de l'arbre de 1992 (1999)

El desplegament de simbologia catalana (i més que la llengua, particularment elements com la senyera o la sardana) es dona també en la majoria de festes patronals de la comarca. Es podria llegir aquest desplegament com un instrument encaminat a la difusió d'una imatge “tradicional”, propensa a la promoció turística d'una Cerdanya típica entre els visitants procedents, sobretot, de la rodalia de Barcelona, i identificats amb major o menor nostàlgia amb la

simbologia catalanista. De fet, en un altre lloc he defensat en part aquesta posició (PUJADAS/MONCUSÍ e.p.), però darrera la simbologia com a referent hi pot haver també una adhesió sentimental que pot facilitar experiències de *communitas* en festes i actes públics com la mateixa Diada de la Cerdanya o les Festes majors de cada poble.

Més enllà del fet que moltes festes (com la Diada de la Cerdanya o la Festa de l'estany, de Puigcerdà) formen part d'un procés d'invenció de tradició (HOBSBAWN/RANGER 1988), no per això deixen d'esdevenir el *locus* a on s'expressa un esperit de *communitas* a l'entorn, precisament, de l'adhesió sentimental a uns símbols compartits, d'identificació col·lectiva que pot ésser nacional. És aleshores quan hom es reconeix en els símbols que identifiquen el nosaltres a voltes definit com una "nació":

Potser el sentiment de compartir un humor (...) el coneixement que els altres es mouen per les mateixes melodies o el so dels mateixos instruments que fan que un mateix es mogui, és precisament allò a què es refereix el sentiment de nacionalitat (...). No és una banalitat, sinó la substància crucial de la cultura (...). És la construcció de la nació en termes d'identificació (*self*), o la identitat de la nació i la identificació (*self*), que he anomenat "nacionalisme personal" (...) Quelcom bastant diferent d'allò que els polítics afirmen davant els seus auditoris. És un sentiment, la comunicació del qual potser precisa del geni del poeta o del músic. Un sentiment mitjançant el qual el poble reclama la nació per a ell, identificant-se amb ella, i que, així, fa que els interessos dels seus membres coincideixin totalment (COHEN 2000:163)

Però la producció de *communitas* no es pot dissenyar ni controlar a tots els efectes. Per contra, es genera en la interacció espontània. Es pot intervenir, això sí, en la creació i difusió d'elements simbòlics i en la instauració d'espais a on es donarà l'oportunitat de generar-la. És aquest el punt a on es troben el sentiment arrelat en la percepció d'autenticitat i la invenció que permet pensar en instrumentalitat.

Quan el desplegament de simbologia nacional es dóna en una zona de frontera com la Cerdanya, en un territori reivindicat parcialment o total com a part de nacions diferents (França, Espanya i Catalunya), la cosa es complica. La simbologia francesa i l'espanyola contribueixen a la reproducció de la realitat dels Estats nació, i refermen d'alguna manera la presència de la frontera internacional. En canvi, la simbologia catalana, tot i essent una manifestació nacional per alguns dels qui l'empren, té la peculiaritat que pot generar una adhesió transnacional per definició, més enllà de França i Espanya. És en aquest sentit que la ideologia catalanista té aspectes transnacionals. En aquest aspecte coincideixen regionalistes i nacionalistes, si bé ja veurem que entre ells hi pot haver fronteres simbòliques ¹⁴⁷.

L'eficàcia dels símbols rau en el fet que un col·lectiu els reconegui i els utilitzi com a referents. En el cas que ens ocupa, referents de la existència d'un col·lectiu que es presenta i es reivindica com a nacional. Els símbols representats reproduïxen la identitat com a quelcom real, recreen periòdicament l'existència del col·lectiu, són considerats tradició i es converteixen en components d'una cultura específica, diferenciada i permanent. La cultura serveix aleshores per a definir una realitat permanent i homogènia enmig d'un context canviant i heterogeni (WALLERSTEIN 1990:39).

Els referents simbòlics col·lectius que constitueixen bona part d'aquesta idea de cultura, integren un patrimoni simbòlic preservat del pas del temps per a la seva recreació present. Aquesta recreació respon a un doble objectiu d'expressió d'un sentiment íntim de pertinença i identitat i de voluntat d'exhibició d'elements de cara a visitants externs. Havaneres o elements de vestit català "tradicional" com la faixa i la barretina apareixen en les festivitats de pobles de la Cerdanya espanyola i francesa. En pobles com Puigcerdà o Sallagosa es pot veure a l'estiu alguna parada que ven productes etiquetats com a tradicionals (xarcuteria, pa, mel, formatge, vi...) i en més d'una ocasió els qui s'encarreguen de la comercialització van vestits amb

¹⁴⁷ Les derivades de considerar l'altre "nacionalista" català o "gavatxo" i fals català.

faixa i barretina. Aquest seria un extrem molt vinculat a la venda. Però a vegades no és tan senzill discriminar la instrumentalitat del sentiment primordial.

La sardana, per exemple, és un símbol que desperta una adhesió sentimental a la Cerdanya. Fa cent anys no era un dels balls més difosos a la comarca (en els pobles cerdans es ballaven el *ballet cerdà* y el *contrapàs*, que avui pràcticament han desaparegut). Des de la seva introducció a la comarca, el 1890, de mans d'un matrimoni d'estiuejants empordanesos, (els Moner-Raguer, futurs sogres del prestigiós oftalmòleg Barraquer) (BRAGULAT 1969:18), la Cerdanya s'ha estès a molts pobles d'un i altre cantó de la frontera en demostracions, cursets d'aprenentatge i trobades. A més s'han creat associacions sardanistes arreu. El motiu de l'auge de la sardana els últims anys l'explica una sardanista d'Osseja en els següents termes:

Es tornen a fer coses que es feien fa molts anys enradera. Em fa l'efecte que tenim una necessitat de tornar a trobar les racines profundes de les coses (...) com ara tornar a fer sardanes en els pobles petits (E-123 [D-Gp-4-Cee])

La sardana es recupera i representa en un context de recerca d'arrels catalanes i cerdanes, seguint el principi que els símbols d'identitat catalana es confonguin amb referents d'identitat cerdana¹⁴⁸, especialment en actes en què es fa referència a una comunitat transfronterera. Per a la informant de la cita anterior, la sardana representa les arrels catalanes amb les quals se sent identificada. La sardana és un referent simbòlic tant pels cerdans espanyols i francesos com pels turistes i segons residents que visiten la comarca, bona part dels quals provenen de l'àrea de Barcelona i, com a catalans, s'identifiquen amb símbols referents "tradicionals" com la sardana o la senyera.

¹⁴⁸ La semblança fonètica entre "sardana" i "cerdana" en català oriental de vegades provoca un efecte de confusió, de forma que hi ha qui fins i tot creu que la sardana és d'origen cerdà (amb la qual cosa s'escriuria "cerdana").

Trobar aquest desplegament de simbologia a l'altra banda de la frontera internacional desperta en els visitants simpatia i identificació i, a més, pot reforçar la idea que Cerdanya francesa forma part de Catalunya i que, per tant, la ratlla és totalment artificial. És per aquesta capacitat d'evocació d'un col·lectiu transnacional a la vegada que com a símbol de pertinença local i regional, que la sardana apareix en múltiples festes i actes del calendari anual de la Cerdanya. La seva execució en el nivell local, a ensems com a instrument i símbol d'adhesió primordial, representa la reproducció de la imatge de l'existència d'un col·lectiu transnacional.

Un exemple de l'aparició de la sardana en aquests contextos és la festa de la "Xocolatada", que se celebra en el poble cerdà francès de Palau. En aquesta ocasió apareixen, a més, la "faixa", la "barretina" i la "senyera. L'acte té lloc al menys des de finals del segle XIX (BLANCHON 1971:50), i actualment el segueixen turistes i segons residents. En la següent cita es destaca el caràcter folklòric de la celebració, que es posa de manifest en la posada en escena de referents catalans:

És folklòric, la gent van, vénen, passen i se'n van i prou. Saps què vull dir? És com organitzar la fira o el mercat de productes (...) Per la xocolatada hi ha gent que vénen, mengen una tassa de xocolata, ballen una sardana i se'n van. I és... és com anar a veure els esbarts dansaires... És un espectacle folklòric del país. Ets allà, estàs de vacances, doncs vas allà. I prou.

P: Clar, perquè allà hi ha sardanes, senyeres...?

Ah sí, aquí no hi ha cap problema amb la senyera catalana. I els mestres xicolataires, la confraria dels mestres xicolataires, fan la xocolata amb barretina i faixa (...) Això ho han fet d'ençà que hi ha els turistes... Que abans només hi havia la gent de Palau, que seguien aquesta costum. Però aquests últims deu anys és la bogeria la xocolatada, la bogeria! La gent del poble ja no hi van (E-115 [D-Gp-4-CAE])

Així, la festa adquireix un component de demostració d'identitat catalana, especialment celebrada per turistes i segons residents. Ara bé, convé no oblidar que els símbols són polisèmics, i que el seu desplegament està relacionat amb forces socials diverses, estratègies polítiques, interessos econòmics i antagonismes

ideològics (PUJADAS/COMAS D'ARGEMIR 1991b:648 i 652). Pel que fa això darrer, en un nivell local i comarcal és clar el benefici econòmic que pot representar l'assistència de gent forana a fires i festivitats. A nivell d'estratègia política, l'exhibició simbòlica es pot emmarcar en un intent de manifestar l'adhesió a un determinat projecte nacionalista que pot coincidir amb el d'un poder estatal o quasi estatal, i servir a poders locals per obtenir-ne un recolzament o resposta.

Pel que fa la polisèmia dels símbols, el desplegament de simbologia catalanista no té un sentit unívoc. Si fem cas de la informació recollida en les entrevistes efectuades i en els contactes i situacions observades, per a la majoria dels cerdans francesos la identitat catalana té un doble caràcter local i regional, i no pas nacional. Per això, fins a cert punt, els símbols catalans no són incompatibles amb els francesos (en una Festa Major, per exemple, es poden veure juntes senyeres i banderes franceses)¹⁴⁹. A l'altra banda de la frontera, en canvi, els símbols catalans es consideren nacionals. Aleshores uns mateixos referents simbòlics col·lectius poden tenir sentits sensiblement diferents. Com observà Peter Sahlins, les manifestacions simbòliques de catalanitat tenen un caràcter folklòric a la Cerdanya francesa, mentre a la Cerdanya espanyola posen de manifest una identitat política i nacional (SAHLINS 1993:292), especialment després de la Dictadura de Franco, durant la qual es reprimí el catalanisme i una bona part de les seves manifestacions simbòliques, excepte quan s'aixoplugaven en l'església o en actes controlats pel règim.

A tot el Principat es van permetre ballades en actes organitzats per Acció Catòlica, aplecs en ermites o llocs com Montserrat, Festes Majors o activitats organitzades

¹⁴⁹ Dic fins a cert punt, perquè la compatibilitat no és total. Una informant em va explicar que es ballaven sardanes el 14 de juliol, en el context de la Festa de la República francesa. Posteriorment vaig comprovar que no es feia, i no només això, sinó que diverses persones em van explicar que es consideraria una ofensa a la nació francesa el fet de penjar senyeres o ballar sardanes aquell dia.

per entitats de “Educación y Descanso” i puntualment, per mecenes particulars i empresaris de cobles. En alguna ocasió es va condicionar poder ballar a fer-ho en el context d'actes en què s'interpretessin altres “bailes regionales españolas” (SANTACANA 1997:276). En qualsevol cas, avui el desplegament de símbols té lloc a tota la comarca, en representació d'un col·lectiu pretesament existent més enllà de la presència de la ratlla.

Els cerdans espanyols han mirat de reforçar aquesta representació amb la creació d'elements específics com a tradicionals de la comarca, especialment en el camp de la gastronomia. Mentre a la Cerdanya francesa pràcticament no hi ha actes en aquest sentit, tret de la “Foire du Gras” de Bourgmadame, el calendari festiu de la Cerdanya espanyola inclou nombrosos actes que han sigut creats al llarg dels últims quinze anys per tal de promocionar un conjunt d'elements gastronòmics com a “típics”. Associacions i institucions públiques han impulsat actes com la “Festa del Trinxat”, la “Fira del Porc i del Formatge”, la “Festa del Nap”, l'Aplec de la Xicoia o la “Mostra Gastronòmica”¹⁵⁰.

La difusió dels productes i plats “tradicionals” de la Cerdanya i de tot el Pirineu arriba fins a llocs com Nova York. L'hotel Roger Smith d'aquella ciutat acull cada any un acte dedicat íntegrament a la cuina pirinenca. L'organitza la “Societat Gastronòmica del Pirineu”, promotora de la “Mostra” de la Cerdanya i que ha creat una placa amb la qual identifica els restaurants que cuinen plats tradicionals de la contrada. La tradició esdevé així un element en una imatge transmesa en un nivell transnacional, més global que la comarca.

¹⁵⁰ Són actes de mostra i degustació de productes etiquetats com a tradicionals de la comarca. La “Festa del Trinxat” es dedica a un plat del mateix nom, elaborat a base de col i patata bullida acompanyada de cansalada. La “Festa del Porc i del Formatge” es destina a la degustació d'embotits i formatges igualment considerats tradicionals i l'Aplec de la xicoia consisteix en un concurs de recollida de bolets i una degustació a la muntanya, prop de Meranges (Cerdanya espanyola).

Ací s'introdueix, a més, un element més de caràcter transnacional: la identificació del Pirineu com a marc comú. La "Societat Gastronòmica del Pirineu" (integrada sobretot per polítics i intel·lectuals del Principat de Catalunya) mira de difondre una tradició que no té res a veure amb la frontera franco-espanyola, i ho fa refermant la idea que existeix una unitat cultural. El marc de l'associació és el Pirineu català, la qual cosa contribueix a donar una imatge de superació transnacional. Amb tot, les activitats de la "Societat" es donen fonamentalment a una banda de la "ratlla".

Un altre cas és el del Concurs de Gossos d'Atura, emmarcat en una organització transnacional i amb una edició a Osseja (se'n fan edicions en poblacions de Catalunya Nord i del Principat). És una activitat realitzada des de la Cerdanya francesa, sobretot a l'entorn de persones concretes que preparen altres actes com la Ruta dels Contrabandistes (celebrada cada any entre Osseja i Castellar de n'Hug, població del Bergadà), i que contribueixen a mantenir lligams transnacionals sobre la base de concebre un passat i una tradició existents més enllà de la frontera internacional.

En qualsevol cas, els cerdans espanyols han creat nous elements tradicionals per a representar la seva autenticitat i tipisme i han instaurat rituals com la Diada de la Cerdanya en què mitjançant l'ús de simbologia catalana i també europea i l'omissió de simbologia francesa i espanyola, se celebra la unitat comarcal. El desplegament de símbols té un pes substancial en la definició d'una col·lectivitat transnacional (cerdana i catalana) i a la vegada nacional (catalana). A l'altra banda de la frontera la identificació catalana manté un caire regional. Amb tot, en festes i aplecs d'una i altra banda de la ratlla, quan ballen sardanes persones particulars o les associacions sardanistes de Puigcerdà i Osseja, se simbolitza en el moment concret una col·lectivitat sense frontera. Darrera el desplegament simbòlic hi ha tant adhesió primordial com certa instrumentalització cara a la mostra d'una imatge d'autenticitat al turista i el segon resident. En qualsevol cas, la promoció i

definició “d’activitats culturals”, sostinguda sobre un concepte d’autenticitat i tradició, passa tot sovint per la venda i el consum i, per tant, per l’interès.

En aquest sentit, existeix una pugna entre qui concep la cultura en relació sobretot a la música, el teatre, la literatura, l’arqueologia o l’etnologia (bàsicament una elit cultural conformada per professionals lliberals i comerciants en molts casos membres d’associacions culturals), i qui la veu en aquella línia de tradició explotable des d’un punt de vista econòmic (empresaris de serveis i entre ells, alguns polítics locals). Un activista cultural (en el primer d’aquests dos sentits del terme) comentava el següent, en relació a aquesta disjuntiva:

Hi ha una cultura d'aparador que són les “expos”, expo-fira, expo-cultura, expo-aquí o expo-allà... Però, clar, exposem cultura; quina cultura? Gastronomia, pistes d'esquí, restaurants... o sigui la cultura, entre cometes, que dona diners, no? Però no es diu que hi ha grups de teatre, o que hi ha un teatre que està en males condicions. No s'anomena, doncs, que hi ha una sèrie d'entitats que fan unes activitats culturals com puguin ser les dels col·loquis d'arqueologia (...) O sia, la cultura que interessa és la que aporti diners. Llavors hi ha una cultura d'exposició que en la mostra gastronòmica d'Alp que molt bé. Ve una sèrie de gent, menja uns quants platerets i se'n va però aquí s'acaba la història. És a dir, és una forma de captar públic per que vagi a restaurants diversos però la cultura no s'acaba aquí. Una cultura més interna, doncs no existeix (E-3 [H-Bv-4-Cae])

És clar, no obstant, que aquesta mercantilització i consum d’una determinada imatge de cultura, i dels seus components, no forma part simplement d’un marketing planificat fredament, en vistes a una anàlisi de costos i beneficis. Per contra, constitueix una combinació complexa que passa per: 1) La tria d’elements del passat i la seva etiquetació com a tradició, que en certifica l’autenticitat, actuant conjuntament amb altres mitjans com les “denominacions d’origen”; 2) La integració d’aquella tradició en un discurs identitari (ètnic, nacional, regional o local) sostingut per representants del poder polític, o per associacions culturals o membres d’una elit intel·lectual que, amb llurs accions, promouen iniciatives de reproducció i protecció d’aquella imatge de tradició. El discurs sobre la identitat

col·lectiva pot passar, aleshores, a legitimar el poder polític per la via del consentiment; 3) La situació de risc d'estancament (o d'estancament efectiu) de l'economia de determinats pobles o regions i la dedicació de determinats sectors (a la Cerdanya, construcció i serveis) a activitats econòmiques que es poden veure potenciades per l'atracció de clientela i públic, que pot ser despertada per la tradició i l'autenticitat. Així, també es legitimen determinades formes d'explotació dels recursos i, de retruc, es referma la força de certs sectors econòmics (directament, els serveis i de forma menys directa, però més aclaparadora, la construcció); 4) La identificació primordial amb una identitat local, regional o nacional; 5) La percepció del risc de perdre aquesta identitat, de veure-la dissolta, en un context que es llegeix com d'homogeneïtzació cultural.

Gràcies a aquesta multiplicitat de factors, es combinen instrumentalitat i primordialisme en la representació simbòlica de les identitats col·lectives i la definició de la tradició i el patrimoni col·lectiu. En una zona de frontera, la multiplicitat és especialment patent perquè hi incideixen moltes combinacions. Un altre cas etnogràfic pot servir per exemplificar la complexitat del cas, i aquesta duplictat d'elements de què parlava. Es tracta del cas de la USAP ("Union Sportive des Arlequins de Perpignan") un club de Rugbi de la capital del Rosselló.

El Rugbi és un esport molt popular a França, a diferència d'Espanya. Inicialment aquest fet es podria llegir com una diferència més en el nivell cultural. En la seva forma moderna, els esports constitueixen manifestacions rituals en tant que comportaments formalitzats, amb els quals se subratlla simbòlicament l'homogeneïtat, la unitat, l'afirmació del que en la vida quotidiana es veu negat, heterogeni i divers (PADIGLIONE 1994:92). Els partits de seleccions nacionals de qualsevol esport són, doncs, veritables representacions simbòliques de la unitat nacional. Aquest és un fet comú a tots els esports, però no tots ells tenen la mateixa popularitat arreu. La seva presència pot formar part del que seria una cultura nacional. A la Cerdanya això es tradueix amb una implantació a una

banda de la frontera, i una inexistència total a l'altra. Hi ha, doncs, alguns equips a la Cerdanya francesa, i cap a la Cerdanya espanyola.

Però no acaba aquí la cosa. Si ens traslledem al nivell regional, al Rosselló trobem un dels equips punters del rugbi francès: la USAP. Des que el 1998 va arribar a la final de la Copa d'Europa, aquest club perpinyanès ha passat a ser força conegut al Principat de Catalunya, i té una presència (abans inexistente, ara puntual) en la televisió autonòmica catalana. Val la pena entrar en aquest cas concret, pels elements que aporta, precisament en el nivell de l'exhibició pública de símbols de referent català.

Des de principis dels anys 90 els jugadors de la USAP llueixen un equipament amb els colors de la Senyera. L'himne del club és la sardana "La Santa Espina" tot i que durant un temps es va cantar també "L'Estaca"¹⁵¹. Als partits el camp s'omple de senyeres i el crit de guerra és "sempre endavant i orgullosos de ser catalans". El 1997, Televisió de Catalunya (TV3) es va fer ressó de la participació de l'equip en la final de la lliga francesa, a París, bo i mostrant en els butlletins de notícies un resum del partit en què feien notar la presència de senyeres al camp, que es podia interpretar com un alard d'orgull nacional, i que, certament, era una mostra de representació col·lectiva. Ara bé, eren tots aquells seguidors de la USAP nacionalistes catalans? Quin era el sentit de l'exhibició de símbols catalans? Sense voler entrar en detalls, proposo tractar breument la presència del club a la Cerdanya. Fer-ho pot proporcionar algunes respostes a aquests interrogants, i pot servir per veure fins a quin punt el seguiment del rugbi s'atura a la frontera.

A Cerdanya hi ha dues penyes d'Usapistes, una a Er i l'altra a Llivia. Aquesta darrera va ser fundada a mitjans dels noranta per un home originari de Perpinyà, la seva dona, de Llivia i un parell d'amics d'Ur i Sallagosa. Està formada

¹⁵¹ Canço de Lluís Llach que va esdevenir un símbol contra en Franquisme, a principis dels anys setanta.

bàsicament per gent de la Cerdanya francesa. El president de la penya es considera principalment francès però afirma que des que està en l'equip se sent més català, que no catalanista: “el catalanista solo te habla en catalán”. El seu avi era un refugiat de la Guerra Civil, procedent de Reus i sempre li parlava francès: “quería que fuéramos franceses”. Ell parla castellà i francès i l'irriten les persones que no volen parlar castellà quan els atèn al bar que té a Llívia. En aquest sentit, els símbols no signifiquen una adhesió nacionalista (com ho pot ser, com hem vist que ell mateix explica, la llengua¹⁵²).

El president de la penya de Llívia interpreta el canvi de colors de la samarreta de l'USAP com un intent reeixit d'aconseguir subvencions de la Generalitat de Catalunya. Diu que ha vist en més d'una ocasió el President Jordi Pujol saludant des del centre del camp, cosa que, segons ell, demostra la relació entre l'entitat i la Generalitat. El període de canvi de samarreta va coincidir pràcticament amb l'arribada a l'equip d'un entrenador “catalanista” que va ser el promotor que es cantés “L'estaca”, un cant actualment deixat més de banda “porque es demasiado catalanista”.

Hi ha alguns seguidors de l'USAP que són cerdans espanyols, de forma que es generen contactes transnacionals. També l'ús de simbologia catalana és un aspecte transnacional que denota, a més, una situació política peculiar de contacte entre Perpinyà i el Principat de Catalunya, que estableix un marc de mutu acord sobre la pertinença a una mateixa entitat cultural (els Països Catalans). Tot i el desplegament de simbologia catalana, hi ha elements en la percepció que té del catalanisme el president de la penya, que denoten una postura no precisament nacionalista catalana. El sentit de l'exhibició de símbols és més aviat regionalista. Els contactes entre cerdans d'arreu no signifiquen que hi hagi una mateixa visió de la realitat. Els seguidors cerdans comparteixen, en el ritual del partit, el

¹⁵² No dispo de cites literals de l'entrevista, perquè no va transcorre de manera formal, sinó informalment, en la barra del seu bar, amb l'únic suport d'un bloc de notes.

sentiment de pertanyer a un mateix col·lectiu, sense que per això es plantegin objectius polítics nacionalistes.

Amb tot, la USAP esdevé un més dels estris utilitzats per la Generalitat de Catalunya en la promoció de la seva imatge nacional i de la defensa dels Països Catalans, si més no, al Principat de Catalunya. Apareix, aquí, l'intent de legitimació política, a través dels símbols i els rituals. Pel que fa a Catalunya Nord, en el discurs nacionalista (poc representat però present), esdevé un element potencialment important. Per exemple, un dels articles de la revista "Salvaterra", editada pel Partit per Catalunya, transmetia la queixa d'un dels seus clubs de seguidors, perquè la Senyera o "L'Estaca" es barrejaven amb un discurs que destacava l'especificitat de "Catalunya del Sud" com a part de França, i que deixava de banda la possibilitat de fer referència a un gran club de rugbi no francès, sinó català. Els seguidors catalanistes maldaven perquè es defensés la naturalesa catalana d'un club que, junt amb el Barça, esdevenia "patrimoni de Catalunya" ("Salvaterra", núm. 24:8).

Un estudi del cas de la USAP depassaria la unitat d'anàlisi d'aquesta tesi. En qualsevol cas, en el que hem explicat veiem la polisèmia de les manifestacions simbòliques, l'ambigüïtat de l'exhibició de símbols catalans, i la possibilitat d'apropiació legitimadora per part del poder polític. L'aspecte econòmic quedaria, en aquest cas, lligat al negoci de marketing inherent a una activitat d'aquestes característiques.

Tornant a la Cerdanya, en els casos presentats més amunt tenen un paper especial els símbols, i no és casualitat. Actes com la Diada de la Cerdanya, l'entrega del guardò al Cerdà de l'Any i la Trobada de Germanor són intents simbòlics de recordar la naturalesa indivisa de la comarca, de transcendir-la, de fer un cant transnacional a la unitat comarcal (i, per alguns cerdans, nacional). Però en part es dóna una assumpció de l'existència de la frontera. La Diada s'intenta que

s'organitzi en pobles de cada banda de la divisòria, de forma més o menys alternada. S'argumenta que la frontera no existeix, però per fer-ho cal tenir-ne en compte la presència. Pel que fa el Cerdà de l'Any, el jurat ha de ser de "tota" la comarca, amb la qual cosa s'ha de tenir present l'existència de dues bandes del territori. La Trobada de germanor també és un refermament d'una unitat per sobre el reconeixement d'una divisió. Tant el recorregut de la comitiva (i especialment la salutació al mig del pont de Bourgmadame) i el canvi de nom, a finals dels anys vuitanta, com les variacions en l'ús de les banderes i l'aparició de símbols nacionals tenen signes contradictoris: afirmar la superació simbòlica de la frontera a la vegada que se'n reconeix la presència.

Aquesta afirmació contradictòria va lligada al nacionalisme català. Hi ha un problema en el nivell de la vinculació entre territori i projecte nacional. Els nacionalistes catalans no mantenen un nacionalisme vinculat a un territori llunyà, que no tingui a veure amb els territoris dels Estats nació francès i espanyol, sinó amb un territori que forma part d'un d'ells o, segons els casos (hi ha tendències diferents en les argumentacions nacionalistes), de tots dos.

En tant contradiu la delimitació de dos territoris nacionals, i pot originar contactes per sobre de fronteres nacionals, el nacionalisme català pot esdevenir transnacional. Però en la mesura que estem parlant de definicions nacionals, aquesta mena de transnacionalisme és una cara d'una moneda. L'altra està configurada per la pretensió de considerar l'existència d'un territori nacional que transcendeix una frontera internacional, sí, però que implicaria també algun tipus de delimitació fronterera. En aquest sentit, el nacionalisme pot ser transnacional, però és, òbviament i per sobre de tot, nacional. En el cas de la Cerdanya, transcendeix la frontera en el pla simbòlic i ideològic. Hi ha molt pocs activistes catalanistes a la Cerdanya francesa. La posició nacional catalanista és molt més forta a la Cerdanya espanyola. Aquest tipus de posició, que es podria llegir com un potencial per a la generació de vincles transfronterers, pot arribar a significar

l'establiment de fronteres a les relacions socials, revestides del component nacional.

Amb tot, les manifestacions públiques que he analitzat no tenen un seguiment massiu. Els actes que tenen un seguiment més important (i particularment les trobades gastronòmiques i la festa local que he esmentat) l'obtenen per part de turistes i sobretot segons residents, i en menor mesura, de la població local, que senten tots ells una identificació primordial (sigui local, catalana o cerdana). La terciarització facilita la major afluència de públic; un públic urbà, que valora l'autenticitat dels símbols celebrats. De tota manera, no perquè deixi de ser massiva s'ha d'abandonar l'anàlisi d'una manifestació ritual.

Però a banda dels símbols i els rituals hi ha un altre element a tenir en compte: el patrimoni, entès com un conjunt béns materials o immaterials, propis d'una comunitat que tenen la propietat de resumir a través de la seva conservació i preservació, de forma que acaben objectivant el col·lectiu (FOSTER 1991:248-49). En aquest cas, m'interessaré concretament pel Patrimoni etnològic, aquell que ha estat objecte de museografia a la Cerdanya amb dos museus, un a Puigcerdà, l'altre a Santa Llocaia. El primer -el Museu Cerdà- treballa des d'un plantejament general i el segon -*Musée de Cerdagne* - des de la definició recent d'un tema específic: la frontera.

En principi, els dos museus tenen com a referent "Cerdanya" entesa de forma transfronterera, però al darrera hi ha institucions d'una o altra banda (l'ajuntament de Puigcerdà, en un cas, l'Estat francès i diversos municipis de la Cerdanya francesa, en l'altre) i això té les seves conseqüències. En un acte de presentació de fons del *Musée de Cerdagne*, per exemple, pràcticament tots els assistents eren només francesos i els polítics que van intervenir en l'acte van fer discursos sobre la vinculació del patrimoni amb el desenvolupament turístic de la Cerdanya, però no pas de tota la comarca. Un d'ells, per exemple, va incloure el museu, en el seu

discurs, en un seguit d'iniciatives que s'estaven duent a terme en el context de la Cerdanya i del Département des Pyrénées Orientales (el Forn Solair d'Odelló, el Train Jaune, les cases de salut, els establiments de turisme rural i el lycée de Font Romeu, el Museu de Belestar...) que configuraven el futur i el progrés econòmic cerdà, pel que fa llocs de treball a través de l'aprofitament dels recursos. Va afirmar que el museu de Santa Llocaia ocupava un lloc important, perquè promovia un "retrobatment amb la identitat cerdana", al mateix temps que donava treball a unes quantes persones, indirectament (a través del turisme "cultural") o directament.

Una vegada més l'Estat nació i la frontera deixaven caure el seu pes sobre una situació concreta a través d'algú que, conscientment o inconscient, parlava assumint-ne l'existència. Es va parlar de "Cerdagne" com a referent, i fins i tot de la frontera, sense anomenar ni considerar en absolut la Cerdanya espanyola. No és res estrany, si tenim en compte que hi ha casos en què s'empra el mot Cerdanya per fer referència només al cantó espanyol (una cosa semblant passa amb el terme "Catalunya").

Les entitats polítiques més involucrades en el projecte del museu funcionen d'acord amb uns límits territorials que no estan avessades a travessar. La política de patrimoni s'efectua amb el propòsit de contribuir al desenvolupament d'un territori que es troba a un o altre costat d'una frontera internacional. Institucions municipals i regionals mantenen plantejaments com el que hem vist en el paràgraf anterior, i que són coherents amb la línia marcada pel procés de terciarització. Interessos econòmics, discurs polític i patrimonialització interactuen i, fins a cert punt, es retroalimenten, encara que amb algunes contradiccions generades per les accions de subjectes locals darrera les quals hi pot haver una adhesió més o menys primordial, compartida per sobre la frontera territorial que *a priori* delimita dos àmbits d'instrumentalització a dins de sengles territoris estatals. És a dir que l'ús instrumental de referents identitaris té els seus límits en tots els casos en què se cerca una cooperació transfronterera que es creu necessària, en base a la consideració d'un marc territorial unitari, en el nivell comarcal.

Tot indica que hi hauria una comunitat d'interessos acord amb una referència identitària col·lectiva extralocal no transfronterera, i que els poders que hi ha darrera cadascun dels dos projectes no superen la frontera. L'absència de cerdans espanyols en l'acte de presentació del museu de Santa Llocaia reforça aquesta doble hipòtesi. Es tracta d'una convocatòria feta sense tenir en compte els espanyols no com a tals, sinó com a individus participants d'una realitat diferent; com actors d'un altre teatre. El museu de Santa Llocaia es remet a un espai de sobirania francès, i dels poders que hi operen espera tot el que convingui. A més, les persones que l'han dirigit sovint han tingut com a referència un espai d'acció que no sol incloure en la seva feina el costat espanyol, o com a mínim, que remet més fàcilment al francès. I això tot i que des d'ambdós museus se cerquen col·laboracions d'especialistes de les dues bandes de la frontera i que en els patronats de tots dos centres hi ha espanyols i francesos (especialment en el cas del Museu Cerdà)¹⁵³.

El reforçament de la frontera internacional a partir de situacions com l'analitzada en el cas del museu de Santa Llocaia té, encara, un afegitó: l'especialització del museu en el tema de la frontera. L'adopció va tenir lloc a partir d'un requeriment de la xarxa de museus de l'Estat francès per tal d'admetre-hi el *Musée de Cerdagne*. El risc és clar: el nou museu de la frontera es podria convertir en la culminació del projecte nacional: un museu de la frontera administrativa afirmada com a tal. Caldrà esperar per veure com es defineix la frontera com a patrimoni, quins són els elements materials que inclou però sobretot com es formula el discurs museològic

¹⁵³ Darrerament el *Musée* ha entrat en una nova fase, però continuen existint dificultats relacionades amb les diferències entre les accions i possibilitats de les institucions polítiques que hi ha darrera els projectes museològics, a una i altra banda de la frontera. No entrarem en dinàmiques concretes relacionades amb la gestió dels museus ja que depassen l'objectiu d'aquest epígraf. Pel mateix motiu no analitzarem extensament la relació entre patrimoni i turisme, tant aviat definida com un factor potencialment positiu, com carregada de conflictivitat i competència. Per últim, hi ha també un element que alguns dels promotors d'iniciatives culturals de la comarca han vist com un entrebanc per obtenir finançament o per realitzar determinades activitats: un esperit conservador i poc avessat a les iniciatives, propi dels habitants d'una zona de muntanya com la Cerdanya.

que la representa, però la possibilitat de caure en la reificació de la frontera i en la seva afirmació és evident.

Actualment s'han dut a terme projectes transfronterers en matèria de patrimoni, amb el recolzament de fons europeus. Hi ha, per exemple, un acord Interreg entre el Museu Cerdà i el Cal Mateu, per a la realització d'exposicions i treballs conjunts. Per problemes d'infraestructures al museu francès, l'Interreg no s'ha endegat encara. L'intent de coordinació dels dos museus pot veure's facilitat pel procés de construcció europea, però caldrà esperar per a veure si la cooperació té alguna traducció en un discurs sobre la frontera com a patrimoni. Potser aleshores es veurà aparèixer una concepció transnacional del patrimoni etnològic.

En síntesi, en el nivell dels símbols, els rituals i el patrimoni, podem concloure:

1) Els símbols i el patrimoni, formen part d'una imatge d'herència cultural, i tots ells són construccions a través de les quals es pot afirmar l'homogeneïtat interna d'un col·lectiu i a la vegada legitimar un projecte polític en una justificació transcendental de discursos i accions efectuats des del poder. La cultura entesa com a herència, esdevé un símbol en ella mateixa;

2) En l'estudi dels símbols i del patrimoni apareixen dues òptiques recurrents en la interpretació de les dades etnogràfiques: l'instrumentalisme i el primordialisme. Segons l'un, el patrimoni serveix a interessos determinats, per dur a terme estratègies econòmiques i polítiques, traduïdes especialment en un exercici de marketing turístic. Des d'un punt de vista primordialista, el patrimoni va lligat a sentiments i passions col·lectives. L'anàlisi presentada evidencia que més que dues línies interpretatives contraposades, instrumentalisme i primordialisme són dimensions analíticament diferenciades, però entrecruades en la pràctica. Els símbols es poden incloure en estratègies polítiques i econòmiques, però no es pot

negar l'eficàcia de què disposen, en tant que objectes d'adhesió primordial i d'identificació col·lectiva.

3) Els rituals organitzats per venerar la identitat col·lectiva, són escenaris que fan pública la identitat, traduint les estratègies de col·lectius amb intencions econòmiques, polítiques i "primordials". Són tradicions "inventades" que poden incloure elements locals o regionals per representar quelcom nacional (i a l'inrevés). Aquestes representacions tenen la capacitat de reproduir una pretesa continuïtat amb el passat i potenciar un sentit de comunitat essencial;

4) El sector hegemònic ubicat a la Cerdanya espanyola promou un discurs i un conjunt de rituals que pretenen evocar una unitat comarcal de tipus cultural. Amb l'ús de referents catalans i, en algun cas europeus, i amb l'omissió de símbols dels Estats nació francès i espanyol, es pretén reforçar aquesta imatge d'unitat. Des d'aquesta mena de posicions es fa costat al procés d'unificació europea com una via per una futura unitat de la comarca i, en un nivell polític, de la nació catalana, per sobre "la ratlla". La promoció d'aquests actes i desplegament de símbols i l'elaboració del discurs d'unitat sol donar-se especialment des de la Cerdanya espanyola, i sobretot a través de l'Institut d'Estudis Ceretans (institució establerta a Puigcerdà i dirigida sobretot per comerciants de la Vila). El catalanisme a la Cerdanya francesa és de caire regionalista i no desemboca en activitats similars. D'altra banda, quan s'endeguen noves iniciatives amb una filosofia d'unitat comarcal, des de posicions nacionalistes i des de la Cerdanya espanyola apareix alguna veu que acusa als cerdans francesos de ser poc catalans i massa francesos;

6) Els actes organitzats per afirmar la indivisió de la Cerdanya signifiquen una reafirmació de la frontera, si més no, a través de la necessària existència de la "ratlla" com un fet a negar;

8) D'una banda, una elit cultural d'intel·lectuals locals i, de l'altra, empresaris de serveis i alguns polítics locals mantenen postures diferents sobre què és cultura, i quins són els actes més interessants. Uns la conceben en relació a música, teatre, arqueologia, etnologia i literatura, i els altres la consideren composta d'elements típics i tradicionals, susceptibles d'ésser explotats econòmicament. Amb tot, els actes i manifestacions simbòliques vinculades a aquestes imatges de "cultura" no sempre tenen un seguiment massiu i són en part desconegudes;

9) La mercantilització d'una imatge de cultura, associada al tipisme, no forma part simplement d'un marketing fredament dissenyat. Constitueix una combinació de:

- a) Tria d'elements del passat i etiquetació com a tradició o "denominació d'origen", que en certifica l'autenticitat;
- b) Desplegament d'un discurs identitari que incorpora aquella tradició, per part de representants institucionals, associacions culturals o intel·lectuals que miren de protegir i reproduir una imatge de tradició. Això a vegades constitueix un element de legitimació del poder polític;
- c) Una situació d'estancament real o potencial de determinades regions o pobles, sumada a l'existència d'activitats econòmiques que es poden beneficiar d'un públic atret per l'autenticitat de la tradició. Un benefici que pot ser directe o indirecte, per part d'empreses de construcció o de serveis. Això pot contribuir a legitimar certes formes d'explotació dels recursos i reforçar determinats sectors;
- d) Identificació primordial amb una identitat nacional, local, o regional;
- e) Percepció d'un risc de dissolució o desaparició d'aquesta identitat en un context llegit com d'uniformització cultural. Amb aquests factors primordialisme i instrumentalitat es combinen en la representació simbòlica d'identitats col·lectives i la definició d'herència cultural (símbols i patrimoni);

10) La posta en rellevància, conservació, exhibició i estudi del patrimoni la duen a terme entitats diferents a cada cantó de la frontera. Són dos museus amb contacte entre ells, però vinculats a institucions polítiques diferents. Aquesta situació fa que sovint es generin dinàmiques de funcionament diferents a una o altra banda de la línia de demarcació internacional. Pel que fa el museu de la Cerdanya

francesa, cal afegir que l'especialització en el tema de la frontera, podria esdevenir la culminació del projecte d'Estat nació a França, bo i fent de la frontera i del seu control un element a recordar i preservar per a mostrar com a patrimoni col·lectiu.

El que s'ha vist porta a conclure que, tot i que hi hagi un discurs sobre la unitat cultural de la comarca -reforçat amb referents catalans- i que es reconegui una tradició comuna, no es nega l'existència de "la ratlla". De vegades inclús es repeteix simbòlicament i periòdica que existeix, amb una ritualització més o menys manifesta d'allò que és una realitat. La divisió es podria reforçar amb la seva identificació com a element de patrimoni col·lectiu.